

SZEMERSZKI MARIANNA

**A MAGÁNFELSŐOKTATÁS KIALAKULÁSA
MAGYARORSZÁGON**

Szociológia Tanszék

Témavezető: Kozma Tamás (D. Sc.)

© 2003 Szemerszki Marianna

Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem
Szociológia Ph.D. program

A magánfelsőoktatás kialakulása Magyarországon

Ph.D. értekezés

Szemerszki Marianna

Budapest, 2003.

Tartalom

Bevezetés	7
A téma fontossága, helye a felsőoktatás-kutatásokban	7
Fogalmi körülhatárolás	9
A kutatás módszere	9
I. fejezet A magánfelsőoktatás helye és szerepe a felsőoktatási rendszer egészében	12
1. A felsőoktatás expanziója és hatása a felsőoktatás privatizációjára	12
2. A magánfelsőoktatás, mint a felsőoktatási rendszer része	15
3. A magánfelsőoktatás főbb jellegzetességei	16
4. Az izomorfizmus jelensége	23
5. Magánfelsőoktatás és társadalmi mobilitás	24
II. fejezet Nemzetközi trendek	26
1. Az összehasonlítás módszertani nehézségei	26
2. A magánfelsőoktatás nemzetközi arányai	28
3. Regionális sajátosságok	30
4. Országspecifikus vonások	34
5. A kutatás fő kérdései	37
III. fejezet A felsőoktatási intézménystruktúra változásai Magyarországon a 90-es években	39
1. Az expanzió főbb jellemzői	39
2. A felsőoktatási intézményhálózat átalakulása	43
3. A felsőoktatás állami és nem állami szegmense	44
4. A nem állami felsőoktatási intézmények helye a felsőoktatás egészében	52
IV. fejezet A nem állami felsőoktatás intézményi sajátosságai	56
1. Történeti háttér	56
2. Jogi háttér	57
3. A kutatásban szereplő intézményi kör	59
4. Technikai és módszertani nehézségek	59
5. A vizsgálódás szempontjai	61
6. Összegzés	83
V. fejezet A nem állami felsőoktatási intézmények hallgatói	85
1. A hallgatói létszám alakulása a vizsgált intézményekben	85
2. A kérdezettek összetétele	89
3. A hallgatói kör heterogenitásának főbb jellemzői	91
4. Összegzés	131
Összegzés és zárógondolatok	133
Hivatkozások jegyzéke	138
Függelék	143

BEVEZETÉS

A téma fontossága, helye a felsőoktatás-kutatásokban

A felsőoktatás egyre nagyobb tömegeket érintő és a 20. században egyre inkább átalakuló világában a magánfelsőoktatás méreteinek, funkciójának vizsgálata mind a kutatók, mind pedig a laikusok köréből egyre nagyobb érdeklődést von maga után. Számos kutató (ld pl. Levy [1992], Altbach [1998b]) valószínűsíti, hogy a magánszektor a XXI. század leggyorsabban fejlődő felsőoktatási szegmense lesz. Minek köszönheti a magánfelsőoktatás ilyen nagyfokú népszerűségét? Melyek a magánfelsőoktatás azon funkciói, amelyek ezen intézmények életrehívásában, illetve fennmaradásában különösen fontos szerepet játszanak? Milyen jövője van a magánszférának a felsőoktatás terén Európában és az Európai Unióhoz csatlakozó Magyarországon? Az oktatáson belül magánszektor természetesen mindig is létezett, ugyanakkor annak mérete közel sem volt ennyire számottevő. Sőt, néhány évtizeddel ezelőtt a kutatók éppen a magánszféra fokozatos leépülésével számoltak, hiszen miért fizetnének a szolgáltatást igénybevevők valamiért, ami egyébként ingyenesen is elérhető?

A magánerőforrások korábbinál erőteljesebb bevonása a felsőoktatásba a világ valamennyi régiójában megfigyelhető, bár a folyamat más-más időszakokban, eltérő mértékben és más-más sajátosságok mentén következett be. A szakirodalom által privatizációnak nevezett folyamatnak az oktatásban és ezen belül a felsőoktatásban használatos fogalma lényegében kettős jelenséget takar: a szektoron belüli (intrasectoral) és a szektorok közötti (intersectoral) dimenziókat. Míg az előbbi lényegében az állami erőforrások külső, magánforrások általi kibővítését jelenti az állami szektoron belül, addig az utóbbi a magánfelsőoktatás, mint önálló oktatási szektor megjelenését, illetve kibontakozását, állam általi ösztönzését (Pring [1987], Levy [1998]).

A magánfelsőoktatás jelenségét 3 szinten értelmezhetjük: rendszerszinten, intézményi szinten és hallgatói szinten. A nemzetközi és a hazai szakirodalom leginkább rendszerszinten foglalkozik a jelenséggel, de intézményi szinten is készültek már feltáró jellegű kutatások. A hallgatói szint vizsgálata azokban az országokban gyakoribb, amelyekben a magánfelsőoktatás viszonylag nagy múlttal és nagy hallgatói részarányal rendelkezik. Magyarországon a magánfelsőoktatás intézményrendszere a

rendszerátalakítást követően alakult ki, s nyerte el közel véglegesnek tekinthető méreteit, ennek köszönhetően ezidáig a hallgatói csoport átfogó szociológiai vizsgálatára sem kerülhetett sor. Dolgozatomban elsősorban erre a mikroszintre koncentrálok, miután véleményem szerint a hallgatókkal, a hallgatói léttel kapcsolatos adatok, információk újszerű eredményeket jelentenek a hazai felsőoktatás-kutatásokban.

A 90-es években többször vettem részt olyan hallgatói vizsgálatokban, amelyek az állami felsőoktatásban résztvevő hallgatók társadalmi háttérét, anyagi-szociális körülményeit vizsgálták elsősorban egy-egy aktuális felsőoktatáspolitikai kérdés, legfőképpen a hallgatók teherviselését is érintő tandíj kérdésköre kapcsán. Az akkori vizsgálódások eredményei kivétel nélkül a hallgatók erőteljes belső rétegzettségét, anyagi-társadalmi differenciáltságát mutatták, amely az egyes intézménycsoportok, tudományterületek szerinti differenciálódással is együtt járt. A 90-es években fokozatosan kialakuló és megszilárduló magánfelsőoktatás hasonló dimenziójú vizsgálatára azonban nem került sor, mégha egyes vizsgálatok érintették is a nem állami felsőoktatás egy-egy intézményét. Ezért is éreztem különösen nagy kedvet ahhoz, hogy ezt az eddig feltáratlan területet egészében vizsgáljam. Bár munkám során kiemelten fontosnak tartottam a hallgatói dimenzió vizsgálatát, nem tekinthetem el azoktól a felsőoktatás-kutatási eredményektől, amelyek a felsőoktatás egészébe ágyazottan vizsgálták és vizsgálják a magánfelsőoktatás főbb jellemzőit. Munkám előrehaladtával magam is egyre inkább úgy éreztem, hogy a kérdőíves vizsgálat adatai csak az egyes intézményi sajátosságok fényében értelmezhetők megfelelő módon, jóllehet önmagukban is érdekes megállapításokra adnak alkalmat.

A tanulmány a következő főbb kérdéseket vizsgálja:

- Milyen nemzetközi tendenciák jellemzik a magánfelsőoktatást, vannak-e regionális sajátosságok, s azok mennyire érvényesülnek Magyarország esetében?
- Milyen helyet foglal el a magánfelsőoktatás a hazai felsőoktatási intézményrendszer egészében, s az 1990-es évek kezdete óta hogyan változott súlya az állami szektorhoz képest?
- Mennyiben egységes és mennyiben differenciált a magánfelsőoktatási szektor Magyarországon? Milyen intézményi sajátosságok mentén írható le a magánfelsőoktatás intézményrendszere?
- Az intézményi sajátosságok milyen összefüggést mutatnak az őket választó hallgatók intézményválasztási szempontjaival, társadalmi és anyagi háttérével?

Fogalmi körülhatárolás

A lényegi elemzés előtt kiemelten fontos a magánfelsőoktatás fogalmának tisztázása. A legelterjedtebb definíció szerint az oktatás bármely olyan típusa, amelyet kizárólag magánszemélyek, illetve egyesületek alapítottak és működtetnek, a magánoktatás körébe tartozik. Ennek a kategóriának egy alosztályát képezi a magánoktatás szűkebben vett értelmezése, amely kizárólag magánszemélyek vagy egyesületek által finanszírozott intézményeket vesz figyelembe (www.eurydice.org/Doc_intermediaires/analysis/en/private_education.html). A legtöbb országban a magánoktatás, így a magánfelsőoktatás is az oktatás azon része, amely nem állami oktatási ellátást testesít meg, állami szervektől kap támogatást és az állami felügyelet bizonyos mértékének megfelel.

A magyar köznyelvben a magánfelsőoktatás jobbra a költségtérítéses magánfőiskolákat jelenti, dolgozatomban azonban a nemzetközi szakirodalomban használatos „private higher education” értelemben használom, s a nem állami felsőoktatás valamennyi szegmensét értem alatta. A hazai szakirodalom egy része ugyancsak ezt a terminológiát veszi át, amikor magánfelsőoktatás alatt valamennyi nem állami fenntartású intézményt ért (ld. pl. Lukács [1995], Szabó [2003]). A magánfelsőoktatás és az állami felsőoktatás viszonya – amint azt a nemzetközi kitekintés is bemutatja majd – igen sokféle mind a finanszírozási, mind pedig az irányítási oldalt tekintve, az azonban nyilvánvaló, hogy az egyházi felsőoktatást mindenütt a magánfelsőoktatás részének tekintik, megkülönböztetve az állami felsőoktatás egészétől. Az OECD statisztikai és leírásai az állami (közösségi) és a magánfelsőoktatást legfőképpen az irányító testület jellege és összetétele szerint különböztetik meg, s csupán másodlagos differenciáló szempontként veszik figyelembe az állami finanszírozás mértékét. Ily módon minden olyan felsőoktatási intézmény magánintézménynek minősül, amelyet valamely nem kormányzati szervezet felügyel és irányít (pl. egyház, szakszervezet, üzleti vállalkozás), vagy amelynek az irányító testületében túlnyomórészt nem valamely közhivatal által kijelölt tagok vesznek részt (ld. Education at a Glance [2001], p. 343.).

A kutatás módszere

A dolgozat jórészt leíró jellegű, amely egy eddig jobbra ismeretlen kutatási területet tár fel. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ne kerülhetne sor alapvető összefüggések, tendenciák leírására és magyarázatára, összehasonlító jellegű

elemzésekre. Mindez azonban az időbeli távlatokat tekintve csak korlátozottan lehetséges, az összehasonlítás dimenziói elsősorban a csoporton belül, másrészt az állami felsőoktatás egészéhez illetve egyes alegységeihez viszonyítva ismerhetők fel.

A magánfelsőoktatás rendszerváltozást követő rövid múltja nemcsak az időbeli összehasonlítás szempontjából jelent korlátokat, hanem azáltal is, hogy a felsőoktatást, s ezen belül a magánfelsőoktatást érintő társadalmi-politikai folyamatok rendre formálják, alakítják az oktatásnak e szféráját, megújulásra serkentve azt. A magánfelsőoktatás világa tehát egy gyorsan változó intézményrendszer, s bár ezek a gyors változások és folyamatos kihívások az állami felsőoktatás egészét sem hagyják érintetlenül, az általunk vizsgált szegmens annyiban mindenképpen speciális, hogy a legtöbb esetben a nulláról indulva próbálnak valami olyan újat kialakítani, ami egyedivé és/vagy piacképesé teszi őket.

A dolgozat alapját képezi az az OTKA kutatás¹, amely 1999-2001 között zajlott, s amely 3 fő fázisra tagolódott. Ezek egymásra épülve különböző módszerekkel közelítették meg a vizsgálandó problémakört.

1. Az első kutatási fázisban a vizsgálatba bevonandó intézményekkel való kapcsolatfelvételre került sor, majd 1999 őszén, 2000 elején egy rögzített kérdésekből álló interjúvázzlat segítségével helyzetfelmérést és dokumentumgyűjtést végeztem az intézményekben. Ennek a célja – a kapcsolatfelvételen túlmenően – az intézményi háttér vizsgálata, különösképpen a hallgatókat érintő kérdések, így az adott főiskolára, egyetemre jellemző felvételi-, ösztöndíj- és költségtérítési rendszer megismerése, az intézményi sajátosságok (képzési rendszer, infrastrukturális és oktatói háttér) feltárása, s a mintakészítéshez nélkülözhetetlen legfrissebb hallgatói statisztikai adatok beszerzése volt. A kérdésekre néhány esetben az intézmény (kar) vezetője, más esetekben a tanulmányi ügyekért felelős személy vagy intézményi titkár válaszolt. Az interjúkat minisztériumi és egyéb intézményi statisztikákkal, adatokkal egészítettem ki.

2. A második kutatási fázisban az előzőek tapasztalatait, valamint korábbi hallgatói felmérések adatait elemezve került sor egy mintegy félórás lekérdezési idejű hallgatói kérdőív összeállítására, amely – szakmai véleményezést követően – 2000 májusában került lekérdezésre 600 nappali tagozatos hallgató körében. A mintaválasztást alapvetően az motiválta, hogy a kapott eredmények mind intézményenkénti, szakágankénti, mind pedig évfolyamszintű elemzésre alkalmasak legyenek, ezért a mintába az érintett intézmények első és harmadéves hallgatói kerültek bevonásra.

¹ Az OTKA-kutatás nyilvántartási száma: F30326, a kutatási téma címe: Az alapítványi és egyházi felsőoktatásban részt vevő hallgatók, a kutatás vezetője: Szemerszki Marianna.

3. A harmadik kutatási fázis az előzőre épült, oly módon, hogy a kérdőíves adatfelvétel eredményeit 21 hallgatói mélyinterjú segítségével pontosította, árnyalta, s a kutatás első két fázisából származó következtetéseket segített kiegészíteni, alátámasztani. Az interjúk 3 különösen érdekesnek tűnő intézményre koncentrálnak, miután így reméltem a leggazdagabb információkat. Az intézmények kiválasztásában legfőképpen azok sajátosságai játszottak szerepet, továbbá az a tény, hogy az interjúkészítéshez szükséges címlisták a kérdőíves adatfelvétel során felkeresett hallgatóktól származtak.

A dolgozat megírásához további érdemi segítséget jelentettek azok az információk, amelyek korábbi hallgatói kutatások eredményeit tartalmazzák, így elsősorban egy 1996-ban készült felmérés², amely az állami intézményekben tanuló hallgatók társadalmi-anyagi helyzetét kívánta feltárni. A hivatalos minisztériumi statisztikai adatokon túlmenően a felvételi és jelentkezési adatok vizsgálatakor a www.felvi.hu oldalai, valamint a Mit kínál a magyar felsőoktatás? vonatkozó kiadványai is fontos kiinduló alapot jelentettek. Az összehasonlításban szereplő többi adat forrására a dolgozat megfelelő helyein történik utalás.

A kutatás alapvetően kvantitatív, ugyanakkor számos kvalitatív elemet is tartalmaz, miután az interjúk révén szerzett tapasztalatok néha leginkább csak benyomások, érzések szintjén ragadhatók meg. A téma jellegéből adódóan akadnak olyan „kényes” kérdések, amelyek intézményi érdekeket sérthetnek, akár a finanszírozás oldaláról, akár az intézmény presztízse szempontjából tekintve azt. Ily módon a kutató nem mindig hagyatkozhat csak a konkrét adatokra, hiszen azok sokszor nem is hozzáférhetők, esetenként pedig nem jól használhatók.

A dolgozat első két részében a magánfelsőoktatás felsőoktatáson belül elfoglalt helyének és a nemzetközi tendenciáknak a vizsgálatára kerül sor a nemzetközi szakirodalom és az egyes országokról hozzáférhető statisztikai adatok segítségével. A harmadik rész a magyar felsőoktatás 1990-es években kialakult rendszerén belül vizsgálja a magánfelsőoktatás helyét, szerepét, s belső tagoltságának egyes elemeit. A negyedik-ötödik fejezet pedig az említett kutatás főbb eredményeit foglalja össze a nem állami felsőoktatás egy speciális körére szűkítve, az intézményi sajátosságok figyelembe vételével.

² Az 1500 fős hallgatói mintán készített felmérés a TEMPUS-program keretében készült. A felmérés néhány főbb adatát ld. Szemerszki Marianna [1996]: A hallgatók szociális helyzetének feltárására irányuló kérdőíves vizsgálat adatainak elemzése. Kézirat. Oktatáskutató Intézet.

I. FEJEZET

A MAGÁNFELSŐOKTATÁS HELYE ÉS SZEREPE A FELSŐOKTATÁSI RENDSZER EGÉSZÉBEN

1. A felsőoktatás expanziója és hatása a felsőoktatás privatizációjára

A felsőoktatás expanziója, a hallgatói létszámnak az 1960-as évek óta tartó igen nagy mértékű emelkedése a világ valamennyi régiójában számos új, korábban nem releváns kérdést vetett fel. A felsőoktatás elit szakaszát (amelyben a tipikus korcsoport tagjainak maximum 15%-a vesz részt a felsőoktatásban) a világ szinte valamennyi országában a tömegessé válás felé vezető átmenet szakasza váltja fel, s bizonyos országokban a felsőoktatás már tömegesnek nevezhető 35% feletti méreteivel (Trow [1974]).

A megnövekedett keresletet többé már nem lehet a korábbi elit intézményekkel kielégíteni, a tömegessé vált felsőoktatást többé már nem a hagyományos értelemben vett egyetemek reprezentálják. A tömegesedés egyenes következménye a hálózatfejlesztés, amely sok országban regionális fejlesztésekkel, illetve a már meglévő felsőoktatási rendszer gyökeres átalakításával kapcsolódott össze.

Az expanzió kezdeti szakaszát a fejlett európai országokban mindenütt a fokozott kormányzati szerepvállalás jellemezte, amely mind a finanszírozás, mind pedig az irányítás terén megfigyelhető volt. A 70-es, 80-as években a gazdasági recesszió hatása fokozatosan elérte a felsőoktatást is, amely a felsőoktatási intézmények állami támogatásának csökkentésében, a felsőoktatási intézmények nagyobb önállóságának ösztönzésében, külső piaci források keresésében nyilvánult meg. Ez a jelenség a korábban létező 3 nagy felsőoktatási modell (angolszász, kontinentális európai, amerikai) közeledését eredményezte, meghagyva ugyanakkor azok kiinduló alapjegyeit és sajátosságait (Hrubos [2000]).

Az elit felsőoktatást felváltó tömeges felsőoktatás rendkívül tagolt, amely mind funkcióját, mind irányítását, mind pedig finanszírozását tekintve eltér a korábban megszokottól. A nagy mennyiségi növekedés nem lett volna lehetséges az intézményszerkezet átalakulása nélkül: a meglévő egyetemi szektor mellett általánossá vált a rövidebb képzési idejű, gyakorlatra orientált képzést nyújtó intézmények

elterjedése, amely Európa számos országában az ún. duális felsőoktatási rendszer kialakulásához vezetett. A legtöbb országban a non-university szektort túlnyomórészt a (szak)főiskolák alkotják (pl. Németország, Hollandia), ugyanakkor néhány fejlett országban (pl. Ausztria, Svájc) a felsőfokú szakiskolai jellegű intézmények (Ladányi [1996]).

A tömegessé válással párhuzamosan a felsőoktatás társadalmi-gazdasági szerepe is erőteljes változáson ment át, hiszen heterogénebb lett a hallgatók köre, olyan társadalmi csoportok (pl. kevésbé iskolázott szülők gyermekei, rosszabb anyagi helyzetű családok gyermekei, nők, különböző etnikumok képviselői, a hagyományostól eltérő képzési utat bejárók) is nagyobb arányban bejutottak a felsőoktatásba, amelyeknek azelőtt erre egyáltalán nem, vagy csak minimális esélyük volt. Jóllehet a felsőoktatás expanziója összességében tágította a felsőoktatási lehetőségeket, számos kutató hívja fel a figyelmet arra, hogy valójában ez eléggé korlátozottan működik, hiszen felmérések adatai igazolják, hogy a hátrányosabb helyzetű rétegek gyermekei nagyobb arányban vesznek részt az alacsonyabb presztízsű és piaci szempontból is kevésbé elismert egyetemen kívüli képzésekben. Ugyanakkor a felsőoktatás tömegessé válása a lakosság számos rétege számára teremtett új lehetőségeket, bár a felső osztály vagy az ún. társadalmi elit újratermelésében a felsőoktatás szerepe továbbra is meglehetősen változatlanak látszik (Gellert [1999]).

A felsőoktatásban való tömeges részvétel nemcsak az intézményrendszer egészére, hanem az egyes intézmények programjaira is hatással van. Miután a hallgatók összetétele a tanulmányi előképzettséget tekintve a korábbinál jóval heterogénebbé vált, s ráadásul ezt sok esetben a szelekció teljes mértékű vagy részleges eltörlése kíséri, egyre több intézményben megjelennek az előkészítő évfolyamok (az ún. nulladik évfolyamok gyakorlata a 90-es években Magyarországon is elterjedt). A felsőoktatás kezdeti szakaszának és a középfok illeszkedésének elősegítésére ez tűnik az egyik járható útnak, számos országban azonban más módok is léteznek. Így pl. Németországban a középfokú oktatás kitolódását figyelhetjük meg, az Egyesült Államokban pedig az ún. undgraduate képzés hivatott kiegyenlíteni a felsőfokú oktatási intézményekbe érkező hallgatók eltérő tudásszintjéből adódó illeszkedési nehézségeket (Kozma [1992]).

Az állami és a magánintézmények aránya az egyes országokban hosszú ideig stabil maradt. Még a 70-es évek elején is úgy tűnt, hogy a magánfelsőoktatás marginális szerepre van ítélve, sőt az Egyesült Államokban korábban kiemelkedően magas szerepe is mérséklődött, illetve az egész szektor nagyobb állami befolyás alá

került mind pénzügyi téren, mind pedig a szabályozás tekintetében (Levy [1992]). A felsőoktatás támogatásában a 80-as évek közepén a legtöbb fejlett országban a hallgatói létszám növekedésének ütemét még meghaladta a felsőoktatásra fordított kiadások GDP-hez viszonyított arányának emelkedése, a 90-es években azonban a legtöbb országban már stagnált vagy kifejezetten csökkent ez az arány (Polónyi [2000]). A felsőoktatás expanziója és a csökkenő költségvetési támogatások ellentmondásából adódó válság megoldását a képzések nagyobb költséghatékonyasága mellett a rövidebb ideig tartó és olcsóbb képzési formák elterjedése, új képzési formák preferálása (pl. távoktatás) és a felsőoktatási intézményi struktúra átalakulása jelenthette. Ennek egyik eleme számos országban a felsőoktatás privatizációja, a magánfelsőoktatás korábban marginális szerepének felértékelődése.

A felsőoktatás privatizációja rokon fogalom a gazdasági területen értelmezett privatizációval, ugyanakkor „míg a gazdaságban privatizáció alatt az állami tulajdon magánkézbe adását értjük, addig a felsőoktatásban a megnevezés inkább egy tágabb értelmű államtalanítás és piacépítés megjelölésére szolgál” (Setényi [1992b] p. 284.). Eszközeként szolgálhat például a tandíjak bevezetése, az egyes felsőoktatási szolgáltatások „piaci” áruvá tétele, az egyes intézmények külső forrásbevonásának ösztönzése. A piaci mechanizmusok jelenléte ugyanakkor nemcsak áldásos hatással bír, hiszen a piaci gondolkodás egyúttal a rövidtávú érdekek előtérbe helyezését és a gyors megtérülés követelményét is jelentheti, amely nem kedvez azoknak az akadémiai értékeknek (pl. a kutatás, akadémiai szabadság), amelyek a hagyományos értelemben vett felsőoktatás legfőbb jellemzői. Ilyen értelemben az oktatás terén meglévő piac csak korlátozottan működhet, s csak távoli hasonlóságot mutat a közgazdaságban használatos „piac” fogalommal (Jones [1992]).

Tilak a felsőoktatás terén bekövetkező privatizáció négy fokozatát különíti el. A „szélsőséges” privatizációt, amely teljesen piaci viszonyokat teremt az állami intézmények magánkézbe adásával, s amely ebben a formában a világ semelyik országában nem valósult meg. Az „erős” privatizációt, amely az állam által biztosított képzés költségeinek teljes megtérülését célozza, s főként bizonyos latin-amerikai országokra jellemző. A „mérésékelt” privatizációt, amely az állami finanszírozást hallgatói tandíjakkal, alapítványi adományokkal, ipari bér munkákkal, s más külső források bevonásával egészíti ki, s végezetül az „álprivatizációt”, amelynek során a magánfelsőoktatási intézmények – jogilag önálló státuszukat megtartva – fokozatosan egyre több állami támogatásban részesülnek, közvetlen és közvetett támogatást kapnak

(pl. hallgatói támogatások, kölcsönök, adómentesség stb.), cserébe viszont az állami felsőoktatáspolitikai főbb irányelveihez igazodnak (Tilak [1991]).

2. A magánfelsőoktatás, mint a felsőoktatási rendszer része

Altbach [1999] a magánfelsőoktatás vizsgálatokor annak időbeli megjelenését és elterjedésének dinamizmusát elemezve az egyes régiók országait alapvetően három fő csoportba rendezi: megkülönbözteti azokat,

- a) amelyek már hosszú ideje domináns magánfelsőoktatással rendelkeznek (pl. Japán, Korea),
- b) azokat, amelyekben drámai változás ment végbe az állami felsőoktatás magánfelsőoktatássá alakulása következtében (pl. egyes latin-amerikai országok), illetve
- c) azokat, ahol a magánfelsőoktatás az egyik legdinamikusabban bővülő, de dominánssá nem váló szektora a felsőoktatásnak (pl. egyes közép-kelet-európai országok)

Geiger az állami és a magánfelsőoktatás egymáshoz viszonyított arányát illetően három fő típust állított fel:

- a) a *tömegmagánszektor*, ahol az állami felsőoktatás korlátozott méretei és erős szelekciója következtében többségében a magánfelsőoktatás elégíti ki a hallgatói igényeket,
- b) *párhuzamosnak* nevezi azt, ahol a két szektor megegyező jogállással és feladatokkal bír, míg
- c) ahol a felsőoktatás céljainak megvalósítása alapvetően az állami szektorra hárul, ott a magánintézményeknek csupán *mellékes, kiegészítő* szerep jut.

Ebből kifolyólag a magánszektor funkciója is eltérő egy-egy ország felsőoktatási rendszerében. Míg az első típusnál a cél a több felsőoktatás adása, azaz annak elérése, hogy minél nagyobb létszámú hallgatói csoport igényét elégítse ki, addig a második esetben valamiféle különbözőség deklarálása a cél, a harmadikban pedig azon piaci rések kihasználása, amelyek a felsőoktatásnak a különböző kisebbségek által igényelt és támogatott, elkülönülést szolgáló formáit támogatják (Geiger [1986], In: The Encyclopedia of Higher Education, p. 1450).

Levy [1986] a magánfelsőoktatás fogalmának és típusainak meghatározásakor 4 fő kritérium mentén vizsgálja az egyes országok felsőoktatási rendszerét:

1. finanszírozás (az állami támogatás mértéke)
2. felügyelet, kontroll (az autonómia mértéke)
3. küldetés (mit csinál az adott intézmény, milyen képzést folytat, mi az egyéni illetve társadalmi haszna)
4. a hétköznapi szóhasználat („úgy nevezik”).

E 4 kritérium egyike sem képes önmagában az egyes országok felsőoktatási rendszerének a leírására, azok kombinációja szükséges, s a kombináció minden országban más és más. Levy 5 fő típust állított fel a felsőoktatási rendszerekre:

1. állami (állami intézmények, nagyfokú állami kontroll)
2. állami autonóm (állami intézmények nagyfokú autonómiával)
3. homogenizált (az állami és a magánintézmények hasonló finanszírozási és irányítási rendszerben)
4. elkülönülő, a magánintézmények vannak kisebbségben
5. elkülönülő, a magánintézmények vannak többségben.

3. A magánfelsőoktatás főbb jellegzetességei

A felsőoktatási rendszerek, s ezen belül a magánfelsőoktatási szegmens országoként és régióként rendkívül differenciált, s a különbségek a finanszírozási és intézményirányítási jellegzetességek mellett az intézmények szak- és képzési struktúráját és a minőség dimenzióját illetően is vizsgálhatók. Az alábbiakban e 4 dimenzió főbb vonulatait vázoljuk fel.

3.1. Szak- és képzési struktúra

A felsőoktatás tömegessé válását a felsőoktatás intézményrendszerének differenciálódása és diverzifikálódása kíséri: az oktatási programok skálája folyamatosan bővül, rövidebb tanulmányi idejű programok jelennek meg, s a harmadfokú képzés mintájára már a „negyedik fokozat” kifejezés is bevetté vált. Ennek nem csupán – sőt egyre kevésbé – a felnőttoktatás hagyományos formáinak megfelelő ún. „pótló” szerepe van, hanem a felsőoktatás hagyományos formáit kiegészítő jellege is (Kozma [2000]). A magyar felsőoktatásban a legnagyobb létszámnövekedést a 90-es évtizedben a főiskolák levelező tagozatain találjuk

(421,4%), s ha ehhez még hozzávesszük a távoktatási tagozatot is, több mint 6-szoros a növekedés (Hrubos [2002]).

A magánfelsőoktatás kialakulását és súlyának növekedését nemcsak az állam által kielégíthetetlennek látszó megnövekedett hallgatói kereslet motiválja, hanem a kulturális heterogenitás, az eltérő szemléletű és/vagy világnézetű rétegek oktatási igényei is. Hozzájárul ehhez az a tény is, hogy a magánintézmények – kisebb méretüknél és nagyobb rugalmasságuknál fogva – általában gyorsabban tudnak reagálni a változó munkaerőpiaci kihívásokra. Ehhez alkalmazkodik sok esetben szakstruktúrájuk, illetve a hagyományostól eltérő képzési formák meghonosítása (pl. Magyarországon a távoktatás aránya az alapítványi intézmények esetében a legmagasabb). A gazdasági szempontok erőteljes meglétét mutatja, hogy a legtöbb magánintézmény a fejlettebb régiókban jön létre, s zömében az alacsonyabb költségigényű szakterületeken. Míg az állami intézmények szükségszerűen egyfajta alapvető, általános igény kielégítésére törekszenek, a magánintézmények specializáltabb irányba mozdulhatnak el, amely jobban figyelembe veszi egy-egy sajátos társadalmi csoport vagy egyes egyének kívánalmait.

Egyik ilyen kívánalom a *speciális értékek* közvetítése, amelyek lehetnek vallásiak, de lehetnek világiak (pl. kulturális, nemzetiségi) is. Más igényeket elégítenek ki az *elitintézmények*, amelyek magas minőséget és presztízst jelentenek, s amelyek elvégzése gyakran automatikusan magas társadalmi státuszt is garantál. Az elitté válás követelményeinek való megfelelés sok esetben maga után vonja a kis intézményméret fenntartását, amely nagyfokú szelektivitással jár együtt. A *nem elit világi intézmények* egyik legfőbb jellemzője a munkaerőpiaci irányultság, a másik pedig a rendkívül változatos összetétel, amely mind a képzési szinteket, programokat, mind pedig az irányításukat, finanszírozásukat illeti. Ezek az intézmények lehetnek profitra orientáltak és non-profit szervezetek is, családi vállalkozások, vagy egy-egy vállalat által irányítottak. Éppen e sokszínűség az, ami miatt minőség szempontjából a magánintézmények alcsoportjai közül talán ez a harmadik tekinthető a legkritikusabbnak.

3.2. Finanszírozás

A felsőoktatás finanszírozása világszerte egyike a legvitatottabb kérdéseknek, s különösen igaz ez a magánintézmények esetében. Jóllehet egyes szakértők szerint az oktatásba fektetett tőke hozama sokkal magasabb, mint a fizikai tárgyakba fektetett tőkée, a tudásba való befektetés kockázatos beruházásnak minősül. Éppen ezért

indokolt annak valamilyen szintű állami támogatása (Polónyi [2002] p. 290.). A felsőfokú végzettség nyilvánvalóan jelentős egyéni hozamokkal jár, amelyet a társadalom egésze számára hasznot jelentő externális hozamok is kiegészítenek. Az egyéni döntések szempontjából azonban ez utóbbiak nem játszanak szerepet, annál nagyobb súlyuk van ugyanakkor a tanulással összefüggő közvetlen és közvetett költségeknek, amelyek egyes társadalmi csoportok számára az adott pillanatban akkor is megterhelőek lehetnek, ha egyébként az oktatásban való részvétel hosszú távú előnyei azt kompenzálnák. (A tisztán racionális, pénzbeli hozamokon túlmenően nem tekinthetünk el ugyanakkor a felsőfokú végzettségnek azon hozamaitól sem, amelyek például a fogyasztói haszon, a megnövekedett társadalmi presztízs, a kedvezőbb munkakörülmények révén jellemezhetők.) A felsőoktatás állami támogatása éppen ezért két szempontból is indokolt: egyrészt az esélyegyenlőség biztosítása céljából, hogy azok is részt vehessenek a felsőoktatásban, akik ezt anyagi helyzetük (családjuk anyagi helyzete) miatt egyébként nem tehetnék meg, másrészt a hallgatói kereslet növelése szempontjából, például azokon a területeken, ahol egyébként alulképzés folyik (Varga [1998a]).

Bonyolultabb a helyzet a magánfelsőoktatási intézmények esetében, hiszen – mint minden felsőoktatási intézmény hallgatói – ezen intézmények hallgatói is jelentős egyéni hozamokkal számolhatnak (sőt, tisztán racionális megfontolásokat figyelembe véve azt feltételezhetjük, hogy leginkább azok hajlandóak fizetni iskoláztatásukért, akik tanulmányaik elvégzése után a többiekénél kedvezőbb munkaerőpiaci pozícióra, magasabb jövedelemre számíthatnak), ugyanakkor a felsőfokú végzettség általános szintjének az emelkedése a társadalom egésze számára is hasznot jelent, de egy-egy régió, szűkebb szakmai csoport és áttételesen természetesen a fenntartó számára is (leginkább nem anyagi) hasznot nyújt. (Gondoljunk például az egyházi intézmények tanárképzésének szerepére.) A legnehezebb az arányok meghatározása, hiszen a hallgatók és az egyes intézmények finanszírozása nyilvánvalóan ennek megfelelően alakulhat. Az egyes országok szemléletmódját, anyagi lehetőségeit és persze (oktatás)politikai hozzáállását tükrözi az, hogy milyen mértékben tartja kívánatosnak, illetve képes a magánfelsőoktatás állami finanszírozására.

A magánintézmények állami finanszírozását vizsgálva természetesen nem hagyható figyelmen kívül ugyanakkor az sem, hogy az egyes országokban a felsőoktatás állami szegmensének a költségvetés általi finanszírozása is igencsak eltérő mértékű. Míg például egy, az 1980-as évek közepére vonatkozó adatsor szerint a domináns állami felsőoktatással rendelkező Ausztráliában a felsőoktatás forrásaiból

88%-ot, Finnországban 85%-ot, Franciaországban 89,5%-ot tett ki az állami költségvetés aránya, az ugyancsak zömében állami felsőoktatási intézményekkel rendelkező Németországban 68,5% volt ez az arány. A magánfelsőoktatás nagyobb arányát felvonultató Japánban ezzel szemben 42%, Hollandiában viszont 80% volt a felsőoktatás finanszírozásán belül az állami költségvetés részaránya, s csupán kisebb hányadot tettek ki a tandíjak és egyéb bevételek (Horváth D. [1992]).

A magánintézmények állam általi finanszírozásuk szempontjából lényegében 3 csoportra oszthatók:

1. egyáltalán nem vagy csak minimális mértékben részesülnek állami támogatásban,
2. az állami intézményekkel lényegében azonos nagyságú állami támogatást élveznek,
3. az állami támogatások összege jelentős, de aránya nem számottevő az intézmények költségvetésének egészét tekintve.

Az egyes országok gyakorlatát tekintve leginkább az figyelhető meg, hogy a fejlettebb országok nagyobb mértékben támogatják a magánfelsőoktatási szférát, mint a kevésbé fejlettek (pl. Hollandia és Belgium esete). A magánfelsőoktatási intézmények részbeni állami támogatása (amely pl. az Egyesült Államok gyakorlata, s amely nem közvetlen intézményfinanszírozás útján, hanem pl. adómentesség, a hallgatók támogatása, illetve az állami kutatási alapokhoz való hozzáférhetőség révén fejt ki hatását) számos közgazdász szerint azért is előnyös, mert növeli a hatékonyságot, a minőséget és az esélyegyenlőséget. Japánban a magánfelsőoktatás állami támogatása az 1970-es években kezdődött, s hamar jelentős méreteket öltött, igaz aránya a teljes támogatáson belül a 80-as években csökkenésnek indult (Hrubos [1999b]). Mindazonáltal számos fejlődő országban és néhány fejlettebben is a magánfelsőoktatási intézmények rendszeres állami támogatása egyáltalán nem, vagy csak minimális mértékben jellemző.

A magánintézmények állami támogatása mellett és ellen számos érv létezik. A mellette elhangzó érvek leggyakrabban a magánszektor közfeladatot ellátó jellegét, a felsőoktatási szektor diverzifikáltságának jelentőségét és annak megőrzését emelik ki. Az ellene elhangzó érvek részben azt róják fel, hogy az állam ily módon elit intézményeket támogat, s ezáltal az esélyegyenlőség csorbul, részben pedig azt, hogy alacsony színvonalú képzések támogatására fordítják az állami pénzeket. Más kérdés, hogy – állami támogatás híján – bizonyos intézmények programjainak minősége még

inkább megkérdőjelezhető lenne. Annál is inkább, mert az állami támogatás az egyes országokban rendszerint csak bizonyos garanciák megléte esetén (pl. akkreditáció, felvételi keretszámok betartása) történik.

Ugyanakkor miután az oktatásnak adott állami támogatás lényegében olyan jövedelemátcsoportosítás, amely az adófizetőktől az oktatásban résztvevőkhöz áramlik, nem közömbös, hogy az oktatás mely szegmensét milyen mértékben finanszírozzák állami forrásból. Nyilvánvaló, hogy ha az állami támogatás révén azokat a családokat (illetve azokat a hallgatókat) támogatják, akik az átlagosnál magasabb jövedelemmel rendelkeznek, s akik képzésük befejezése után az átlagosnál magasabb keresetre számíthatnak, akkor ez a fajta támogatás növeli az egyenlőtlenséget (Varga [1998b]). Az állami támogatás mértékének tehát a magánintézmények esetében is olyannak kell lennie, amely mind a társadalmi céloknak, mind pedig az esélyegyenlőség eszméjének megfelel.

A magánintézmények forrásainak csak egy része – amint azonban láttuk, egyes országokban jelentős, máshol kevésbé számottevő része – az állami támogatás. A legközvetlenebb pénzforrásnak a tandíjak tekinthetők, amelyek az intézményi bevételek túlnyomó részét, esetenként akár 100%-át is adhatják. Ez különösen egyes kevésbé fejlett országokra jellemző, de a fejlett országok némelyikében is igen jelentős a tandíjak aránya az intézményi költségvetésben. További források lehetnek még a helyi és az egyházi támogatások, a vállalatoktól illetve a végzett hallgatóktól származó adományok. Az alapítványi támogatások különösen egyes elit intézmények esetében ölthetnek nagy méreteket (Levy [1992], Altbach [1997], Altbach [1999]).

A magánfelsőoktatási intézmények túlnyomórészt non-profit szervezetek, s bár csak néhány országban engedélyezik kifejezetten profitra orientált felsőoktatási intézmények alapítását, világszerte növekszik azoknak a felsőoktatási intézményeknek a száma, amelyek egyfajta gazdasági vállalkozásként működnek. Az egyesült államokbeli University of Phoenix, amelyet a New York-i tőzsdén is jegyeznek, ezek egyike. Bár a profitra orientált, gazdasági vállalkozásként működő intézmények többnyire alacsony presztízűek, gyakran diplomát nem, csak bizonyítványt adhatnak, a magánszektor diverzifikálódása szempontjából mindenképpen nagy jelentőségűek.

3.3. Intézményi irányítás, az akadémiai rendszer egészében betöltött szerep

A felsőoktatási intézmények alapvető immanens érdeke az intézményi autonómia kivívása illetve megőrzése, amelyet két tényező, a piac és az állam korlátoz. Mindkettő alapvetően az intézmények finanszírozása révén fejti ki hatását, de

természetesen más eszközei is lehetnek. A magánfelsőoktatási intézmények irányítása az államiakénál változatosabb képet mutat és nehezebb feladatot jelent, amennyiben alapítójuk nem az állam, finanszírozás és elszámoltathatóság tekintetében számos intézményhez, vállalkozáshoz kötődnek, jóllehet a legtöbb országban anyagi erőforrásuk kisebb-nagyobb része is az államtól ered. A magánintézmények fenntartói és sok esetben legnagyobb anyagi támogatói (pl. az egyházak, alapítványok, önkormányzatok, profitorientált vállalkozások) ugyancsak fenntartják maguknak a jogot az intézmények legfontosabb döntéseibe való beleszólásra.

A magánintézmények állami finanszírozásával párhuzamosan erősödik a magánintézmények állami kontrollja is, ez egyaránt vonatkozik a felvételi keretszámok meghatározására (pl. Japánban a 70-es, 80-as éves fordulóján szigorú korlátozásokat vezettek be, amelyeket természetesen az érintett intézmények megpróbáltak valamilyen módon kijátszani), a felsőoktatási programok előzetes akkreditációjára, az oktatók besorolására, az egyes intézmények tudományos minősítési gyakorlatára, a tantervi és vizsgakövetelményekre.

Ugyanakkor az állami finanszírozás és az állami kontroll nem minden esetben jár következetesen együtt, hiszen előfordul, hogy az államilag finanszírozott intézményeket nem feltétlenül államilag kinevezett személyek vezetik, a túlnyomórészt magánfinanszírozású intézményeket is erősen szabályozza az állam, s a zömében állami finanszírozású és irányítású intézményekben is ösztönözhetik a piaci viselkedést. Ráadásul egyes országokban a magánintézményeknek adott támogatások egy része (pl. kutatási alapokból vagy hallgatóknak nyújtott pályázatok révén) nem közvetlenül az őket felügyelő minisztériumból érkezik. Ezen túlmenően az állami irányításnak a finanszírozási szempontok mellett egészen más indokai is lehetnek, így például egyfajta standardizálás, amely a tanterveket, a vizsgákat, a diplomaadás feltételeit szabályozza. Ezek némelyikét illetően számos országban a magánintézményeknek még az államiaknál is szigorúbb kritériumoknak kell megfelelniük (Jones [1992]).

A hallgatói létszám emelkedésével párhuzamosan nemcsak az intézmények száma nő, hanem azok típusa és funkciója is változik. A differenciálódással párhuzamosan az állami irányítás jellege is változásokon megy keresztül, megjelennek az ún. közvetítő (puffer) szervezetek, amelyek segítenek a felsőoktatási intézmények és a kormányzat szempontjainak összehangolásában, a közöttük folyó párbeszéd sikerességétében. A közvetítő intézmények jelenléte a felsőoktatási intézmények számára is létfontosságú, hiszen egyfajta „kollektív autonómiát” testesítenek meg, amely segít elkerülni a fragmentálódás, az atomizálódás és a balkanizálódás csapdáit (Hrubos

[1995]). Ezeknek a szervezeteknek nemcsak az állami intézményeket tekintve, hanem a magánintézmények vonatkozásában is nagy szerepük van, nem véletlen, hogy számos országban léteznek a magánfelsőoktatási intézmények vagy azok egy meghatározott szegmense nevében együttesen fellépő „ernyőszervezetek” is (így pl. Romániában, Magyarországon). Az együttes fellépés nagyobb súlyt ad a kormányzattal szembeni követeléseknek, jobb érdekérvényesítésre ad lehetőséget és sok esetben a szűkös anyagi erőforrások kedvezőbb elosztásában is segítséget jelenthet. Ellenpélda erre Japán, ahol a közvetítő szervezetek hiánya jelentős mértékben megnehezíti az irányítási rendszer reformját, miután a jónevű nagy egyetemek egyéni alkukat kötnek a kormányzattal, a kisebb magánintézmények pedig az éles piaci verseny miatt kerülnek szembe egymással (Hrubos [1999b]). Számos olyan országban, ahol a magánfelsőoktatás különösen nagy szerepet tölt be, vagy éppenséggel aránya nagyon gyors ütemben növekszik, a minisztérium oldaláról is külön szervezet foglalkozik a magánfelsőoktatás irányításával, ellenőrzésével (pl. Japánban külön akkreditációs bizottság foglalkozik a magánfelsőoktatási intézmények ügyeivel), s számos országban a felsőoktatási törvény mellett külön törvény létezik a magánfelsőoktatás szabályozására.

3.4. Teljesítmény és minőség

A magánintézmények gyakran egy-két, egymással rokon szakterületen képezik hallgatóikat, a többszakos főiskolai, egyetemi képzés ritkábban jelenik meg körükben. Ehhez járul még, hogy a képzések elsősorban az alacsonyabb költségigényű szakokon folynak, s kevésbé a nagy beruházás- és eszközigenyű természettudományos területeken. Ez nemcsak Kelet-Európa országaira (pl. Románia, Magyarország) érvényes, hanem a fejlettebb régiókban (pl. Japán, Franciaország) is. Ez alól kivételnek számít néhány nagy elit egyetem (pl. az Egyesült Államokban), s azok az egyházi egyetemek, amelyek a tudományterületek széles skáláján folytatnak képzést (pl. a katolikus egyetemek Olaszországban és néhány latin-amerikai országban, de a magyarországi egyházi egyetemek is). A nagyfokú specializáció és a finanszírozás sajátosságai hatással vannak a magánintézmények teljesítményére is. Ennek egyik eleme a kutatás, amely – az elit intézmények kategóriáját kivéve – a magánintézmények körében meglehetősen alacsony színvonalú vagy egyáltalán nem létezik.

A magánintézmények teljesítményének és minőségének a mérése a magán-szféra differenciáltságán túlmenően azért is nehéz, mert egyidejűleg több kritériumnak is meg kell felelniük. Egyrészt léteznek az akadémiai szempontok, amelyek – legalábbis egy bizonyos szinten – egy adott ország valamennyi felsőoktatási

intézménye számára kötelezőek. A magánintézményeket ugyanakkor a piac is sokkal közvetlenebbül minősíti, egyrészt a hallgatói kereslet révén, másrészt a munkaerőpiac oldaláról. Ez utóbbi piaci szempontok leginkább az intézményi presztízs-hierarchiában öltenek testet. Az intézmények presztízs szerinti rangsora lényegében minden országban létezik, egyes országokban ennek legitim mérésére is vannak módszerek, amelyek több faktor mentén vizsgálják az egyes intézmények különböző teljesítménymutatóit. Általában igaz, hogy az újabb egyetemek kevésbé örvendenek nagy presztízsnak, mint a régebbiek, s különösen nehéz a presztízshierarchiában előrekerülni egy viszonylag új, nem állami intézménynek (ld. pl. Latin-Amerika, Japán példáit.). Ugyanakkor a magánintézmények között számos olyan elitintézmény is van, amelyik kifejezetten jó hírnévnek örvend, s a hallgatói közé való bekerülés már önmagában is presztízst jelent.

Az intézmények teljesítményének a mérésére csak fenntartásokkal használhatók az ún. drop-out adatok, amelyek a felvett hallgatók lemorzsolódásának az arányát mutatják tanulmányaik során. Ezek összehasonlítása nemcsak nemzetközi szinten, hanem egy-egy ország viszonylatában is megkérdőjelezhető, miután a lemorzsolódási arányok nem kis mértékben az egyes intézmények eltérő felvételi- és vizsgakövetelményeivel állnak kapcsolatban, amely önmagában nem ad módot egy-egy intézmény teljesítményének a minősítésére.

4. Az izomorfizmus jelensége

Bár a XXI. század felsőoktatásában a differenciálódás erőteljes tendencia, Levy felhívja a figyelmet az izomorfizmus jelenségére is (Levy [1999]). Az izomorfizmus a magán és állami szektorok között (intersectoral) és szektoron belül (intrasectoral) is jelentkezik, ez utóbbi esetben a magánszférán belüli hasonulásról van szó (a sikeres magánintézmények mintáját az újonnan alakulók közül többen kívánják követni). Az izomorfizmus jelensége az állam vagy az állami intézmények részéről megnyilvánuló kényszer hatására is történhet (pl. az állami szabályozást, vagy a finanszírozás mértékét tekintve), ugyanakkor önkéntes is lehet (pl. a kezdeti intézményi sajátosságok fokozatos elhagyása). Az izomorfizmus jelensége a homogenizálódás irányába hat, amely az egyes országokban többek között a felsőoktatási intézmények irányítási és finanszírozási rendszerének átalakításában, a minőségi követelmények akkreditáción alapuló értékelésében nyilvánulhat meg. Ily módon a modern, egyre komplexebbé váló

felsőoktatási rendszerben egymás mellett élnek a differenciálódás, diverzifikálódás és homogenizálódás elemei (Hrubos [2002]).

5. Magánfelsőoktatás és társadalmi mobilitás

Számos kutatás készült hazai és nemzetközi viszonylatban annak vizsgálatára, hogy milyen a származási háttér, így a szülői foglalkozás, a szülői iskolázottság és a kulturális tőke szerepe a gyermekek iskolaválasztásában, milyen hatása van az egyén mobilitási esélyeire (ld pl. Bourdieu [1978], Mare {1981}, DiMaggio [1982], De Graaf [1986], Róbert [1991], Blaskó [1998], Blaskó [1999] kutatásait). A Bourdieu-i kulturális tőke illetve kulturális reprodukció elmélete szerint a korai szocializáció során a szülői házban elsajátított kulturális értékek és viselkedésnormák, amelyek az egyén kulturális tőkéjét alkotják, a későbbiekben olyan előnyöket nyújtanak az egyén számára, amelyet semmilyen más forrásból nem tud pótolni, ily módon behozhatatlan előnyöket jelentenek. A kulturális reprodukció elméletének az igazolására végzett empirikus kutatások megerősítik a kulturális tőke egyenlőtlenségeket átörökítő szerepét, hatását ugyanakkor nem tartják kizárólagosnak, s egyes kutatások annak időben csökkenő tendenciáját mutatták ki.

Kevés olyan vizsgálat van, amelyik kifejezetten a magánoktatás szempontjából vizsgálja a kulturális tőke, a származási háttér és a társadalmi mobilitás kapcsolatát. Ennek nyilvánvaló oka az, hogy a magánfelsőoktatás súlya a világ számos régiójában a korábbi évtizedekben elenyésző volt. Azokban az országokban, ahol a magánfelsőoktatás viszonylag nagy múlttal és nagy hallgatói részaránnyal rendelkezik (pl. Japán, Egyesült Államok), léteznek kutatások erre vonatkozóan. A hazai kutatások közül figyelemre méltó a felekezeti középiskolások továbbtanulási aspirációinak e szempontból történő vizsgálata (Pusztai [2002], Pusztai-Verdes [2002]).

A magánfelsőoktatásban fizetendő – nem egy országban, nem egy intézményben igen magas – tandíjak és az oktatás egyéb költségei miatt jogosan merül fel a kérdés, hogy a szülők iskolai végzettségének, kulturális tőkéjének a felsőoktatás egészében nyilvánvalóan meglévő szerepe mellett milyen szerep jut az anyagi tőkének. Van-e különbség az állami és a magánszektor között az anyagi tőke, az egyes családok jövedelmi és vagyoni helyzete szempontjából, vagy ez elhanyagolható jelentőségű? Továbbíve a kérdést, mennyiben lehet egységesen „felsőoktatás”-ról illetve „magánfelsőoktatásról” beszélni, vagy csak annak egyes csoportjairól (ld pl. Gellert [1999])?

Egy Világbank által készített tanulmány (Higher Education: Issues and Options..., [1993]) például úgy látja, hogy sokszor nagyobb a különbség a magánszektoron belül, mint a magán-nem magán viszonylatban. Thaiföld példáját említve azt hozzák fel érveként, hogy az esélyegyenlőséget rontja, hogy a nagyobb presztizsú állami intézményekbe – ahol nincs tandíj – gyakrabban kerülnek be a jó (nem ritkán magán-) középiskolából kikerülők, míg a szegényebb rétegek gyerekei a magán-felsőoktatási intézményekben kénytelenek tanulmányaikat folytatni. Japánban a család anyagi helyzetének viszonylag gyenge a hatása a továbbtanulási esélyekre (ennek magyarázata leginkább a családok alacsony jövedelemkülönbségében és a vizsgarendszerben ragadható meg), de a legnagyobb presztizsú egyetemeken, különösen a magán-egyetemeken, a hallgatók nagyobb része tartozik a jómódúak közé (Hrubos [1999b]).

A magánfelsőoktatás melletti és elleni érvek az esélyegyenlőség kérdéskörét illetően is rendkívül szerteágazóak. Az ellenzők legtöbbször az állami felelősség csökkenésétől, a közösségi érdekek nem kellő figyelembe vételétől, a társadalmi különbségek növekedésétől tartanak, míg a támogatók a nagyobb szabadságra, az autonómiára, a választás lehetőségére, a sokféleségre hívják fel a figyelmet. Még az esélyegyenlőséget illető kritikával kapcsolatban is van ellenérvük: a fizetni tudó diákok magánintézményekben való tanulmányai a közösség szintjén megtakarításokat eredményeznek, amelyet aztán más célokra lehet felhasználni. Bár ez a megtakarítás csak kisebb mértékű, hiszen amint láthattuk, a legtöbb magánfelsőoktatási intézmény – nemcsak idehaza, hanem a világ más tájain is – részesül több-kevesebb állami támogatásban, mind intézményi szinten, mind pedig a hallgatók szintjén.

A magánintézmények azok számára nyújtanak szolgáltatást, akik fizetni tudnak érte, hangzik a sokszor felhozott érv. Ugyanakkor a magánfelsőoktatás nemcsak mint piaci, hanem mint kulturális értéket hordozó szegmens is létezik. Amennyiben kizárólag a piacra bízunk, kik tanulnak a magánegyetemeken, -főiskolákon, akkor csak azok képesek ezen intézményeket látogatni, akik a tandíjat ki bírják fizetni. Ily módon a magánfelsőoktatás egyáltalán nem tud hozzájárulni a társadalmi mobilitáshoz, s nem képes a szegényebb, de tehetséges fiatalok oktatási esélyeit javítani. Éppen ezért fontosak azok a kezdeményezések, amelyek ösztöndíjak, alapítványi támogatások, tandíjmentességek révén – állami támogatás hiányában is – képessé teszik a valamilyen hátránnyal induló diákok tanulmányai megkezdésében illetve folytatásában.

II. FEJEZET

NEMZETKÖZI TRENDEK

1. Az összehasonlítás módszertani nehézségei

A felsőoktatás rendszerének és elterjedtségének vizsgálatát és legfőképpen az egyes országok összehasonlíthatóságát nagymértékben hátráltatja annak differenciált jellege. Már magát a felsőoktatás fogalmát is eltérő értelemben használják az egyes országok, értve ezalatt minden, a kötelező oktatást meghaladó oktatási formát, vagy kizárólag a főiskolai, egyetemi szintű képzésre használva azt. A felsőoktatásban résztvevő hallgatók adott korosztályhoz viszonyított aránya is éppen emiatt lehet félrevezető nemzetközi összehasonlításban, s ehhez járulnak még az eltérő drop-out adatok, amelyek a végzettek és a hallgatók arányaiban jelentenek nagy eltéréseket az egyes országok összehasonlítása során. Ugyancsak figyelembe kell venni, hogy a felsőoktatás rendszere nemcsak országonként eltérő, de egy hosszabb időszakot tekintve országon belül is változik, s ez a statisztikai adatokra is érvényes. Az is nyilvánvaló, hogy szinte lehetetlen, vagy esetenként félrevezető lehet megérteni egy adott ország (felső)oktatási rendszerét a társadalmi környezet alaposabb tanulmányozása nélkül. Mindezen különbségek ellenére a felsőoktatás nemzetközi jelenség, s számos közös vonással bír, amelyeket a már említett nehézségek ellenére érdemes ebben a kontextusban is vizsgálni (Meek [1997]).

Mindezen problémák kezelésére a nemzetközi statisztikában egyre inkább tér hódít az a gyakorlat, hogy felsőoktatás helyett „tertiary education” néven illetik a hagyományos egyetemi formákon kívül eső képzési formákat is tartalmazó harmadfokú képzést (Ladányi [1993]). Az oktatásra vonatkozó egyetlen nemzetközi osztályozási rendszer az ISCED (International Standard Classification of Education), amelyet az UNESCO dolgozott ki, s amelyet az OECD-statisztikák is alkalmaznak (pl. az Education at a Glance éves kiadványai), az oktatás harmadik szintjén (tertiary education) 3 kategóriát különböztet meg:

- Felsőfokú post-secondary képzés (ISCED 5B)
- A legalább 3-5 év időtartamú egyetemi képzés (ISCED 5A)
- Tudományos minősítő képzés

A felsőoktatás fogalmának kiszélesítése, a felsőoktatás első szintjének tágabb értelmezése, amely a post-secondary képzést is magában foglalja, eltérő összehasonlító statisztikai eredményekhez vezethet, amely a magánfelsőoktatást tekintve különösképpen dezinformatív lehet, hiszen a legtöbb országban a magánfelsőoktatás éppen a nem-egyetemi szférában nyert nagy teret. Bár a hazai akkreditált iskolarendszerű felsőfokú szakképzés aránya a felsőoktatási intézményekben minimális, a 2000/2001 tanévben mindössze 4475 fő volt (az összes hallgató 1,2%-a), szerepe várhatóan a jövőben Magyarországon is növekedni fog (Forrás: Statisztikai Tájékoztató, Felsőoktatás 2000/2001).

Mindezek alapján az egyetlen módszertani szempontból megfelelő összehasonlítási alapot az OECD statisztikái jelentik, amelyek azonban szokásos éves jelentésükben a kelet-közép-európai térség országai közül csak háromnak az adatait tartalmazzák, Csehországot, Lengyelországot és Magyarországot. A volt szocialista országokra vonatkozó megbízható statisztikai adatforrást jelentenek ugyanakkor az UNESCO CEPES (European Center for Higher Education) bukaresti irodája által közzétett adatok, amelyek valamennyi poszt-szocialista ország felsőoktatására vonatkozóan nyújtanak információkat, s adataik elsődleges forrásból, az adott országok minisztériumaitól, statisztikai hivatalaitól származnak. Az adatok pontosságát látszik igazolni, hogy az OECD statisztikákban megjelenő adatok és az UNESCO-CEPES által publikált adatok a 3 közép-európai ország esetében megközelítőleg azonos arányokat mutatnak. (A teljes összehasonlítás azért nem lehetséges, mert az OECD adatok közül a legfrissebb 1998-ra vonatkozik, míg az UNESCO CEPES adatai közül az 1999-re vonatkozó legrégebbit sikerült fellelni.)

A nemzetközi összehasonlítás módszertani nehézségei ugyanakkor nem merülnek ki ezáltal, hiszen a magánfelsőoktatás fogalma, s főként ennek az összevont kategóriának a részletesebb tagolása ugyancsak problémát jelent. A „private higher education” nemzetközileg elfogadott definíciója értelmében magába foglalja a felekezeti intézményeket és az alapítványi-, valamint magánintézményeket, beleértve a non-profit intézményeket és a profitra orientáltakat is. Egyes statisztikák és országleírások, így például az OECD-é is, e csoporton belül különbséget tesznek a finanszírozás szempontjából a kormányzattól függő, illetve a kormányzattól teljes mértékben független magánintézmények között is, más adatok viszont a nem állami felsőoktatást egy kategóriaként kezelik.

2. A magánfelsőoktatás nemzetközi arányai

A nemzetközi statisztikai adatok alapján az országok lényegében három nagy csoportra oszthatók. Az elsőbe tartoznak azok, amelyeket a **magánfelsőoktatási intézmények dominanciája** jellemez (az OECD országok közül pl. Japán, Dél-Korea). Ebbe a csoportba tartozik számos nem OECD tagország is, így a Fülöp szigetek, Indonézia, Tajvan és a dél-amerikai térségből Brazília, Kolumbia, a Dominikai Köztársaság. Ez utóbbi régióban a felsőoktatás 20. század végi expanziója túlnyomórészt a magánszektorban játszódott le (Levy [1992], Altbach [1999]). Európában mindössze 2 kulturálisan, etnikailag meglehetősen heterogén ország tartozik ebbe a csoportba. Belgiumban a 8 állami intézmény mellett 9 nem állami létezik (köztük olyan nevesek, mint a Leuveni Katolikus Egyetem), s az 1987/88-as tanévben az egyetemi hallgatók közel 70%-a járt magánfelsőoktatási intézménybe (Forrás: Bureau de Statistiques Universitaires 1989, In: The Encyclopedia of Higher Education, pp. 62-65.). Hollandiában viszont éppen a szakfőiskolákra (HBO) járó hallgatók körében magas a magánintézményekbe járók aránya (1986-ban 26%-uk felekezeti, 55%-uk nem felekezeti magánintézménybe járt), míg az egyetemi hallgatók 80%-a állami intézményt látogatott (The Encyclopedia of Higher Education, pp. 494-496).

A második csoport tagjait a **magánfelsőoktatási intézmények** ennél kisebb, de **számottevő súlya** jellemzi. Az Egyesült Államokban a magánfelsőoktatás korábban magas aránya (a II. világháborút megelőzően a hallgatók fele magánintézményekbe járt) lecsökkent, s azóta stabil egyharmad körüli arányt mutat. A képet árnyalja azonban, hogy az Egyesült Államokban az állami intézményekbe járó hallgatók is az oktatási költségek negyedét vagy még annál magasabb hányadát kénytelenek maguk állni, s az amerikai modell az intézményvezetés, intézményfinanszírozás tekintetében is jelentős mértékben eltér az európaiktól (Hrubos [1998], Levy [1992]). Ugyancsak kisebb, de nem elhanyagolható mértékű a magánszektor részesedése néhány dél- illetve latin-amerikai országban (pl. Mexikó, Argentína, Chile és Peru), valamint 20%-ot meghaladó egyes volt szocialista országokban (Lengyelország, Románia, Észtország, Moldávia). A többi közép-kelet-európai országot ennél kisebb arányok jellemzik, de Albánia kivételével valamennyi országban kialakult kisebb-nagyobb magánszektor (ld. 3-4. táblázat).

A harmadik csoportba azok az országok tartoznak, amelyekben **egyáltalán nincs, vagy csak minimális mértékű a magánfelsőoktatás aránya**, azaz sok esetben egyetlen intézményre, illetve kizárólag speciális képzési formákra, vagy a felekezeti

oktatásra korlátozódik. Az OECD országok közül számosan tartoznak ide, köztük a legtöbb nyugat-európai ország (pl. Ausztria, Németország, Franciaország, Olaszország). Ezekben az országokban a felsőoktatás 70-es, 80-as évekbeli expanziója is nagyrészt az állami szférában ment végbe. Jóllehet az Egyesült Királyságban a felsőoktatási intézmények jogilag magán létesítmények (nem az állam alapította őket), ugyanakkor hosszú ideje állami támogatásban részesülnek, ily módon lényegében egyetlen fontosabb valóban magánintézmény létezik, a University of Buckingham (Hrubos [1999a]). A skandináv országok közül Finnországban kizárólag a politechnikumok között léteznek nem államiak, a 20 egyetem mindegyike állami.

1. táblázat

A felsőoktatásban résztvevő hallgatók aránya intézménytípusok szerint (1998)*

	állami	kormányzattól függő magán**	kormányzattól független magán
Ausztrália	100,0	a	a
Ausztria	97,4	2,6	n
Belgium	m	m	m
Kanada	100,0	n	a
Csehország	100,0	a	a
Dánia	100,0	n	a
Finnország	91,1	8,9	a
Franciaország	91,0	0,8	8,2
Németország	100,0	a	a
Görögország	100,0	a	a
Magyarország	88,2	11,8	a
Izland	99,5	0,5	n
Írország	94,1	n	5,9
Olaszország	87,9	n	12,1
Japán	26,1	a	73,9
Korea	24,3	a	75,7
Luxemburg	m	a	m
Mexikó	73,5	a	26,5
Hollandia	32,5	67,5	n
Új-Zéland	99,4	0,3	0,4
Norvégia	90,7	9,3	x
Lengyelország	80,3	n	19,7
Portugália	63,3	36,7	x
Spanyolország	89,5	n	10,5
Svédország	94,3	5,7	a
Svájc	93,9	5,2	0,9
Törökország	98,3	1,7	a
Egyesült Királyság	a	100,0	n
Egyesült Államok	68,9	a	31,1

Forrás: Education at a Glance, 2001, p. 159

* az ún. ISCED5A kategória adatai, amely a post-secondary képzést nem, de a posztgraduális képzés hallgatóit magában foglalja

** az alaptevékenységre adott állami források 50%-ot meghaladó mértékűek

a= adathiány, miután az adott kategória nem érvényes

n= adathiány

m= elhanyagolható nagyságú, vagy egyáltalán nincs

x= az adat a táblázat más oszlopában van feltüntetve

3. Regionális sajátosságok

A magánfelsőoktatás kialakulása, illetve arányának növekedése a világ fejlettebb országainak egy jelentős részében is viszonylag új fejleménynek tekinthető, számos fejlődő régióban azonban az utóbbi évtizedek nagymértékű felsőoktatási expanzióját levezetve különösen domináns jelleget öltött. Ezek közé tartoznak a **dél- és latin-amerikai** országok, ahol a megnövekedett hallgatói keresletet az állami szektor csak részben tudta kielégíteni, s ahol a magánfelsőoktatásnak egyébként is tradicionális egyházi gyökerei vannak. A legrégebbi és legnagyobb presztízsű intézmények egyháziak, s a 80-as évekbeli expanzió is túlnyomórészt a magánintézményekbe áramlott, amelyek között megjelentek a specializált, piaci irányultságúak is. A régióban található jelentősebb országok közül Mexikó és Argentína kivételével valamennyiben az intézmények fele vagy annál nagyobb része magánfenntartású, s különösen igaz ez a nem egyetemi szférára. A magánintézmények hallgatóinak aránya ennél valamelyest alacsonyabb az egyes országokban, de az 1994-es adatok szerint mindenhol elérte vagy meghaladta a 20%-ot. A térség országai abban a tekintetben is eltérnek egymástól, hogy mennyire szigorúak a követelmények az intézmények akkreditálása kapcsán, s milyen erős a felügyelet. Sokkal homogénebb a rendszer szigorúbb állami szabályozás és felügyelet mellett (pl. Chile), mint ott, ahol ez hiányzik (pl. Brazília, Venezuela, Argentína). Ezekben az országokban a magánszektor az alacsonyabb költségigényű, kis hallgatói létszámú, kutatási tevékenységgel nem foglalkozó, a fejlettebb régiókra koncentráló és zömében rész munkaidős oktatókat alkalmazó irányba mozdult el (Castro, de Moura és Navarro [1999]).

2. táblázat

A magánfelsőoktatási intézmények számának és hallgatóinak aránya néhány latin-amerikai országban 1994-ben

	a magánintézmények aránya	a magánintézményekbe járó hallgatók aránya
Argentína	43,35	20,29
Brazília	74,38	58,43
Chile	90,74	53,66
Kolumbia	69,38	64,14
Mexikó	37,01	25,23
Peru	44,61	35,93
Venezuela	47,37	35,59

Forrás: C. de Moura Castro and J. C. Navarro: Will the Invisible Hand Fix Private Higher Education?, In: Private Prometheus Ed. by Philip G. Altbach, p. 47

Az expanzió ugyanakkor a fejlett országok némelyikében is a magánszférát érintette leginkább, így például **Japánban** a magánfelsőoktatási intézmények

hallgatóinak egyébként is magas részaránya 1960-1975 között csaknem további 10%-kal nőtt. A magánoktatás nagyfokú elterjedése Japánban számos fő okra vezethető vissza, amelyek közül megemlítendő az a családi értékrend, amely a gyermekek iskoláztatását rendkívül fontosnak tartja, a japán társadalom tradíciókat ápoló hagyományai (pl. nem koedukált lány-fiú iskolák), valamint a munkaerőpiaci követelmények és az életen át tartó tanulás ideológiája. Ugyanakkor a magánfelsőoktatás Japánban – márcsak méreteinél fogva is – igen erősen differenciált, az egyes egyetemek, junior college-ok presztízse igencsak eltérő lehet. Ez mind a társadalmi, akadémiai presztízis, mind a kormányzati megítélés, mind pedig a munkaerőpiaci követelmények terén hierarchikus viszonyokat eredményez. A magánegyetemeknek az egyetemek hierarchiájában elfoglalt helyét tükrözi, hogy bár az 561 egyetem közül 425 magán fenntartású, a toplista első 24 helyén álló egyetem között mindössze 4 magánegyetem van (Hrubos [1999b]).

Az **Egyesült Államokban** a tagállamok szintjén eltérő a felsőoktatási rendszer szabályozása, általánosnak tekinthető azonban a magánszektor egyharmad-egynegyedes aránya. A magánszféra rendkívül differenciált, s közöttük számos jónévű, magas presztízsű intézmény (pl. Harvard, Yale, Stanford) található. Az ún. „top”-intézményekre, legyenek azok egyetemek, vagy college-ok, nagyon erős szelekció és hatalmas alapítványi tőke jellemző. Az egyházi intézmények csoportja önmagában is erőteljes szegmentációt mutat, vannak közöttük nevesebbek (pl. Boston College), s egészen kicsik is. A képet színesítik még a kevésbé neves világi magánintézmények és a profitorientált intézmények, amelyek többségükben egy-egy részterületre szakosodnak, méretüket tekintve kicsik és sok esetben a megfelelő akkreditációjuk is hiányzik (Altbach [1999]).

A **Közép-Kelet-Európában** 1989 után bekövetkező oktatási reformok két legfőbb jellemzője azok gyorsasága és mélysége, nagy kiterjedése. A változások a legtöbb országban általában, de nem kizárólag, helyi és egyéni kezdeményezések révén jöttek létre, az államnak kisebb szerep jutott, elősorban a törvényalkotás és a főbb feltételek kialakítása terén, de a folyamat egészét és céljait tekintve kisebb volt a ráhatása. Az átmenet időszakában az oktatás terén számos tényező együttesének a hatását figyelhetjük meg, amelyek közül Cerych a munkaerőpiaci követelményeket az egyik legfontosabbnak értékeli. Jóllehet ez a munkaerőpiaci hatás nem konkrét számadatokon, előrejelzéseken alapult, hiszen korrekt adatok a gazdasági folyamatok kiszámíthatatlansága folytán az átmenet kezdeti időszakában egyáltalán nem léteztek,

sokkal inkább egyfajta feltételezésen a munkaerőpiac jelenlegi és jövőbeni szükségleteire vonatkozóan (Cerych [1995]).

A magánfelsőoktatás közép-kelet-európai mérete országonként igen változatos képet mutat. Amennyiben kizárólag a magánfelsőoktatási intézmények arányából indulunk ki, félrevezető képet kapunk, hiszen a hallgatói arányok némely országok esetében gyökeresen más képet mutatnak (pl. Szlovénia, Csehország, Horvátország, Lettország, Magyarország, Macedón Köztársaság). A térségben lényegében 4 olyan ország van (Észtország, Moldova, Lengyelország és Románia), amelyekben a magánszektor aránya a hallgatói létszámot tekintve is jelentős mértékű, domináns magánszektorról azonban ezekben az országokban sem beszélhetünk. Az a tény, hogy a magánfelsőoktatási intézmények száma és a felsőoktatási szektoron belüli részaránya egyes kelet-európai országokban a hallgatói arányokhoz képest jelentősebbnek mutatkozik, két fő szempontnak tudható be. Egyrészt az adott országok felsőoktatási rendszerével, annak belső tagoltságával van összefüggésben (így például Magyarországon az integráció az állami intézmények számát radikálisan lecsökkentette, míg a magánszféráét érintetlenül hagyta), másrészt a magánfelsőoktatási szféra elaprózodottságát, számtalan kis intézmény, nem egy esetben néhány száz fős intézmény jelenlétét mutatja.

3. táblázat

A felsőoktatási intézmények száma a kelet-közép-európai országokban (2000/2001-es tanév)

	Állami (n)	állami (%)	magán (n)	magán (%)	összesen (n)
Albánia	11	100,0	0	0,0	11
Belorusszia	42	73,7	15	26,3	57
Bulgária	79	89,7	9	10,3	88
Horvátország	17	65,4	9	34,6	26
Csehország	28	66,7	14	33,3	42
Észtország	14	40,0	21	60,0	35
Magyarország	30	48,4	32	51,6	62
Lettország	20	60,6	13	39,4	33
Litvánia	38	90,4	4	9,6	42
Macedón Köztársaság	2	66,7	1	33,3	3
Moldova	57	50,0	57	50,0	114
Lengyelország	115	37,1	195	62,9	310
Románia	57	40,7	83	59,3	140
Orosz Föderáció	607	62,9	358	37,1	965
Szlovákia	18	90,0	2	10,0	20
Szlovénia	2	18,1	9	81,9	11
Ukrajna	816	83,3	163	16,4	979

Forrás: Statistical Information on Higher Education in Central and Eastern Europe,
www.cepes.ro/information_services/statistics.htm

4. táblázat

A hallgatók megoszlása intézménytípusok szerint a Kelet-Közép-Európai országokban (2000/2001-es tanév)*

	Állami (n)	állami (%)	magán (n)	magán (%)	összesen (n)
Albánia	23 704	100,0	0	0,0	23 704
Belorusszia	241 100	87,0	35 900	13,0	277 000
Bulgária	215 676	88,5	27 916	11,5	243 595
Horvátország	117 205	98,6	1 646	1,4	118 851
Csehország	213 207	99,0	2 000	1,0	215 207
Észtország	38 511	74,8	12 963	25,2	51 474
Magyarország	255 943	85,7	42 561	14,3	298 504
Lettország	78 156	87,3	11 353	12,7	89 509
Litvánia**	93 490	98,6	1 302	1,4	94 792
Macedón Köztársaság	39 978	97,7	923	2,3	40 901
Moldova	79 713	77,4	23 210	22,6	102 923
Lengyelország	1 106 798	70,1	471 443	29,9	1 578 241
Románia	322 129	71,1	130 492	28,9	452 621
Orosz Föderáció	4 270 800	90,0	470 600	10,0	4 741 400
Szlovákia	125 054	99,3	842	0,7	125 896
Szlovénia	64 989	95,7	2 900	4,3	67 889
Ukrajna**	458 553	92,5	37 383	7,5	495 936

Forrás: Statistical Information on Higher Education in Central and Eastern Europe, www.cepes.ro/information_services/statistics.htm

* az adatok az összhallgatólétszámra vonatkoznak

** Litvánia és Ukrajna esetében az adatok az 1999/2000-es tanévre vonatkoznak

A magánfelsőoktatás egyes országokon belüli elterjedtségéről a közép-kelet-európai régióban kevés részletező, elemző könyv, tanulmány látott napvilágot, hiszen a legtöbb országban csak néhány éve, legfeljebb egy évtizede meglévő, s azóta is folyamatosan változó oktatási szegmensről van szó. Egyes országokban így pl. *Csehországban* magánfelsőoktatási intézmények létesítésére még később került sor, s lényegében kizárólag csak a külföldi székhelyű intézmények „fiókin intézményeként”, itt a már meglévő felsőoktatási illetve post-secondary oktatási rendszer nem ösztönözte a magánintézmények kialakulását, s a jogi háttérrel is csupán az 1998-as felsőoktatásról szóló törvény teremtette meg (Cerych [1998]).

Románia az egyik élen járó ország a magánfelsőoktatás terén, itt már a 90-es évek elején gyors ütemben megindult a harmadfokú képzés privatizációja. Egy 1992-ben megjelent tanulmány 58 magánegyetemet illetve annak fiókin intézményét vette számba, a hivatalos statisztikák azonban ezidőtájt ellentmondásosak voltak, miután – a magánegyetemekre vonatkozó jogi szabályozás hiányában – az állam nem ismerte el őket felsőoktatási intézményekként (Reisz [1992]). Az 1993-as Akkreditálási Törvény szerint „egyetem” nevet csak azok az intézmények viselhetnek, amelyek programjaikat akkreditáltatták. Ily módon egy 2002-es adat szerint jelenleg 68 magán (akkreditált vagy engedéllyel rendelkező) intézmény létezik, s 57 állami. A magánintézmények

közül 12 valamilyen felekezethez tartozik, de felekezeti képzés az állami egyetemek teológiai karain is létezik. A magánfelsőoktatás különösen az üzleti, pénzügyi és számviteli képzésre, illetve a marketing és humán jellegű (pl. jogi) képzésekre fókuszál, s az 1996/97-es tanév adatai szerint a hallgatók 57%-a a fővárosban, s további egyötöde is három nagyváros (Iasi, Cluj-Napoca, Timisoara) intézményeiben koncentrálódik. A romániai magánfelsőoktatás további nagy problémája, hogy az oktatóknak csupán igen alacsony hányada dolgozik kizárólag a magánfelsőoktatásban, túlnyomó részük az állami felsőoktatás alkalmazottja (Reviews ... [2000], Reisz [2002]).

Lengyelország a kelet-európai régió másik olyan országa, ahol a magánfelsőoktatás intézményeinek és hallgatóinak aránya számottevő. A minisztérium honlapjáról származó adatok szerint 2001-ben 103 állami intézmény mellett 171 nem állami intézmény működött. A nem állami felsőoktatási intézmények hallgatói igen nagy arányban (80%) nem hagyományos, nappali képzésben vesznek részt, emiatt a CEPES adatainak értelmezésekor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az az összhallgatólétszámmra vonatkozik, s a nappali tagozatos hallgatók összlétszáma mindössze 620 ezer főre tehető, amiből több mint 90% az állami felsőoktatás részese (Koncz [2002]).

4. Országspecifikus vonások

A nemzetközi tendenciák nem írhatók le önmagukban a magánszféra kiterjedtsége, az intézményszám, illetve a hallgatói létszám segítségével, hiszen annál komplexebb jelenségről van szó. Az egyes országok felsőoktatási rendszere és benne a magánfelsőoktatás szerepe gyökeresen eltér a finanszírozás és az irányítás módja, a jogi szabályozás mikéntje, az ágazaton belül elfoglalt helye, akadémiai presztízse, történeti és társadalmi gyökerei stb. szempontjából. Akadnak olyan országok, amelyek hagyományosan erős magánoktatási szektorral rendelkeznek – nem csupán a felsőoktatás terén –, számos régióban azonban az utóbbi időkben indult el nagyobb méretű elterjedésük.

Giesecke tanulmányában éppen a regionális jelenséget tartja a felsőoktatásban végbemenő privatizáció egyik legfontosabb jellemzőjének (Giesecke [1999]). Ugyanő az egyes kelet-közép-európai országok magánfelsőoktatási rendszerének jellemzésekor felhívja a figyelmet a finanszírozási rendszer meglévő különbségeire, amely nemcsak az egyes intézmények jelenére, hanem jövőjére is nagymértékben kihat. Azokban az

országokban, ahol a finanszírozás döntően tandíjak és egyéb díjak révén történik – s esetleg még egy demográfiai vagy piaci mélypont is prognosztizálható –, sokkal bizonytalanabb a magánfelsőoktatás jövője, mint a több forrásból, közöttük állami vagy egyházi támogatásból is gazdálkodók esetében. Jó példa erre Korea esete, ahol a magánintézmények költségvetésének átlagosan csaknem kétharmadát teszik ki a tandíjak (egy-egy intézmények esetében több mint 95%-ot), az állami támogatás pedig csak minimális mértékű, s az is egyenlőtlenül oszlik el az intézmények között. 1998-ra a magánintézmények több mint egyharmada hatalmas adósságot halmozott fel, s volt olyan, amelyik csődbe ment, illetve az állam az intézmény ideiglenes bezárására kényszerült (Sungho [1998]).

Az ugyancsak domináns magánfelsőoktatással rendelkező Japánban a magánintézmények bevételeik kb. egytizedét kapják állami forrásból, az állami pénzek többsége az állami és önkormányzati intézmények bevételeit gyarapítja. A legújabb reformok ugyanakkor a jobb minőség érdekében a japán felsőoktatás állami részének privatizációját is felvetették a minőségbiztosítás rendszerének ösztönzése mellett (Yonezawa [1998]).

Európában Hollandiában az alkotmány garantálja az iskolaalapítás szabadságát és az oktatási intézmények egyenlő elbírálásának elvét. Finanszírozási oldalról sincs különbség az állami és a magánintézmények között, amennyiben megfelelnek bizonyos alapkövetelményeknek. Az azonos mértékű finanszírozás gyakorlatát 1917-től kezdődően fokozatosan terjesztették ki az oktatás egyes szintjeire, 1970-től a felsőfokú szektorra is. Belgiumban ugyancsak az alkotmány szintjén rögzítik az oktatás szabadságát és az 1959-es törvény – bizonyos feltételek teljesülése esetén – a különféle „oktatási hálózatok”, így a magániskolák egyenlő elbírálását, azonos anyagi támogatását is garantálja.

A magánfelsőoktatás európai modelljében kivételesnek számító Belgium és Hollandia mellett Portugália az az ország, ahol az 1970-es évek elejétől – a Katolikus Egyetem megalapításával – nagyobb teret nyert a magánszféra. A 80-as évek expanziója nagyrészt a nem-egyetemi szektorban és a magánszférában zajlott, amelynek oka az állami szektor által kielégíthetetlennek látszó 4-szeres, 5-szörös túlkereslet volt. Így a 90-es évek elején már 6 magánegyetem és 35 college létezett, amelyek az összhallgatólétszám mintegy ötödét fogadják be, de egyes területeken (jog, társadalomtudományok) még ennél is magasabb az arányuk (Gribo [1993]).

Sajátos vonásokat mutat a privatizáció angliai esete, amely a felsőoktatásban lényegében „reprivatizációnak” tekinthető. Az egyetemek eredetileg magán alapítású

és fenntartású intézmények voltak (a II. világháborút megelőzően például az intézményi költségvetésnek csupán mintegy 30%-át tették ki az állami támogatások), s az állam pénzbeli szerepvállalása alapvetően a háború utáni években nőtt meg, amely 1980-ra a legtöbb egyetem esetében már 90% körüli mértéket tett ki. A 80-as évek közepén már komolyan felmerült komplett egyetemek privatizációja, ami azért is érdekes, hiszen formálisan és jogi értelemben az egyetemek már akkor is magánintézmények voltak. A privatizáció tehát mindenekelőtt az állami erőforrások arányának csökkentésére, a külső erőforrások nagyobb mértékű bevonására irányult (Walford [1988]).

A magánfelsőoktatás kelet-közép-európai kiterjedésének egyik legfőbb oka a felsőoktatás iránt megnyilvánuló túlkereslet, valamint az, hogy az egyes államok nem akarják illetve nem képesek az expanziót finanszírozni. Az egyes országok gyakorlata ugyanakkor igen eltérő a magánfelsőoktatás finanszírozása illetve irányítása tekintetében. Finanszírozás tekintetében a lengyelországi intézmények például igen nagy mértékben függenek a tandíjaktól és egyéb hallgatói díjaktól, míg Magyarországon a bevételi források szerteágazóbbak. Bár a tandíjak Közép-Kelet-Európában nemzetközi összehasonlításban viszonylag alacsonyak, a hallgatók és családjaik számára az ebben a régióban meglévő jövedelemszinthez képest tekintélyes összeget tesznek ki. Az állami finanszírozás mértéke ugyanakkor nyilvánvalóan erőteljes összefüggést mutat az állami irányítás, ellenőrzés mértékével is. A másik lényeges kérdés a magánintézmények által kínált programok piacképessége és minősége. A térség országaiban folyik a programok előzetes akkreditációja, ugyanakkor a minőségértékelés még gyenge lábakon áll. Bár az egyes országokban – az egyházi oktatás speciális helyzetén túlmenően – az intézmények elsősorban a piacképes szakterületek irányába mozdultak el, az intézményszerkezet igencsak változatos képet mutat. Míg Lengyelországban az ún. licenátus (főiskolai szint) dominál, addig Romániában a Magiszter fokozat az elterjedtebb ebben a szektorban.

A számtalan sajátosság mellett a kelet-közép-európai régió magánfelsőoktatási szektorának vannak közös vonásai is. Giesecke a 90-es évek második felében végzett kutatása alapján ezek közül 5 főbbet emel ki tanulmányában (az intézmények az állami szektor alternatívájaként jöttek létre, a sikeres működésüket nagymértékben korlátozó tényezők ellenében emelkedtek ki; a szaktudás szerepének társadalmi felértékelődése közepette erősödtek meg; tudatában vannak “másodvonalbeli” szerepüknek; optimisták intézményük jövőjét illetően) (Giesecke [1999]). Ezekkel egyvonalon említhető még a magánszektor államtól eltérő szakstruktúrája, amely az állami szektor által

kielégíteni nem képes kereslet mérséklése, a piaci rések felkutatásának irányába tolja el a magánszférát.

Bár kelet-európai összehasonlításban Magyarország a magánintézmények számát tekintve az élvonalba tartozik, hiszen az intézmények több, mint fele ebbe a szektorba tagozódik, a hallgatók létszámát tekintve a középmezőnyben foglal helyet. Amint azt más országok (pl. Lengyelország) esetében is láthattuk, nem kizárólagos magyar sajátosság az, hogy a viszonylag magas intézményszámhoz alacsonyabb hallgatói részarányok tartoznak, ami a magánfelsőoktatás erőteljes széttagozódását, diffúz jellegét mutatja. Ehhez adódnak még azok a sajátosságok, amelyek a magyar felsőoktatás már meglévő rendszeréből és a felsőoktatási törvény által kínált lehetőségekből adódnak, s amelyek – a későbbiekben részletesebben is elemzendő módon – a magánfelsőoktatás szakstruktúrájában, az irányítási és finanszírozási rendszer sajátosságaiban, a hallgatói csoportok eltérő összetételében öltönek testet.

5. A kutatás fő kérdései

A szakirodalmi áttekintés és a nemzetközi statisztikai adatok vizsgálata után konkrétabban fogalmazhatók meg azok a kérdések és vizsgálódási szempontok, amelyek a magyarországi magánfelsőoktatás kialakulása és fejlődési iránya tekintetében meghatározóak. A magánfelsőoktatás intézményrendszerének vizsgálata során 3 fő hipotézist fogalmazhatunk meg:

1. hipotézis: Magyarországon a 90-es években egy kiegészítő jellegű magánfelsőoktatás jött létre, amely nem versenyez az állami felsőoktatással, hanem kiegészíti, színesíti azt.

A kelet-európai régióra vonatkozó összehasonlító adatok Magyarország vonatkozásában is azt mutatják, hogy a felsőoktatás céljainak teljesítése alapvetően az állami szektorban történik. A magánfelsőoktatás tehát semmiképpen nem nevezhető dominánsnak a geigeri értelemben, mégha a párhuzamosság bizonyos jegyei fel is fedezhetők az állami és magánszektor viszonylatában. A hipotézis vizsgálatakor elsősorban a hivatalos minisztériumi statisztikai adatokra támaszkodom, s a főbb megállapításokat a III. fejezet tartalmazza.

2. hipotézis: A magánfelsőoktatás Magyarországon nem egységes szektor, az egyes intézmények többféle hiányra reagáltak, tehát funkcionálisan differenciáltak.

A nemzetközi adatok azt mutatják, hogy a magánfelsőoktatási intézmények csoportja több alcsoportra tagolódik. Léteznek azok az intézmények, amelyek elsősorban felekezeti célokat szolgálnak, s léteznek valamely más érték mentén szerveződők. Legtöbbjük non-profit szervezet, de léteznek piacorientált intézmények, s akadnak vállalkozási alapon működők. Az országonként igen változatos kép alapján Magyarországon is azt feltételezhetjük, hogy a magánfelsőoktatás nem egységes szektor, s a magánfelsőoktatás egyes alcsoportjai leginkább a felsőoktatásban betöltött szerepük mentén ragadhatók meg. A hipotézis vizsgálatához a hivatalos statisztikai adatokon túlmenően azokat az intézményi dokumentumokat, interjúkat használok, amelyek segítenek feltárni az egyes intézmények képzési, infrastrukturális sajátosságait. A főbb jellegzetességeket a IV. fejezet foglalja össze.

3. hipotézis: A különböző funkciókhoz különböző hallgatói csoportok tartoznak

Amennyire sajátosak az ebbe a körbe tartozó felsőoktatási intézmények a képzési programok, a képzési és a finanszírozási mód, a hallgatókat érintő követelmények és a nekik nyújtható szolgáltatások, támogatások szerint, éppen annyira nehéz a nem állami felsőoktatás körében egységes hallgatói csoportról beszélni. E tekintetben nemcsak, sőt nem elsősorban az állami felsőoktatás terén megszokott egyetemi-főiskolai szint, a budapesti-vidéki székhely, s a szakterületek szerinti differenciáltság lehet meghatározó, hanem sok esetben a konkrét intézményi sajátosságok is erőteljes befolyással bírhatnak. A magánfelsőoktatási intézmények némelyikének jelentkezői között például magas a korábban más intézményekbe már sikertelenül felvételizettek, vagy a továbbtanulásukat valamilyen más okból elhalasztók aránya. Az egyes programok más iskolázottsági háttérű (gimnáziumi vagy szakközépiskolai) érettségizetteket preferálnak, az egyházi intézmények némelyikében a vallásos elkötelezettség is előfeltétel, míg máshol aktív hitéletet nem várnak el a hallgatóktól. Természetesen potenciális differenciáló tényezőként kell kezelnünk a költségtérítés mértékét, s a képzés során felmerülő egyéb költségeket és a hallgatói támogatási lehetőségeket. A képzési szakirányok, az oktatás időben és helyben kötött, vagy kevésbé kötött jellege ugyancsak más-más hallgatói csoportot vonzanak. A hipotézis alátámasztását szolgáló adatokat elsősorban a hallgatói kérdőíves vizsgálatok és interjúk adják, s részletes taglalásuk az V. fejezetben található.

III. FEJEZET

A FELSŐOKTATÁSI INTÉZMÉNYSTRUKTÚRA VÁLTOZÁSAI MAGYARORSZÁGON A 90-ES ÉVEKBEN

1. Az expanzió főbb jellemzői

Az ezredfordulóra a magyar felsőoktatásban a főiskolai, egyetemi szintű képzésben résztvevő hallgatók száma az 1990-es évtized elején megfigyelhető létszám több, mint háromszorosára nőtt, az akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzés és a posztgraduális képzés hallgatóit is beszámítva pedig a hallgatók számarányának növekedése az 1990. évihez képest 341%-os volt. A növekedés éves üteme kezdetben lassabb, majd 1993-tól nagyobb mértékű volt, amely azután 1998-tól újra némi csökkenést mutat. Az évtized folyamán a hallgatók létszámán belül 1992/93-ban volt a legmagasabb a nappali tagozatos hallgatók aránya (78,6%), azt követően fokozatosan csökkent, jelenleg 56,6%. (Amennyiben a hallgatók létszámába az AIFSZ és a szakosító képzések adatait is beleszámítjuk, a nappali tagozatos hallgatók részaránya még alacsonyabb, 2001/2002-ben 55,25%.) A felsőfokú képzés tehát nemcsak volumenét tekintve lett a korábbinál jóval nagyobb, hanem a képzési struktúráját tekintve is jelentős változáson ment keresztül.³

³ Bár a statisztikai adatgyűjtés módszere és az intézmények, képzési formák csoportosítása (pl. fenntartók szerinti elkülönítés, levelező, távoktatási képzési formák elkülönítése, AIFSZ és posztgraduális képzés megjelenése és statisztikákba történő bevonása) időközben kisebb módosításokon ment keresztül (köszönhetően nem kis mértékben a nemzetközi osztályozási rendszer, az ISCED 1997. évi módosításának), ezek azonban alapjaiban nem érintik a hallgatói létszámok összehasonlíthatóságát. Mindazonáltal az egyes táblázatoknál külön jelezzük, hogy az adatok milyen képzési szintekre, mely tagozatokra és milyen hallgatói körre vonatkoznak.

5. táblázat

A főiskolai, egyetemi szintű képzésben résztvevő hallgatók száma képzési módonként (1990-2001)

	nappali	esti	levelező	távoktatás	összesen	a nappali tagozatos képzés aránya
1990/1991	76601	4737	21049	-	102387	74,82%
1991/1992	83191	4372	19516	-	107079	77,69%
1992/1993	92328	4298	20834	-	117460	78,60%
1993/1994	103713	4640	25603	-	133956	77,42%
1994/1995	116370	5453	32837	-	154660	75,24%
1995/1996	129541	5764	44260	-	179565	72,14%
1996/1997	142113	5750	51169	-	199032	71,40%
1997/1998	152889	6538	74230	-	233657	65,43%
1998/1999	163100	6866	88349	-	258315	63,14%
1999/2000*	171612	7861	74149	25375	278997	61,51%
2000/2001	176046	8625	79293	31076	295040	59,67%
2001/2002	184071	9665	86644	32858	313238	58,76%
2002/2003**	193144	9825	102606	35469	341044	56,63%
A növekedés mértéke 1990-2001 között (%)						
1990=100%	240,30	204,03	411,63	-	305,94	

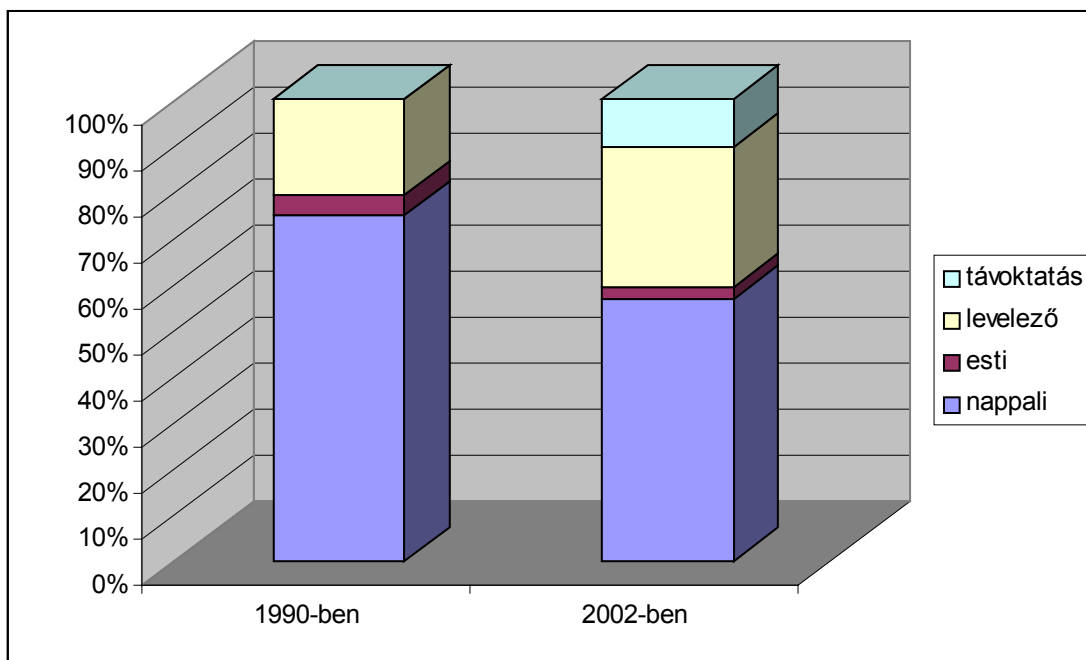
Forrás: Statisztikai Tájékoztató, Felsőoktatás 1990-2001

* a távoktatási képzési forma korábban a levelező képzési formába tagozódott

** előzetes adatok, forrás: az OM honlapja (2002. dec. 5-i gyorsjelentés)

1. ábra

A főiskolai és egyetemi szintű képzésben résztvevő hallgatók aránya képzési szintenként 1990-ben és 2002-ben

A hallgatói létszám-növekedés a levelező-távoktatási képzési formában volt a legdinamikusabb (ha a két képzési formát összevontan kezeljük, 567,8%-os arányt kapunk a hagyományos főiskolai, egyetemi képzést illetően és 681,9%-os arányt a hallgatók teljes körét illetően az 1990-2001 közötti időszakra vetítve). A levelező

képzés és távoktatás aránya a nappali tagozatos képzés növekedési ütemét (240,3%) messze meghaladóan növekszik, az esti tagozaté pedig valamelyest kisebb arányban. Mindezzel együtt a költségtérítéses hallgatók részaránya is számottevően megnőtt: 2001/2002-ben az összes hallgató 45%-a volt költségtérítéses. Az államilag finanszírozott képzésben résztvevők aránya az állami intézményekben 58%, az egyházi intézményekben 65%, az alapítványi főiskolákon 15% volt. A nappali tagozatos képzésben résztvevők 86%-a, az esti tagozatosok 18%-a, a levelező tagozatosok 23%-a vett részt államilag finanszírozott képzésben (Forrás: Oktatási Évkönyv 2002).

A nagyarányú expanzió következtében a hallgatólétszámnak a 20-24 éves korú népességhez viszonyított aránya az 1990/91. tanévi 15,5%-ról 2001/2002-re 44,7%-ra növekedett, ezzel a magyar felsőoktatás 24 vizsgált európai ország sorában a „középmezőnyben”, a 15. helyen foglal helyet. A növekedés mértéke az elmúlt 10 évben a volt szocialista országok mindegyikében számottevő volt, a legmagasabb értéket Lengyelországban mutatja, a második helyen pedig hazánk áll (ld Függelék 1. táblázat). Az oklevelet szerzettek száma és a megfelelő korú népességhez viszonyított aránya ugyan a hallgatólétszám emelkedéséhez képest kisebb mértékben növekedett, ez azonban részben az időbeli eltolódással magyarázható, másrészt az egyes intézményekben, szakterületeken kifejezetten magas lemorzsolódási arányok is szerepet játszanak benne (Ladányi [2002], Ladányi [2003]).

A nappali tagozaton államilag támogatott képzésben résztvevő hallgatók részaránya az utóbbi 5 évben valamelyest csökkent: a főiskolai-egyetemi szintű képzésben résztvevők körében 7%-kal alacsonyabb az állami finanszírozású képzésben résztvevők aránya (az 1997/98-as tanévben 97,8% volt, ami 2001/2002-re 90,57%-ra csökkent), s a kollégiumi kapacitások méretének változatlansága miatt a növekvő hallgatólétszámhoz viszonyítva csökkent a kollégiumi ellátásban részesülők aránya is (29,5%-ról 26,05%-ra). Ugyancsak csökkent a tanulmányi ösztöndíjban részesülők aránya 52,77%-ról 47,98%-ra, s még kifejezettebb volt a támogatási lehetőségek szűkülése a pénzbeli szociális támogatások terén (1997/98-ban a hallgatók 45,72%-a kapott ilyen, míg 2001/2002-ben csupán 26,49%) (Forrás: Statisztikai Tájékoztató, Felsőoktatás 2002).

A nem nappali tagozatú képzési formák nagyobb részaránya értelemszerűen maga után vonja az olyan nem tipikus hallgatói csoportok megjelenését, amelyek mind előképzettségüket, mind pedig korosztályi összetételüket tekintve eltérnek a nappali tagozatos hallgatók összetételétől. A 2001/2002-es tanév adatait vizsgálva megállapítható, hogy míg az újonnan beiratkozott nappali tagozatos, főiskolai-

egyetemi szintű képzésben résztvevő hallgatók 63,7%-a volt 18-19 éves, addig az esti tagozatos képzésben résztvevők 10,9%-a, a levelező képzésben résztvevők 6,4%-a, a távoktatási tanulmányokat kezdőknek pedig 8,3%-a tartozott ehhez a 2 korévhez. A nem nappali tagozatos egyetemi-főiskolai szintű képzést kezdők 40-45%-a (tagozatonként kissé eltérő mértékben) a 25 év feletti korosztályhoz tartozik, míg nappali tagozaton ez mindössze 2,2%-ot tesz ki. Mindezek eredőjeként a felsőoktatásba újonnan belépő hallgatók 59,3%-a 22 év alatti, a többiek vagy munka mellett, vagy valamennyi munkatapasztalattal kezdik el felsőfokú tanulmányaikat (ld. Függelék, 2.táblázat).

A nappali tagozatos képzésben I. évfolyamon résztvevő hallgatók előképzettség és életkor szerinti összetételére vonatkozó idősoros adatok azt mutatják, hogy az eltelt 10 év alatt az újonnan felvett hallgatók esetében három fő hatás érvényesült: a felsőoktatási férőhelyek bővüléséből adódó hatás, a demográfiai hatás, valamint a közép- és felsőoktatási intézménystruktúra változásának a hatása. Az első két hatás eredményezte leginkább azt, hogy a nappali tagozatra újonnan belépők körében egyre nagyobb azoknak a hányada, akik a középiskola végzésének évében kezdik meg felsőfokú tanulmányaikat, s ez leginkább a felsőoktatási férőhelyek számának bővülésével és a demográfiai hullám fokozatos lecsengésével magyarázható. Míg 1990-ben az I. évfolyamra beiratkozottak 48%-a végezte az adott évben középiskolai tanulmányait, 2000-ben már 60% volt ez az arány. Részben szintén az előzőekben vázolt keresleti-kínálati viszonyoknak, részben pedig az intézménystruktúra változásának köszönhető az, hogy míg 1990-ben az I. évfolyamra járók 63,4%-a jött gimnáziumból, s 25,4%-a szakközépiskolából, addig 2000-ben 60,4% volt a gimnáziumból érkezők aránya, s 31,7% a szakközépiskolában érettségizetteké, de amennyiben ehhez hozzászámítjuk a technikumban végzettek arányát, még magasabb értéket, 35,3%-ot kapunk (1990-ben 26,7% volt együttesen).

6. táblázat

Az I. évfolyamra nappali tagozaton beiratkozott hallgatók megoszlása a középiskolai végzettség típusa és megszerzésének időpontja szerint

	Adott évben	Korábban	Adott évben	Korábban	Adott évben	Korábban	Más végzettség, külföldi	Összesen	
	gimnáziumban		szakközépiskolában		technikumban			(n)	(%)
1990	31,93%	31,48%	14,84%	10,53%	0,83%	0,50%	9,89%	22662	100,00%
1995	32,91%	26,74%	15,27%	14,76%	1,60%	1,95%	6,78%	42433	100,00%
2000	39,78%	20,60%	18,25%	13,43%	2,15%	1,40%	4,39%	47518	100,00%

2. A felsőoktatási intézményhálózat átalakulása

Míg 1989-ig a felsőoktatási intézmények száma 54-58 körül stagnált, a rendszerváltás után számuk rohamosan növekedni kezdett, 1992-ben 91 intézménnyel érte el tetőpontját, s egészen a 2000. évi integrációig nagyjából ezen a szinten maradt. (Az integráció után az intézmények száma az állami szférában drasztikusan lecsökkent, a képzési helyek regionális széttagoltságát azonban jól mutatja, hogy míg 1992/93-ban 132, a 2001/2002-es tanévben 156 helyszínen/karon folyt felsőfokú képzés.) A felsőoktatási intézményhálózat nagymértékű bővülése eleinte elsősorban a politikai fordulatnak volt köszönhető, ugyanakkor – főleg a későbbi időszakban – a megnövekedett hallgatói kereslet és az eltérő oktatási profilok iránti kereslet is erősen motiválta. Ezt az is jól mutatja, hogy míg az egyházi intézményhálózat 1995-től napjainkig – az elnevezések változásán túlmenően – csak minimális mértékben változott, s az integráció is csak néhány intézményt érintett, addig az alapítványi intézmények száma 1995 és 2001 között 4-ről 9-re nőtt. Az intézményhálózat bővülésének statisztikai vizsgálatakor nem szabad ugyanakkor elfeledkezni arról, hogy az 1990-es évektől a felsőoktatási statisztikában feltüntetett egyházi intézmények némelyike (pl. egyes hittudományi főiskolák, lelkészképzők) korábban is létezett, a minisztériumi statisztikában azonban – miután fenntartóik az egyes egyházak voltak – nem jelentek meg. A felsőoktatási intézmények között jelenleg 23 egyetem és 42 főiskola található, amelyek közül 30 állami, 26 egyházi fenntartású, 9 pedig alapítványi formában működik. (Ild. 7. táblázat) Az alapítványi intézmények mindegyike főiskolai szintű képzést nyújt, az egyházi intézmények között pedig 2 több fakultással rendelkező tudományegyetem és 3 hittudományi egyetem található. Az egyházi főiskolák közül 3 foglalkozik fő profilja és hallgatói létszáma szerint elsősorban pedagógusképzéssel, 2 intézmény szociális munkás valamint hittanári, vallásanári, teológus képzéssel, a többiek pedig elsősorban teológusi vagy hittanári, vallásanári képzéssel.

7. táblázat

A felsőoktatási intézmények száma (2001/2002)

	állami	egyházi	alapítványi	összesen
Egyetem	18	5	-	23
Főiskola	12	21	9	42
Összesen	30	26	9	65

Forrás: Oktatási évkönyv 2001/2002, OM

A magánfelsőoktatás jelenleg meglévő rendszerében a nappali tagozatos hallgatói létszám alapján a gazdasági, üzleti jellegű képzések mellett a bölcsész-humán szakirányok dominálnak erőteljesen. Kisebb súlyt képvisel az informatikai képzés – amely egy alapítványi főiskola mellett egy egyetemi kart foglal magában – és a tanítóképzés, valamint a jogi képzés. A hittudományi képzés – amely a legtöbb esetben kizárólag teológiai és vallásstanári képzést, néhány intézményben viszont egyéb szociális jellegű képzést is magában foglal – erősen szétaprózódott intézményi háttérrel rendelkezik, amelyet csak részben indokol az intézmények felekezeti sokszínűsége, a legtöbb esetben földrajzi tagoltság is társul hozzá.

8. táblázat

Az egyes szakterületeken képző intézmények és nappali tagozatos hallgatóik száma az intézmény fő profilja szerint (2001/2002-es tanév)

	intézmények/karok száma	nappali tagozatos hallgatók száma	%
Teológia, hittudomány	22	3065	14,6
Tanítóképzés	4	2267	10,8
Gazdasági, üzleti képzés	5	4275	20,4
Jogi képzés	2	2314	11,0
Humán- és bölcsészképzés	4	5772	27,5
Informatikai képzés	2	2653	12,6
Egyéb (szociális, konduktor)	2	638	3,1
Összesen	41	20984	100,0

3. A felsőoktatás állami és nem állami szegmense

A 2001/2002-es tanévben az összes hallgató 86,0%-a tanult állami felsőoktatási intézményben, s 14,0%-a nem állami intézményekben. A nem állami szektoron belül 8,6% volt az alapítványi főiskolák hallgatóinak az aránya, s 5,4% az egyházi fenntartásúaké, amelyen belül az egyetemi képzésben résztvevők részaránya (3,15%) valamivel magasabb, mint a főiskolákon tanulóké (2,25%). A hallgatói létszámadatokat az intézményi adatokkal összevetve jól látható, hogy különösen az egyházi főiskolák csoportja erőteljesen tagolt, a 21 intézmény kisebb létszámú hallgatói csoportot vonz, mint az 5 egyházi egyetem, s különösen alacsony hallgatói létszámok jellemzik ezt az intézménycsoportot az alapítványi főiskolák csoportjához viszonyítva. A 9. táblázat adatai ugyanakkor azt is jól érzékeltetik, hogy a magánfelsőoktatás egyes alcsoportjai mennyire heterogének a képzési módokat illetően. Amíg az egyházi intézményekben (különösen az egyházi egyetemeken) a nappali tagozatos hallgatói létszám az összhallgatói létszám több, mint felét teszi ki,

addig az alapítványi főiskolákon csak 32%-ot. Míg tehát az egyházi intézmények a képzések módját tekintve az állami intézményekhez hasonló arányokat mutatnak, az alapítványi intézmények gyökeresen eltérő szerkezetet jelenítenek meg. Ez utóbbi csoportban – köszönhetően elsősorban a távoktatás nagyon magas részarányának (43%) – mind az esti, mind a levelező, mind pedig a nappali tagozatos képzés aránya jóval alatta marad a felsőoktatás más szegmenseiben megfigyelteknek. Nem jelenti ez azonban természetesen azt, hogy a távoktatási forma az alapítványi főiskolák kizárólagos specifikuma lenne, hiszen az állami és nem állami szféra eltérő hallgatólétszámai nem is tesznek lehetővé ilyen méretű súlyponteltolódást (az abszolút számokat tekintve a 2000/2001-es tanévben az állami intézményekben csaknem kétszer annyian részesültek távoktatásban, mint az alapítványi főiskolákon).

9. táblázat

A felsőoktatásban résztvevő hallgatók megoszlása intézménytípusonként és tagozatonként a 2001/2002-es tanévben*

	Összes hallgató	Nappali tagozat	%	Esti tagozat	%	Levelező tagozat	%	Távoktatás	%
<i>alapítványi főiskolák</i>	30019	9595	31,96	369	1,23	7192	23,96	12863	42,85
<i>egyházi egyetemek</i>	11051	6967	63,04	340	3,08	3331	30,14	413	3,74
<i>egyházi főiskolák</i>	7871	4422	56,18	449	5,70	2720	34,56	280	3,56
<i>egyházi intézmények együtt</i>	18922	11389	60,19	789	4,17	6051	31,98	693	3,66
<i>nem állami intézmények együtt</i>	48941	20984	42,88	1158	2,37	13243	27,06	13556	27,70
<i>állami intézmények</i>	300360	171990	57,26	11638	3,87	94844	31,58	21888	7,29
összes hallgató	349301	192974	55,25	12796	3,66	108087	30,94	35444	10,15

Forrás: Oktatási Évkönyv 2001/2002, OM

* az AIFSZ és a PhD-képzés adatait is tartalmazza

Amint azt már korábban láttuk, a felsőoktatási intézményrendszer egészére jellemző a nem hagyományos képzési formákban résztvevő hallgatók számának növekedése, s ezzel egyidejűleg a nappali tagozatos hallgatók arányának csökkenése. Az egyes intézménycsoportok ugyanakkor eltérő arányokat mutatnak az 1995/96-os tanév⁴ és a 2001/2002-es tanév adatait összehasonlítva. Míg a 90-es évek közepén esti tagozatos képzés a nem állami intézmények egyikében sem létezett, 2001-re itt is megjelent ez a képzési forma, igaz továbbra sem érint túl nagy hallgatói csoportot. Annál látványosabb ugyanakkor a levelező és a távoktatási forma térnyerése, s

⁴ A 90-es évek közepe az összehasonlítás során azért is jelent jó kiindulási alapot, mert bár a magánfelsőoktatás szempontjából még a kezdeti időket mutatja, ugyanakkor erre a tanévre már az intézmények nagy része megkezdte működését, s ebben a tanévben a legtöbb intézmény már végzős hallgatókkal is rendelkezett.

különösen dinamikusan növekedett ez a képzési forma az alapítványi intézmények esetében. (Míg azonban 1995/96-ban a levelező hallgatók 97%-át a Gábor Dénes Főiskola távoktatási képzésében résztvevők jelentették, addig 2001-re a levelező és/vagy a távoktatási képzés 3 főiskola kivételével a többi alapítványi intézményben is megjelent, a távoktatási tagozat döntő hányadát – 94%-át – azonban továbbra is a GDF hallgatói alkotják.) A levelező képzés aránya az egyházi egyetemeken is jelentős mértékben megnőtt, ugyanakkor az egyházi egyetemeken esetében nem csökkent olyan látványosan a nappali tagozatos képzés aránya, mint az alapítványi főiskolákon illetve az állami intézményekben. Ennek az az oka, hogy az egyházi egyetemeken – miután lényegében erre az időszakra esik a 2 nagy egyetem különböző karainak a beindítása és hallgatói létszámuk közel végleges arányainak az elérése – ebben az időszakban összességében is nagyfokú hallgatói létszámnövekedés következett be, amely a nappali tagozat esetében 2,8-szoros növekedést jelentett, a levelező-távoktatási forma esetében pedig 5,2-szerest. Az egyházi főiskolák nappali tagozatos képzési aránya is az országos átlagnál kisebb mértékű csökkenést mutat az 1995-ös évihez képest, pedig míg 1995-ben a főiskolák közül 12, 2001-ben már csak 6 nem indított a nappali tagozatos képzés mellett más képzési formákat. Az egyházi főiskolák szakstruktúrája, a hittudományi jellegű képzések dominanciája azonban továbbra is a nappali tagozatos képzések irányába tolja el a hallgatói arányokat, hiszen amennyiben a levelező vagy távoktatási képzési formák meg is jelennek, többnyire a nappalinál jóval kisebb részvételi arányokat képviselnek, s a nappali tagozatos képzés mellett kínálatukban más képzési formákat nem szerepeltető főiskolák mindegyike kizárólag teológiai, hittudományi képzéssel foglalkozik

10. táblázat

A felsőoktatásban résztvevő hallgatók megoszlása intézménytípusonként és tagozatonként az 1995/96-os tanévben*

	Összes hallgató	Nappali tagozat	%	Esti tagozat	%	Levelező tagozat**	%
<i>alapítványi főiskolák</i>	9049	5247	57.98%	0	0.00%	3802	42.02%
egyházi egyetemek	3151	2429	77.09%	0	0.00%	722	22.91%
egyházi főiskolák	5904	3873	65.60%	0	0.00%	2031	34.40%
<i>egyházi intézmények együtt</i>	9055	6302	69.60%	0	0.00%	2753	30.40%
nem állami intézmények együtt	18104	11549	63.79%	0	0.00%	6555	36.21%
<i>állami intézmények</i>	161461	117992	73.08%	5764	3.57%	37705	23.35%
összes hallgató	179565	129541	72.14%	5764	3.21%	44260	24.65%

Forrás: Statisztikai Tájékoztató, Felsőoktatás 1995/96

* csak az alapképzésben résztvevők adatai

** tartalmazza a távoktatás adatait is

A nappali tagozatos hallgatók létszámát vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a létszámnövekedés 1995 óta közel azonos arányban történt az állami és a nem állami szférában. Az alapítványi főiskolákra járó nappali tagozatos hallgatók aránya az 1995/96-os 4,05%-os szintről 2001/2002-re 5,09%-ra emelkedett, miközben az intézmények száma 4-ről 9-re nőtt, s a felmenő rendszer miatt a már korábban indított szakok is ebben az időszakban érték el közel véglegesnek tekinthető létszámukat. Az egyházi intézmények száma és az egyházi egyetemeken létrehozott karok száma ugyancsak emelkedett valamelyest ebben az időszakban, s ezzel párhuzamosan a hallgatói létszámot tekintve a nappali tagozatos képzésben résztvevők aránya az egyházi intézményekben 4,87%-ról 6,08%-ra nőtt. Az egyházi intézmények csoportján belül az egyházi főiskolai képzésben résztvevő hallgatók aránya kissé csökkent (2,99%-ról 2,4%-ra), míg az egyetemeké jelentősebb mértékben nőtt (1,88%-ról 3,67%-ra). Mindezek eredményeképpen a nem állami felsőoktatási intézmények nappali tagozatos hallgatói aránya 8,92%-ról 11,17%-ra nőtt, s ezzel párhuzamosan az államiaké valamelyest csökkent.

11. táblázat

Az egyetemi, főiskolai szintű képzésben résztvevő nappali tagozatos hallgatók létszáma az intézmény fenntartója szerint (1995-2001)

	1995/96	1996/97	1997/98	1998/99	1999/2000	2000/2001	2001/2002
<i>alapítványi főiskolák</i>	5247	6722	6826	7384	7582	7605	9378
egyházi egyetemek	2429	3396	4425	5200	5982	6395	6761
egyházi főiskolák	3873	4118	4145	4210	4331	4173	4422
<i>egyházi intézmények</i>	6302	7514	8570	9410	10313	10568	11183
Nem állami intézmények	11549	14236	15396	16794	7582	18173	20561
<i>állami intézmények</i>	117992	127877	137493	146306	153717	157873	163510
összes hallgató	129541	142113	152889	163100	171612	176046	184071

* az egyházi intézmények között valamennyi intézmény, így a kizárólag hittudományi képzéssel foglalkozók hallgatói is szerepelnek

12. táblázat

Az egyetemi, főiskolai szintű képzésben résztvevő nappali tagozatos hallgatók %-os megoszlása az intézmény fenntartója szerint (1995-2001)

	1995/96	1996/97	1997/98	1998/99	1999/2000	2000/2001	2001/2002
<i>alapítványi főiskolák</i>	4,05	4,73	4,46	4,53	4,42	4,32	5,09
egyházi egyetemek	1,88	2,39	2,90	3,19	3,49	3,63	3,67
egyházi főiskolák	2,99	2,90	2,71	2,58	2,52	2,37	2,40
<i>egyházi intézmények</i>	4,87	5,29	5,61	5,77	6,01	6,00	6,08
nem állami intézmények	8,92	10,02	10,07	10,30	10,43	10,32	11,17
<i>állami intézmények</i>	91,08	89,98	89,93	89,70	89,57	89,68	88,83
összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Az utolsó éves nappali képzésben résztvevők eltérő aránya az egyes intézménycsoportokban jól mutatja, hogy az alapítványi intézmények és az egyházi

egyetemek között még vannak olyanok, amelyek nem érték el végleges méretüket (ld. 13. táblázat). Egyúttal persze a nem állami szférában meglévő magasabb drop-out adatokra is utalhatnak. Az egyes intézménycsoportokban megfigyelhető eltérő férfi-nő arány legfőképpen az intézmények szakstrukturájával magyarázható. Az alapítványi intézmények férfi-nő aránya közelít legjobban az állami intézményekéhez, nem jelenti ez azonban azt, hogy e mutató tekintetében e csoport homogén lenne, hiszen intézményenként vizsgálva a csoportot látható, hogy van olyan közöttük, ahol 90% feletti női részvétel figyelhető meg (Mozgássérültek Pető András Nevelőintézete), míg a Gábor Dénes Főiskolán évről-évre egyötöd körül alakul az arányuk. Az egyházi főiskolákon megfigyelhető női hallgatólétszám magas aránya a tanítói és szociális munkás szakokon megfigyelhető jóval magasabb női részaránynak tudható be, a teológusi, lelkészi szakokon ugyanakkor – főleg a római katolikus egyház fenntartásában lévő intézmények esetében – sokkal alacsonyabb a nők aránya.

Érdekes megoszlást mutat a nappali tagozatos képzésben az államilag finanszírozott és a költségtérítéses képzésben résztvevők aránya. Az egyházi főiskolákon az állami intézményekhez hasonlóan alacsony arányban vannak olyan nappali tagozatos hallgatók, akik költségtérítés ellenében tanulhatnak az adott intézményben, többségük tanulmányait az állam finanszírozza. Az intézményenkénti részletesebb adatok azt mutatják, hogy számos esetben egyáltalán nincs, vagy csak néhány főre tehető a költségtérítéses hallgatók aránya, s ezek között általában gyakrabban találunk kisebb intézményeket, hittudományi főiskolákat. A költségtérítéses hallgatók aránya ugyanakkor a nagyobb, alapvetően nem hittudományi képzéssel foglalkozó intézményekben sem túl magas: az Apor Vilmos Katolikus Tanítóképző Főiskolán 91,3%, a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskolán 94,4%, a Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskolán 87,7%, míg a Wesley János Lelkészépző Főiskolán 86,2% volt az állami finanszírozású nappali tagozatos hallgatók aránya.

Az egyházi egyetemek csoportjában az állami finanszírozású nappali tagozatos hallgatók részaránya összességében nem éri el a négyötödöt (78,3%), magasabb költségtérítéses hallgatói arányok leginkább a PPKE és a KRE Jogi Karain (71,9% illetve 55,6% állami finanszírozású arány) figyelhetők meg.

Az alapítványi intézmények hallgatóinak átlagosan 45%-a tanulhat államilag finanszírozott formában, az egyes intézmények statisztikai ugyanakkor nagymértékben eltérnek e tekintetben. A 9 főiskola között 3 olyan található (Nemzetközi Üzleti Főiskola, Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája és a

Zsigmond Király Főiskola), amelynek a 2001/2002-es tanévet tekintve nincsenek államilag finanszírozott nappali tagozatos hallgatói. Az Általános Vállalkozási Főiskola nemzetközi kapcsolatok szakán ugyancsak kizárólag költségtérítéses nappali tagozatos képzés folyik, s a Kodolányi János Főiskolán és a Modern Üzleti Tudományok Főiskoláján is vannak olyan szakok, ahol nincs lehetőség államilag finanszírozott szak felvételére, míg a Budapesti Kommunikációs Főiskolán a nappali tagozatos hallgatóknak mindössze a negyede tanulhat államilag finanszírozott formában. Ez utóbbi főiskola azonban – a Heller Farkas és a Zsigmond Király Főiskolához hasonlóan – csak a 2001/2002-es tanévben kezdte meg működését, így nyilvánvalóan adataik nem tekinthetők véglegesnek, bár egyelőre bizonyos nappali tagozatos képzési szakokon a 2003/2004-es tanévre is csak költségtérítéses formában hirdettek meg képzéseket. Ezzel egyidejűleg akadnak olyan intézmények, amelyek nappali tagozatos hallgatóinak túlnyomó része, de legalább a fele állami finanszírozású képzésben vesz részt.

13. táblázat

Az egyetemi, főiskolai szintű képzésben résztvevő nappali tagozatos hallgatók megoszlása intézménytípusonként és néhány főbb jellemző szerint a 2001/2002-es tanévben

	Összesen (fő)	Ebből nő	%	Összesenből utolsó éves	%	Összesenből államilag finanszírozott	%
<i>alapítványi főiskolák</i>	9378	4929	52,56	1312	13,99	4223	45,03
<i>egyházi egyetemek</i>	6761	4107	60,75	1182	17,48	5294	78,30
<i>egyházi főiskolák</i>	4422	2909	65,78	966	21,85	3984	90,09
<i>egyházi együtt</i>	11183	7016	62,74	2148	19,21	9278	82,97
<i>nem állami intézmények együtt</i>	20561	11945	58,10	3460	16,83	13501	65,66
<i>állami intézmények</i>	163510	87166	53,31	35543	21,74	145887	89,22
összesen	184071	99111	53,84	39003	21,19	159388	86,59

A korábbiakban már jeleztük a hallgatói összetétel korosztályi és elővégzettség szerinti változását a 90-es években. A hallgatói összetétel változása nemcsak az eltelt időszak viszonylatában, hanem az egyes intézménytípusok szerint is vizsgálható, de az adatok összehasonlíthatóságát nehezíti az a körülmény, hogy a középiskolai végzettségre vonatkozó adatok az 1990/91-es és az 1995/96-os tanévben csak tudományterületenként állnak rendelkezésre (ezen belül az 1990-es statisztikák a hittudományi képzést összesítve, egy sorban szerepeltetik), 2000/2001-ben pedig éppen ebben a bontásban nem lelhetők fel, csak intézményenként találhatók meg.

Az egyházi egyetemek kiemelkedően nagy arányban vonzanak gimnáziumból érkező fiatalokat, 1995-ben a hallgatók 86,4%-a, 2000-ben 81,8%-a érkezett gimnáziumból. A gimnáziumi előképzettség ugyanakkor nemcsak az egyházi

egyetemek hallgatói körében gyakori, hanem a képzési profiljukhoz legközelebb álló állami tudományegyetemek I. évfolyamos hallgatóit is jellemzi: 1995-ben 78,4%-uk jött gimnáziumokból, s 12,3%-uk szakközépiskolából. (A Statisztikai tájékoztatóban fellelhető 2000. évre vonatkozó intézményi szintű adatok tudományterületenkénti csoportosítása az intézményi integráció miatt nem lehetséges.) Az egyházi egyetemek esetében nemcsak a gimnáziumi előképzettség gyakoribb, hanem az is megfigyelhető, hogy az általános tendenciáknál is jobban növekszik, s igen jelentős azoknak az aránya, akik közvetlenül a középiskola elvégzése után jutnak nappali tagozatos egyetemi férőhelyhez (1995-ben 41,9%, 2000-ben 58,0%). Az egyházi főiskolák csoportján belül erősödik a szakközépiskolából érkezők jelenléte, míg 1995-ben 22,2%-uk érkezett innen, addig 2000-ben 33,7%. Az alapítványi főiskolák hiánypótló szerepét érzékelteti és a hallgatói túlkereslet intenzitásának kezdeti mértékét jelzi, hogy míg 1995-ben – az intézményalakulás kezdeti időszakában – az ide beiratkozott hallgatóknak 64,4%-a már veszített a középiskola elvégzése után legalább egy évet, addig 2000-re az „évvesztes” hallgatók aránya jócskán lecsökkent (48,2% volt). Ezzel párhuzamosan nőtt a középiskolai végzés évében alapítványi intézménybe felvételt nyertek aránya, igaz a középiskola elvégzését követő évek valamelyikében felvettek aránya még mindig 14%-kal magasabb értéket mutat az összes I. évfolyamra beiratkozott nappali tagozatos hallgató átlagánál. Míg az alapítványi főiskolák a 90-es évek közepén jelentősebb szakközépiskolából érkező hallgatótömeget vonzottak, addig 5 évvel később az ide érkezők előképzettség szerint nem különböznek lényegesen az összes I. évfolyamos hallgató átlagától. Ez véleményünk szerint leginkább az 1995 és 2000 között bekövetkezett intézményi struktúra változásának köszönhető, az alapítványi intézmények csoportja ugyanis a képzési struktúrát, a szakstruktúrát illetően jelentős átalakuláson ment keresztül az eltelt 5 év alatt, több olyan főiskola is megkezdte működését, amely profilja szerint inkább általános gimnáziumi előképzettséget és/vagy komoly idegennyelvtudást előfeltételez.

14. táblázat

Az I. évfolyamra nappali tagozaton beiratkozott hallgatók megoszlása a középiskolai végzettség típusa és megszerzésének időpontja valamint az intézmény fenntartója szerint 1995-ben és 2000-ben*

	Gimnázium		Szakközépiskola		Technikum		Egyéb végzettségű, külföldi		Összesen	
	1995-ben (fő)	%	1995-ben (fő)	%	1995-ben (fő)	%	1995-ben (fő)	%	(fő)	%
egyházi egyetemek	407	39,29%	27	2,61%	33	3,19%	0	0,00%	80	7,72%
egyházi főiskolák	457	38,66%	121	10,24%	142	12,01%	4	0,34%	81	6,85%
alapítványi főiskolák	569	21,15%	291	10,82%	843	31,34%	0	0,00%	86	3,20%
Összes I. évfolyamra járó**	13965	32,91%	6480	15,27%	6261	14,76%	678	1,60%	2876	6,78%

	Gimnázium		Szakközépiskola		Technikum		Egyéb végzettségű, külföldi		Összesen	
	2000-ben (fő)	%	2000-ben (fő)	%	2000-ben (fő)	%	2000-ben (fő)	%	(fő)	%
egyházi egyetemek	705	50,29%	108	7,70%	119	8,49%	0	0,00%	17	1,21%
egyházi főiskolák	354	31,78%	164	14,72%	211	18,94%	0	0,00%	4	0,36%
alapítványi főiskolák	803	29,77%	391	14,50%	532	19,73%	8	0,30%	50	1,85%
Összes I. évfolyamra járó**	18902	39,78%	8670	18,25%	6382	13,43%	1023	2,15%	667	1,40%

Forrás: Statisztikai Tájékoztató, Felsőoktatás, 2000-re saját összegzés

* a 2000/2001. tanévre vonatkozó adatsor a PhD és DLA képzésben résztvevők adatait nem, az AISZF képzésben résztvevők adatait azonban tartalmazza

** Itt az „összesen” sor nem a fentiek összegzését, hanem összehasonlításként valamennyi I. évfolyamra beiratkozott nappali tagozatos hallgató adatait jelenti

4. A nem állami felsőoktatási intézmények helye a felsőoktatás egészében

A hallgatói statisztikai adatok áttekintése után három fő következtetés vonható le. Elsőként az, hogy a felsőoktatás nem állami szegmense az 1989-es rendszerváltás óta jelentős változáson ment keresztül, s ez az átalakulás – bár mérséklődő ütemet mutat – még nem zárult le. Az eltelt 12 év során számos olyan új intézmény alakult, amelynek elődje – nemcsak felsőoktatási intézményként, hanem más formában sem – nem található meg az 1989 előtti években. A második fontos következtetés az, hogy a felsőoktatás nem állami szegmense a hallgatói létszámadatokat tekintve a kezdeti nagy fellendülést követően jelenleg kisebb mértékben növekszik, s a növekedés üteme egyre jobban közelít az állami szférához. Harmadik következtetésként az fogalmazható meg, hogy a felsőoktatás nem állami szegmense erőteljesen tagolt, s nemcsak az alapítványi és egyházi intézmények 2 csoportja különíthető el egymástól, hanem az alapítványi intézmények és az egyházi intézmények statisztikailag külön-külön elemzett csoportjai sem tekinthetők homogénnek. Ezáltal a jelenlegi tendenciákat figyelembe véve igazolható az a feltevés, miszerint a magyar magánfelsőoktatás méreteit tekintve kiegészítő jellegűnek tekinthető, amely az állami felsőoktatás dominanciája mellett elsősorban bizonyos speciális területeken épült ki. Az egyes csoportok és azon belül az egyes intézmények sajátosságainak a leírására a későbbiekben kerül sor, ezen a helyen annyit azonban már megjegyezhetünk, hogy az intézményi sajátosságok leginkább az egyes intézmények eltérő „küldetésével”, képzési céljaival, s az ennek megfelelő képzési- és szakstruktúrájával vannak összefüggésben, de természetesen a külső tényezők, így a jogi háttér és az intézmények történelmi „beágyazottsága” is nagy hatást gyakorol.

Az előzőek alapján a magyarországi nem állami felsőoktatási intézményeket több szempont szerint is csoportosíthatjuk. Nyilvánvalóan létezik egy **fenntartó** szerinti bontás, amely az állami intézmények mellett

1. alapítványi, illetve magán- és
2. egyházi intézményeket különít el.

Ennél kicsit részletesebb az a **statisztikai szempontú** csoportosítás, amely az intézmény fenntartója és a domináns képzési szint (egyetemi, főiskolai) szempontjából egyidejűleg rendszerezi a felsőoktatási intézményeket. Ezt alkalmazzák a felsőoktatási

statisztikai tájékoztatók, amikor a nem állami felsőoktatási intézményekre vonatkozó adatokat az alábbi csoportokra bontva összesítik:

- 1- egyházi egyetemek
- 2- egyházi főiskolák
- 3- alapítványi, illetve magán egyetemek
- 4- alapítványi, illetve magán főiskolák

Emellett azonban létezik egy másik szempont is, amelyet talán leginkább **funkcionálisnak** nevezhetnénk. Ez az alapján határozza meg az egyes intézmények csoporthoz tartozását, hogy milyen szerepet töltenek be a felsőoktatás egészében, fenntartóik mely funkciók teljesítését tartják legfőképpen szem előtt. Ez alapján ugyancsak 3 csoportot képezhetünk, amelyek a következők:

1. kizárólag vagy túlnyomórészt hittudományi képzést folytató egyházi egyetemek, főiskolák,
2. kizárólag vagy túlnyomórészt világi képzést folytató egyházi egyetemek, főiskolák,
3. alapítványi főiskolák

Halász szerint a magánoktatási intézmények funkcióik szerint 4 jellegzetes típusba sorolhatók (Halász [2001]):

- a) Világnézeti alapon szerveződő
- b) Alternatív pedagógiák megjelenítésére törekvő
- c) Speciális fogyasztói igények kielégítését vállaló
- d) Vállalkozási alapon működő intézmények.

Ez a felosztás az oktatás rendszer teljes vertikumára érvényes, s a magyar magánfelsőoktatás differenciáltságát mutatja, hogy lényegében valamennyi funkcióra találunk példát, még ha nem tiszta formájában is. A Magyarországon működő nem állami felsőoktatási intézmények a fenti kategorizálást is figyelembe véve **létrehozásuk legfőbb célja** szerint is megkülönböztethetők. Ebből a szempontból az egyházi és az alapítványi intézmények egy nagy egységként kezelendők, s ezen belül léteznek:

1. világnézeti alapon szerveződő, a hitbéli tudás átadását szem előtt tartó intézmények
2. más speciális értéket közvetítő, alternatív oktatási formát megjelenítő intézmények
3. a hallgatói oldalról megnyilvánuló túlkeresletre reagáló intézmények.

Természetesen az egyes intézmények esetében e célok kombinációja is megfigyelhető, a legtöbb nem állami főiskola, egyetem azonban képzési céljának a dominanciája alapján besorolható e csoportok valamelyikébe.

A szélesebb értelemben vett felsőoktatás más országok statisztikai adataihoz hasonlóan kibővíthető azokkal a Magyarországon nem akkreditált (külföldi) felsőoktatási intézményekkel is, amelyek felsőfokú vagy posztgraduális képzést nyújtanak, s azokkal a középfok utáni (post-secondary) képzésekkel is, amelyek 2-3 éves képzési időt követően fél-felsőfokú végzettséget adnak hallgatóiknak. (Ez utóbbiak egy része AIFSZ néven jelenleg is része a felsőoktatási statisztikáknak, sokkal nagyobb azonban a képzéseknek az a hányada, amely nem felsőfokú intézményekben zajlik. Az 1998-ban indult, az OKJ-ben szereplő szakképesítések megszerzését célzó képzések helyszíne közel háromnegyednyi arányban valamely szakközépiskola (Hrubos [2002]).

A magyarországi helyzetet leíró összefoglaló jellegű tanulmányában Kozma és szerzőtársai – az egyházi és az alapítványi (magán) főiskolák mellett – a nem állami felsőoktatás szereplői közé sorolják azokat a Magyarországon működő felsőoktatási intézményeket is, amelyeket idehaza nem akkreditáltak, s más országok, külföldi intézmények diplomáit nyújtják hallgatóiknak (pl. CEU, Oxford Brookes University, Hagen-i Távoktatási Egyetem) (Darvas Nagy-Kozma-Thun [1997]). Az akkreditált intézményekben felvehető szakok között a Nemzetközi Üzleti Főiskolán is létezik olyan szak, az ún. BABL-kurszus, amely magyarországi akkreditációval nem rendelkezik, hallgatóinak azonban nemzetközileg elismert felsőfokú végzettséget nyújt. A felsőoktatási törvény az oktatási miniszter engedélyéhez köti a külföldi intézmények hazai működését, az 1996-os jogszabályváltozás pedig bevezette az eljárásba a minőségbiztosítás elemeként a Magyar Akkreditációs Bizottság véleményezési jogkörét. 2002 elején 8 ilyen intézmény működött Magyarországon (Mészáros [2002]).

Ez a fajta **jogi szempontú** osztályozás, amely a törvényi feltételek szempontjainak való megfelelés alapján csoportosítja a Magyarországon harmadfokú képzéssel foglalkozó szervezeteket, az alábbi alcsoportokat foglalja magába:

1. akkreditált főiskolai, egyetemi képzést nyújtó intézmények
2. akkreditált felsőfokú szakképzést nyújtó intézmények
3. Magyarországon engedéllyel rendelkező külföldi felsőoktatási intézmények
4. nem akkreditált intézmények

Dolgozatom további részében én a Magyarországon akkreditált felsőoktatási intézmények csoportjának azt a szegmensét vizsgálom, amely funkcióit tekintve a 2. és a 3. csoportot reprezentálja. Az alapítványi intézmények csoportján túlmenően az egyházi intézmények közül azokat vizsgálom, amelyek túlnyomórészt világi képzést folytatnak. Erre vonatkoznak intézményi interjúim, statisztikáim és hallgatói adataim. Ezen belül is elsősorban a nappali tagozatos képzés vizsgálódásom tárgya, ugyanakkor néhány sajátosság csak a képzési skála teljes ismeretében tárható fel. Az egyházi intézmények azon csoportját, amelyik kizárólag vagy túlnyomórészt hitéleti képzéssel foglalkozik, a továbbiakban speciális helyzetük miatt nem kívánom részleteiben vizsgálni, hiszen ezen intézmények képzési tartalmuknál, méretüknél, funkciójuknál fogva sajátos helyet foglalnak el a magyar felsőoktatás rendszerében, s összevetésük a felsőoktatás állami szegmensével nem lenne korrekt és hibás végkövetkeztetésekre vezetne.

IV. FEJEZET

A NEM ÁLLAMI FELSŐOKTATÁS INTÉZMÉNYI SAJÁTOSÁGAI

A vizsgálandó intézményi kör behatárolása után elsőként azok eltérő funkcióit, s az ezekhez tartozó sajátosságokat tárjuk fel, azt követően pedig visszatérünk az általunk vizsgált intézményi szegmens hallgatóinak különféle szempontok szerinti elemzésére. A sorrendet a puszta logikai gondolatmeneten túlmenően az is indokolja, hogy véleményünk szerint ily módon tárható fel és érthető meg leginkább az intézményrendszer sokszínűsége.

Elsőként röviden áttekintjük a nem állami felsőoktatási szektor rendszerváltozás utáni kialakulásának jogi és történeti hátterét, majd az egyes intézményekben készített interjúk, az intézményektől gyűjtött dokumentumok, továbbá az egyes intézmények internetes honlapjain fellelhető leírások és a minisztérium háttérintézményeiben hozzáférhető statisztikai adatok alapján több szempontból is elemzés alá vesszük a vizsgálandó intézményi csoportot. Mindezek célja a nem állami felsőoktatási intézmények csoportjának bemutatása, ezen belül az intézményi sajátosságok feltárása. Feltételezésünk szerint az intézményi sajátosságok nagymértékben befolyásolják az oda jelentkező és felvételt nyert hallgatók összetételét, társadalmi-demográfiai sajátosságait. Mindezek alapján csak korlátozott mértékben beszélhetünk a felsőoktatás nem állami szegmenséről, mint egészről, célszerűbb annak alcsoportjait vizsgálni. Célunk továbbá annak igazolása, hogy a felsőoktatás nem állami szférájában tanuló hallgatók kisebb mértékben különböznek a szakterületüknek megfelelő állami felsőoktatási intézmények hallgatóitól, mint ahogy azt a közvélemény feltételezi, s hogy a nem állami felsőoktatási intézmények ebből a szempontból is igen heterogén képet mutatnak.

1. Történeti háttér

A századfordulón 67 felsőoktatási intézmény működött Magyarországon, amelyek közül 7 felekezeti jogakadémia és 46 hittudományi intézet tartozott az egyházak kötelékébe (Ladányi [1999]). A tanítóképzésben (amely 1959-től tartozik a felsőfokú képzés keretébe) az I. világháborút megelőzően ugyancsak jelentős részt foglaltak el az egyházi intézmények, mintegy kétharmaduk valamely felekezethez

tartozott. Az első magyar tannyelvű tanítóképző intézet is egyházi alapítású volt, 1828-ban Egerben alapították, majd azt követően sorra jöttek létre a különböző felekezeti és királyi tanítóképzők (Bakos [2002]). Az 1946/47-es tanévben a tanító-, tanítónő- és óvónőképző intézmények közül 50 volt világi és 12 egyházi, az államosítást követően pedig valamennyi egyházi tanítóképző intézet az állam tulajdonába ment át (Fedor [1993]). A teológiai, hittudományi képzéssel foglalkozó intézmények – a rendfenntartáshoz kapcsolódó felsőoktatási intézményekkel együtt – csak 1989 után jelennek meg a felsőoktatási statisztikákban. Az 1990/91-es tanév statisztikáiban 15 egyházi intézmény adatai találhatóak meg, s az egyéb intézmények között szerepel még a Mozgássérültek Pető András Nevelőképző és Nevelőintézete is, amely 1964-ben kezdte meg működését, 1989. szeptember 1-jétől főiskolának, majd 1990. június 1-jétől nem állami főiskolának nyilvánították az intézetet.

2. Jogi háttér

A nem állami felsőoktatási intézmények vizsgálatakor 2 rájuk vonatkozó alaptörvény nem hagyható figyelmen kívül, az egyik maga a felsőoktatásról szóló törvény, a másik pedig a volt egyházi ingatlanok tulajdonjogának rendezését célzó törvény. Ezek mellett természetesen más aktuális jogszabályok is kihatással vannak a felsőoktatási intézmények, így a nem állami intézmények működésére is (így témánk szempontjából érdekes pl. az egyetemi és főiskolai hallgatók által fizetendő díjakról és térítésekről valamint a részükre nyújtható egyes támogatásokról szóló 51/2002. (III. 26.) Kormányrendelet, a 120/2000. (VII. 7.) Kormányrendelet a felsőoktatási intézmények képzési és fenntartási normatíva alapján történő finanszírozásáról stb.), e két törvénynek azonban alapvető jelentősége van a nem állami felsőoktatási intézmények szempontjából.

A volt egyházi ingatlanok tulajdoni rendezéséről szóló 1991. évi XXXII. törvény lehetővé tette, hogy azok az 1948. január 1. után kártalanítás nélkül állami tulajdonba került ingatlanok, amelyeket az egyház hitéleti, oktatási-nevelési, egészségügyi, szociális, kulturális célokra használt és az átvételt követően is ilyen célokra kíván használni, visszakérülhessenek az egyház tulajdonába. Ez a törvény számos oktatási intézményt érintett, ugyanakkor a visszaigényléseknek csak egy kis része érintette/érinti a felsőoktatást. Ezek egy része intézményátvételt jelentett, más esetekben pedig egyszerű ingatlanátadást, amikor az egyház valamely állami

felsőoktatási intézmény kezelésében lévő épületet saját céljaira visszaigényelt. Témánk szempontjából az ingatlanvisszaigénylésnek az a formája érdekes, amelynek során működő tanítóképző intézetek kerültek teljes egészében az egyház kezelésébe. Az elmúlt évtizedben 3 ilyenre volt példa: az esztergomi Vitéz János Tanítóképző Főiskola és a Zsámbéki Tanítóképző Főiskola a római katolikus egyházhoz, a debreceni Kölcsey Ferenc Tanítóképző Főiskola pedig a református egyházhoz került. A visszaigénylésekre és ingatlanátadásokra a felsőoktatás terén általában jelentősebb viharok nélkül került sor, s bár akadtak intézmények, ahol elhúzódott a folyamat – pl. Debrecen esete, ami szigorú értelemben valójában nem is tartozott a törvény hatálya alá –, ugyanakkor koránt sem dúltak olyan nagy viharok, mint amelyeket a közoktatásban egyes intézmények kapcsán tapasztalni lehetett.

A magyar felsőoktatás első önálló szabályozását az 1993-ban elfogadott LXXX. Törvény a felsőoktatásról tartalmazza. Ennek hatálya kiterjed valamennyi, a Magyar Köztársaság területén működő felsőoktatási intézményre, amelyek lehetnek állami és állam által elismert nem állami egyetemek és főiskolák. Az állam által elismert nem állami intézmények egyik csoportját az egyházi jogi személyek által létesített egyházi felsőoktatási intézmények alkotják, a másik csoportját pedig az egyéb nem állami létesítésű (alapítványi, magán) államilag elismert felsőoktatási intézmények (Izd 9/H. § (1), a többször módosított Ftv. szerint jelenleg ebbe a körbe tartozó intézmények listáját a Függelék 3. táblázata tartalmazza).

Jóllehet a Felsőoktatási törvény (Ftv.) valamennyi Magyarországon működő, akkreditált felsőfokú intézményre kiterjed, a törvény 31. fejezetében megfogalmazott „Különös rendelkezések” némi módosítást, legtöbb esetben engedményt tesznek a nem állami szférának, elsősorban az egyházi intézményeknek. Ezek egyike az, hogy „az egyházi egyetemek, főiskolák, teológiai karok, illetőleg szakok állami elismerésekor a hitélettel összefüggő tárgyak, ismeretek tartalma nem vizsgálható”, továbbá, hogy „a világi szakismeretekre épülő, de a hitéletben is felhasználható (hitélettel összefüggő) tárgyak akkreditálási folyamata során a MAB az egyház speciális követelményeit figyelembe veszi”. A hittudományi képzést folytató egyházi egyetemek és főiskolák tekintetében a képzés hosszát, a képzések szakstruktúráját, kiterjedtségét illetően, valamint – főiskolák esetében – a főiskolai tanári állások doktori fokozathoz kötésében is tesz némi engedményt.

3. A kutatásban szereplő intézményi kör

Amint azt már az előzőekben jeleztem, a dolgozat további részében nem kívánok foglalkozni a kizárólag vagy túlnyomórészt hitéleti képzéssel foglalkozó intézményekkel, csupán azokkal, amelyek összevethetők az állami felsőoktatás hasonló szegmensével. A már említett ok mellett (a kizárólag vagy túlnyomórészt teológiai, hittanári képzést folytató egyházi intézmények sajátosságai és nagymértékű tagoltsága), a vizsgálandó kör leszűkítésében az is szerepet játszik, hogy adataimat – elsősorban a hallgatókra vonatkozókat – össze kívánom vetni más vizsgálatok eredményeivel. A megcélzott intézményi kör tehát az alapítványi illetve magánfőiskolák teljes köre, az egyházi intézmények közül pedig a 2 multidiszciplináris tudományegyetem mellett a világi képzést is folytató felekezeti főiskolák. A vizsgált intézményi kör állandó mozgását és tagoltságát mutatja, hogy adataim sajnálatos módon nem minden szempontból ölelhetik fel a vizsgálni kívánt kör egészét, hiszen a magán- illetve alapítványi intézmények közül 3 a 2001/2002-es tanévben kezdte meg működését, 1 pedig idén alakult, így ezekben az intézményekben kérdőíves hallgatói vizsgálat sem készülhetett. Ugyancsak kimaradt engedély hiányában a hallgatói megkérdezésből a Pázmány Péter Katolikus Egyetem. A hallgatói kérdőíves adatfelvétel esetében egy további döntést kellett hoznom: ebből a szempontból nem vizsgáltam azokat a nagyon sajátos képzési profillal működő intézményeket (Mozgássérültek Pető András Nevelőképző és Nevelőintézete, Wesley János Lelkészképző Intézet), ahol az alacsony nappali tagozatos hallgatói létszám olyan kis, minden szempontból különálló kérdezetti kört jelentett volna, amelynek az adatai sem intézményszinten, sem szakterületenként nem lettek volna statisztikailag értelmezhetőek.⁵ A más forrásokból⁶ hozzáférhető adatok, dokumentumok, leírások segítségével ugyanakkor sok információ nyerhető erről az intézményi csoportról is.

4. Technikai és módszertani nehézségek

A kutatás során számos nehézséggel, illetve akadállyal kellett szembenézni, amelyek egy része előre sejthető volt, néhányra azonban menet közben derült fény. Az egyes intézmények eltérően reagáltak a megkeresésre, s sajnos előfordult, hogy éppen

⁵ A kérdezettek összetételét ld. a kérdőíves adatfelvételt elemző V. fejezetben.

⁶ Ezek között a minisztériumi statisztikákon túlmenően meg kell említenünk a Mit kínál a magyar felsőoktatás? c. kiadványt, valamint az Országos Felsőoktatási Felvételi Iroda számos érdekes statisztikát, elemzést közlő internetes oldalait és az egyes intézmények internetes portáljait.

azok gördítettek akadályt a kutatás elé, akik esetében erre nem számítottam. A kutatás legelső fázisaként egy tájékoztató levél kiküldésére került sor valamennyi intézmény vezetőjének, amelyben hangsúlyoztam a kutatás fontosságát, tudományos jelentőségét és objektivitását. Tájékoztattam őket a kutatás módszeréről, várható ütemezéséről is, s arról, hogy intézményük számára mindez semmilyen (anyagi) terhet nem jelent. Kezdetben több intézmény részéről is bizalmatlanságot tapasztaltam, s előfordult, hogy telefonon vagy személyesen kellett meggyőzőnöm azok vezetőit. Sajnálatos módon a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen ez sem vezetett eredményre, bár 1999 novemberében kelt elutasító válaszuk után – amelyben az intézmény kialakulatlanására hivatkoznak – a kérdőíves adatfelvétel időszakáig (2000 májusáig) többször is ígéretet kaptam az elutasítás felülvizsgálatára, erre végül is nem került sor. Mindazonáltal az egyetem Szociológia Tanszékének a közbenjárására lehetőségem nyílt egy pótadatfelvételre a PPKE Bölcsészettudományi Karán 2001 májusában.⁷

A másik nehézséget a minta kialakítása jelentette, a véletlen mintavételhez ugyanis hallgatói címlistára lett volna szükség. A felsőoktatási törvény melléklete rendelkezik arról, hogy a felsőoktatási intézmények milyen hallgatói adatokat gyűjthetnek, ugyanakkor arról is, hogy az adatok csupán statisztikai célra használhatók, és statisztikai felhasználás céljára kizárólag személyazonosításra alkalmatlan módon adhatók át. Az előzőek ismeretében nyilvánvaló, hogy a hallgatói címlista beszerzése nagy ellenállásba ütközött, még az egyébként közreműködésüket készséggel kinyilvánító intézmények sem kívántak konfliktusba keveredni az adatvédelemre vonatkozó szabályok kapcsán diákjaikkal és a nyilvánossággal. Voltak ugyan intézmények, amelyek segítőkészek mutatkoztak e téren, a többségük azonban mereven elzárkózott ettől. A véletlen mintavétel bizonyos módszertani korlátozásokkal elvileg megvalósítható lett volna úgy is, ha nem a hallgatók szintjén, hanem a hallgatói csoportok szintjén kerül sor a mintavételre, ennek azonban másik két akadálya volt. Egyrészt az igencsak eltérő intézményi struktúra (a „csoportok” eltérő létszáma, a szakok száma), másrészt az adatfelvétel módja, miután a kérdőívet nem önkitöltős formában, hanem személyes interjúk révén kívántam felvenni. Ugyancsak véletlenszerű mintát eredményezhetett volna az, ha valamennyi intézményben több napon át történő adatlekérést követően a nevüket, címüket közölni kívánó hallgatók köréből kerül sor mintavételre, ezt azonban költségessége és a rendelkezésre álló pénzügyi források szűkössége miatt, valamint a név és az elérhetőség kötelező

⁷ Az adatfelvételre a PPKE Szociológia Tanszék több munkatársával és hallgatójával együttműködve került sor, munkájukért és a tanszékvezető úr közbenjárásáért ezúton is szeretnék köszönetet mondani.

megadása miatt vettem el. Ez utóbbi ugyanis nagyfokú bizalmatlanságot ébresztett volna a leendő kérdezettek körében. (A kérdőív végén kértem, hogy egy esetleges későbbi kiegészítő interjú elkészítéséhez adják meg a hallgatók elérhetőségüket, s a kérdőívre névtelenül válaszolók egyharmada kívánt ily módon segítségemre lenni, akik közül a későbbiekben többen egyáltalán nem voltak elérhetőek, vagy időközben meggondolták magukat.) Kompromisszumos megoldásként a kvótás minta mellett döntöttem, miután – az anyagi erőforrásokat is figyelembe véve – egyedül ez tűnt kivitelezhetőnek.

5. A vizsgálódás szempontjai

A továbbiakban tehát elsőként arra keresem a választ, hogy milyen sajátosságokat mutat a felsőoktatás nem állami szférája a hasonló profillal működő állami intézményekhez képest, s azt is megvizsgálom, hogy a nem állami felsőoktatási intézmények csoportjának heterogenitása legfőképpen mely jellemzők mentén ragadható meg. Az intézmények vizsgálatánál azokra a fő kérdésekre helyeztem a hangsúlyt, amelyek a hallgatók helyzetét leginkább érintik, intézményválasztásukat, intézményi elégedettségüket leginkább befolyásolhatják.

Az egyes intézmények részletesebb vizsgálata segít rávilágítani a közös vonásokra, illetve a meglévő sajátosságokra, s választ adhat arra, hogy az egyes funkciók mennyiben érvényesülnek az adott intézmény működésében. Az intézményi esettanulmányok és az intézményekről hozzáférhető dokumentumok segítségével ugyanakkor csak jelzésszerűen érzékeltethetem a nem állami felsőoktatási intézmények eltérő vonásait, azok részletesebb vizsgálata az egyes önálló részterületek szempontjából meghaladná e dolgozat kereteit. Az intézményi sajátosságok leírása mindazonáltal azért is nagyon fontos, mert csak így értelmezhető a hallgatói kérdőíves vizsgálat számos eredménye, így például azok, amelyek a hallgatók intézményválasztását, szakválasztását, a hallgatói kiadásokat, családi terheket jellemzik.

Az intézményi sajátosságokat az alábbi jellemzők mentén kívánom megragadni:

- múltjuk, megalakulásuk körülményei
- képzési sajátosságok, szakstruktúra
- oktatói és infrastrukturális háttér
- finanszírozás és intézményvezetés

- felvételi rendszer és jelentkezések
- költségtérítési és hallgatói támogatási rendszer
- hallgatói létszám és a hallgatók összetétele

5.1. Az intézmények múltja, megalakulásuk körülményei

A vizsgálatba bevont intézmények többsége az évtized közepére már megkezdte működését, igaz, jelentős részük még nem a végleges szakstruktúrával, s a legtöbb intézmény még nem rendelkezett kimenő évfolyammal sem, vagy legalábbis nem abban a képzési formában, amely az adott intézményre a későbbiekben jellemzővé vált. Az egyházi intézmények közül a Pázmány Péter Katolikus Egyetem (továbbiakban: PPKE) és a Károli Gáspár Református Egyetem (KRE) közel egyidőben, 1992-93-ban kezdte meg működését, bár egyes karokon csak jóval később indult meg a nappali tagozatos képzés. A PPKE 2001-ben indította el Információs Technológiai Karán a műszaki informatikai képzést, a KRE állam- és jogtudományi képzése pedig 1998-ban indult. Míg az egyházi egyetemek az elmúlt évtizedben maguk építették fel képzési rendszerüket (a korábban is létezett hittudományi egyetemi képzés egyfajta “kibővítésével”, többkarú egyetemmé szervezésével), az egyházi tanítóképző főiskolák volt állami tulajdonú főiskolák átvételével jöttek létre. Kivételt ez alól a nagykőrösi főiskola jelent, amely – bár a városban 1839 és 1948 között kisebb-nagyobb megszakításokkal működött református tanítóképző – 1989-ben nem ingatlanátadás során, hanem egyházi alapítás révén a város támogatásával jött létre, s 1991-ig a Jászberényi Tanítóképző kihelyezett tagozataként, majd önállóan működött. A KRE megalakulása után 1993-ban csatlakoztak az egyetemhez, annak Tanítóképző Karaként.

A másik három egyházi tanítóképző intézmény is nagy múltra tekinthet vissza, amennyiben a jogelődjüknek tekintett tanítóképző intézetek többsége a XIX. század közepén, vagy a XX. század elején kezdte meg működését. A három önálló egyházi tanítóképző főiskola épületét kiváltás nélkül, funkcióval együtt az 1991. évi egyházi ingatlanok tulajdoni rendezéséről szóló törvényben lehetővé tett visszaigénylések következményeként 1993-ban kapták vissza a különböző felekezetek, s fokozatosan, felmenő rendszerben ment végbe az átállítás. A széles körű egyeztetésnek és a “kifutó” rendszernek köszönhetően nagyobb problémát egyik intézményben sem jelentett az átvétel, s miután az egyházi fenntartású intézmények tevékenységét a kormány állami feladat ellátásának ismerte el, így az épületek átadása a berendezéssel együtt történt, s a teljes állami finanszírozásban is megállapodtak (Fedor [1993]). A jelentősebb arányú

világi képzést (általános szociális munkás) folytató Wesley János Lelkészképző Főiskola 1991-től tartozik hivatalosan az egyházi intézmények csoportjába.

Az alapítványi intézmények közül a Mozgássérültek Pető András Nevelőképző és Nevelőintézete (MPANNI) tekinthet vissza a legrégebbi múltra, a konduktor-tanító főiskolai szintű képzés már a szocializmus évei alatt megindult, s 1989. szeptember 1-jétől főiskolának, majd 1990. június 1-jétől nem állami főiskolának nyilvánították az intézetet. A Kodolányi János Főiskola (KJF) és a Modern Üzleti Tudományok Főiskolája (MÜTF) 1992-ben még kormányhatározattal alakult, de már azt megelőzően is folytattak ún. "nulladik évfolyamos" képzést. A Gábor Dénes Főiskola sem a nulláról indult az 1992/93-as tanévben, 1987-től az LSI oktatóközpont a minisztérium engedélyével folytatott távoktatást, majd a Számalk oktatási központjával együtt ugyancsak 1992-ben nyerték el a magánfőiskolai státuszt (Drahos [1992]). A felsőoktatási törvény által kínált lehetőség nyomán azután újabb magánfőiskolák jöttek létre: az Általános Vállalkozási Főiskola (ÁVF) az 1996/97-es tanévben, a Nemzetközi Üzleti Főiskola (NÜF) pedig egy évvel később indította el képzését, igaz ez utóbbi már 1991-től jelen volt a magyar felsőoktatási piacon az Oxford Brookes University magyarországi Business School-jaként. A Zsigmond Király Főiskola (ZSKF), a Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája (HFF) és a Budapesti Kommunikációs Főiskola (BKF) a legújabb alapítású intézmények, mindegyikük a 2001/2002-es tanévben kezdte meg működését.

Földrajzi tagoltság szempontjából megfigyelhető, hogy az egyházi intézmények közül a főiskolák jellemzően koncentrált szervezeti struktúrában, az ország regionális egyházi központjaiban illetve annak környezetében tevékenykednek, az egyetemek és az alapítványi intézmények egy része azonban vagy kari szinten, vagy kihelyezett tagozatai révén földrajzilag jóval tagoltabb, de többnyire budapesti székhellyel rendelkeznek, illetve a fővároshoz közeli központi régióban tevékenykednek.

5.2. Képzési sajátosságok és szakstruktúra

A nem állami felsőoktatási intézményekben kínált szakok, szakterületek jellemzően a *legnépszerűbbek* közé tartoznak. Amennyiben megnézzük a 2003. évi nappali tagozatos jelentkezési statisztikát, az alapképzésben 1. helyen megjelöltek közül a 2-6. helyen csupa olyan képzés szerepel, amelyet a nem állami intézmények is kínálnak hallgatóiknak (2. főiskolai szintű gazdálkodási szak, 3. jogászképzés, 4. főiskolai szintű idegenforgalmi és szálloda szak, 5. főiskolai szintű műszaki informatikai szak, 6. főiskolai szintű kommunikáció szak), s a 20-as lista további

helyein előkelő helyen szerepelnek még a bölcsészkarok, valamint a tanító szak is (Forrás: www.felvi.hu, A 2003-ban). Mindez arra mutat, hogy a nem állami intézmények többé-kevésbé helyesen ismerik fel a potenciális hallgatói keresletet, ami persze évről-évre maga is változik, mégha egyes szakok esetében csak kis mértékben is. Ugyanakkor nyilvánvalóan egy ellentétes folyamatról is szó van: az intézmények – munkaerőpiaci információk, külföldi tapasztalatok, vagy csak egyszerű megérzéseik révén – kínálatuk révén maguk is formálói a hallgatói keresleti oldalnak.

A nem állami felsőoktatási intézmények képzési sajátosságai közül az egyik legfontosabbnak tekinthető a Gábor Dénes Főiskola többiétől eltérő képzési rendszere. A *modulrendszerű* képzés lényege, hogy a tantárgyak előadásai, konzultációi nem párhuzamosan folynak, hanem sorosan követik egymást, ily módon a tanév tagolása és az ezzel együtt járó vizsgaidőszak sem a szokásos ütemezésű, hanem egy-egy tantárgy illetve tananyagcsomag elsajátítása után közvetlenül mód van a vizsgázásra, majd azt követően havonta újabb időpontokban. Ily módon a tanórák és a vizsgák időben párhuzamosan folynak, s a vizsgák – minden következmény nélkül – hosszasan „eltolhatók”.

A képzési sajátosságok másik fontos eleme a *kreditrendszer*, amely 2003. szeptemberétől minden magyar felsőoktatási intézményben kötelező, ezt megelőzően is bevezetésre került azonban jó néhány hazai felsőoktatási intézményben. Miután bevezetése felmenő rendszerű, jelenleg még a tanulmányi rendszer ilyen módját választó intézmények hallgatóinak egy része sem eszerint tanul. Jövőbeni elterjedése ugyanakkor nagyban elősegítheti a diákok szabadabb tantárgy- és tanárválasztását, az egyéni tanterv kialakítását, amellett, hogy a tanulmányok gondosabb tervezésére készítet. Az egyes intézmények kreditrendszere nagymértékben illeszkedik az Európai Kredit Átviteli Rendszerhez (ECTS – European Credit Transfer System), s az ún. Bolognai folyamat kapcsán a diplomák átválthatósága, az egymásra épülő felsőfokú képzési rendszer elterjedése szempontjából is alapvető jelentőségű. Mindez azonban a mi adatfelvételünk időszakában még korántsem volt realitás, bár a Gábor Dénes Főiskolán már részben megvoltak ennek az elemei, s a 2000/2001-es tanévtől kezdődően a Kodolányi János Főiskola hallgatói is eszerint tanulnak. A Modern Üzleti Tudományok Főiskolája 1999-ben korszerűsített tanterve lehetővé tette a főiskolai hallgatók számára, hogy tanulmányaik során közép- illetve felsőfokú szakképesítést is szerezhessenek, a legutóbbi tanévben pedig itt is sor került a kreditrendszer kipróbálására. A kreditrendszerre való áttérés a legtöbb intézményben egyúttal egy

információs rendszer kiépítését is jelentette, amely informatikai háttérrel biztosít a tanulmányi ügyeket intézők számára.

A nem állami szféra intézményei az egyetemek kivételével *diszciplináris tagoltságukat* tekintve alapvetően egységesnek mondhatók, amennyiben intézményenként egy-egy tudományterület jelenti a fő szakmai profilt. Ugyanakkor némi nyitás, a tudományterületek ötvözése is megfigyelhető (pl. gazdasági-informatikai szak a GDF-en, gazdasági jellegű képzések a KJF-en). A vizsgált intézményi körben ugyanakkor igen jelentős eltéréseket láthatunk aszerint, hogy a hallgatók hány *szak, illetve szakpár* közül választhatnak. Ezt leginkább az intézmény profilja és a képzés szintje (egyetemi, főiskolai) befolyásolja. Természetes, hogy az egyetemek multidiszciplináris képzésükkel, s ehhez kapcsolódóan gazdag szakkínálatukkal tűnnek ki, ugyanakkor a két egyházi egyetem között is van különbség: a KRE Bölcsészettudományi Karát választók kevesebb szakterület közül választhatnak, ezzel egyidejűleg azonban általában lehetőségük van az egy szak választására is, a PPKE hallgatói viszont túlnyomórészt két szakot hallgatnak (a szociológia és a pszichológia szak kivételével), s jóval szélesebb spektrumból választhatnak. A tanítóképzésben és a KJF-en 5-8 szakra/szakpárra korlátozódik a választási lehetőség, s még ennél is specializáltabbak az egyes üzleti főiskolák, amelyek jellemzően 2-3 szakon várják az érdeklődőket. (Természetesen a későbbiekben választható szakirányok révén a képzés a felsőbb évfolyamokon tovább differenciálódik.) A Mozgássérültek Pető András Nevelőképző és Nevelőintézete pedig – speciális képzési területének megfelelően – a legutóbbi időkig nappali tagozaton mindössze egy szakpárt – konduktor-tanítóit – indított, idén az óvodapedagógus-konduktor szakkal bővült a kínálat.

A *szakmai gyakorlat* hossza, illetve annak kivitelezése, tanrendbe illesztése és legfőképpen a szakmai gyakorlat képzésben való szerepének hangsúlyozása ugyancsak érdekes sajátosságokra derít fényt. Az üzleti főiskolák közül különösen a Modern Üzleti Tudományok Főiskolája és a Nemzetközi Üzleti Főiskola fektet nagy hangsúlyt arra, hogy a szakmai gyakorlat valóban szerves része legyen a képzésnek (1 illetve 2 félév tanrendbe illesztett szakmai gyakorlat), s a későbbi elhelyezkedés szempontjából is kézzelfogható előnyökkel járjon a hallgatók számára. Ez sok esetben külföldi tapasztalatszerzést is jelent. Az intézményi interjúk – mind a fenntartói, mind a hallgatói oldalról – visszaigazolják ezen törekvéseket, s a pozitív munkaerőpiaci visszajelzések is megerősítik ennek az elképzelésnek az eredményességét. Annál is inkább, miután a sikeres szakmai gyakorlat nemcsak a tanulmányok szempontjából fontos, hanem a munkaerőpiacon való könnyebb és biztosabb elhelyezkedés révén a

későbbi karrierépítés első láncszeme is lehet. A MÜTF-n az oktatás minőségbiztosítása szempontjából a kontroll pontok között kitüntetett szerepet kap a hallgatói készségek vizsgálata és értékelése, mind a szakmai gyakorlatot, mind pedig a későbbi elhelyezkedést követően (a MÜTF minőségbiztosítási rendszeréről ld. Borbély-Henkey-Tóthné [1999]).

A *nyelvoktatás* szerepe és tanrendbe illesztése is eltérő az egyes felsőoktatási intézményekben, amely természetesen részben a diplomához való jutás eltérő követelményrendszerét tükrözi. Ugyanakkor a főiskoláknak, egyetemeknek számolniuk kell a jelentkező és felvételt nyert hallgatók eltérő nyelvismeretével is. A Nemzetközi Üzleti Főiskola unikális szerepet tölt be a vizsgált intézmények között, amennyiben az általa oktatott szakokon – a magyar nyelvű gazdálkodási szak kivételével – teljes egészében, vagy túlnyomórészt az angol a képzés nyelve, s az Oxford Brookes University-vel azonos oktatási elvek és tematika alapján működik. Ennek megfelelően az ide jelentkezők szükségszerűen magas szintű nyelvtudással kell, hogy rendelkezzenek, amelyet egy ún. nulladik évfolyamos alapozó képzés is megerősíteni, kiegészíteni hivatott. A magas szintű nyelvtudásra azonban más intézményekben is nagy hangsúlyt fektetnek: egyrészt nyilvánvalóan a nyelvszakos egyetemi és főiskolai képzés esetében, másrészt más főiskolákon, amennyiben egyes tantárgyak oktatása idegen nyelven folyik, s az egyes tantárgyakhoz kapcsolódó szakkönyvek is idegen nyelvűek (pl. MÜTF, GDF). A legalább középfokú “C” típusú nyelvvizsga sok szakon illetve intézményben felvételi követelmény, míg más, kevésbé nyelvigenyes területeken csupán a felvételi pontok számításakor jelent előnyt.⁸

A nyelvoktatás és a nyelvtudás szerepét felértékelik az esetleges *külföldi tanulmányok, szakmai gyakorlatok* vagy az intézményben idegen nyelven hallgatható kurzusok, illetve a multinacionális közegben töltött szakmai gyakorlat, amelyek lehetőségei igencsak eltérőek a vizsgált csoportban. Idegen nyelven hallgatható kurzusok, esetenkénti előadások leginkább a két egyházi egyetem jogi karain, illetve az alapítványi főiskolákon figyelhetők meg, a tanítóképzésben jobbra csak a nemzetiségi szakos képzés keretében. A nyelvoktatás költségeit tekintve is igencsak eltérő az egyes intézmények gyakorlata: jellemzően bizonyos óraszám eléréséig vagy meghatározott szemeszterig ingyenes a képzés, azt követően azonban díjat kell érte fizetniük a

⁸ Az utóbbi időkhöz – így az adatfelvétel időszakában is – a felvételi többletpontként való beszámítás is eltérő gyakorlatot követett: akadtak olyan intézmények, amelyek lényegében felső határ nélkül számították be az ebből adódó pluszpontokat, míg mások kisebb-nagyobb mértékben maximálták azt. A jelenlegi gyakorlat jóval egységesebb, amennyiben összesen 6 többletpont érhető el nyelvvizsga és más, a felvételi szempontjából értékelhető teljesítmény igazolása révén.

hallgatóknak, jellemzően 250-500 Ft közötti óránkénti összeget. A költségtérítéses és az államilag finanszírozott hallgatók e szempontból megkülönböztetésre kerülhetnek, míg az utóbbi csoportnak általában nem, az előbbieknak e szolgáltatásért is fizetniük kell. A tanítóképző intézmények és a Mozgássérültek Nevelőképző és Nevelőintézete kivételével valamennyi intézményben létezik nyelvvizsgáztató központ, vagy valamely más központ kihelyezett vizsgáztatóhelye, illetve folyamatban van annak kialakítása. Az egyetemeken ugyanakkor nem minden karon adott a saját nyelvvizsgaközpontban való vizsgázás lehetősége.

5.3. Oktatói és infrastrukturális háttér

Az intézményi sajátosságok vizsgálatának egyik nem elhanyagolható elemét jelenti az infrastrukturális háttér, a személyi és tárgyi feltételek különbözőségeinek a feltárása. Ezen jellemzők közé tartozik a főiskolák, egyetemek oktatókkal való ellátottsága, az oktatói kar összetétele – mind tudományos, mind munkajogi szempontból –, a könyvtári, kollégiumi, számítógépes infrastruktúra megléte és a hozzáférés minősége.⁹

5.3.1. Oktatói háttér

Az új felsőoktatási törvény 1993-ban kötelezően előírta minden állami és állam által elismert egyházi vagy alapítványi egyetem és főiskola akkreditációját, tudományos szempontú minősítését. A vizsgálat egyik fontos szempontja volt, hogy az intézmény rendelkezik-e elegendő számú és megfelelő minősítésű oktatóval, hiszen ez nyilvánvalóan nagymértékben befolyásolja az intézmény munkájának minőségét, a képzés színvonalát. Az alapítványi és magánintézmények ugyanakkor sajátos helyzetben vannak ebből a szempontból, egyrészt rövid időre visszavezethető múltjuk miatt, másrészt pedig amiatt, hogy a piachoz szorosan kapcsolódó szakterületeken tevékenykednek, s éppen ezért oktatóik egy része is innen, nem pedig a hagyományos „tudományos közegekből” érkezik.

1990-1999 között a felsőoktatás oktatói karának a bővülése 22,2% volt, amelyen belül a főiskolai szinten oktatók létszámának növekedése jóval meghaladta az egyetemi szinten oktatókét (Mellár [2002]). Ez nyilvánvalóan összefüggésben van a főiskolai szegmens hallgatólétszámának emelkedésével (a hallgatólétszám növekedése

⁹ Az adatok forrása – eltérő megjelölés hiányában – a Mit kínál a Magyar felsőoktatás? 2003 c. kiadvány.

a főiskolai szintű képzésben valamennyi tagozat esetében meghaladja az egyetemi szintű képzésben résztvevőket), ami részben az újonnan alakult alapítványi intézményeknek is köszönhető. Mindazonáltal *a hallgatók és az oktatók 2001/2002-es tanévre vonatkozó létszamarányát* vizsgálva megfigyelhető, hogy a nem állami intézmények csoportjában az egyházi intézmények valamelyest kedvezőbb helyzetben vannak mind a képzési szintnek megfelelő állami intézményekhez képest, mind pedig – főiskolai szint esetében – az alapítványi intézményekkel összehasonlítva. (A tényyszerűség kedvéért ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy – mint azt az előző fejezetben láthattuk – ez utóbbi intézménykategóriában a nappali tagozatos képzésben résztvevők aránya jóval alacsonyabb (32%) az átlagosnál, így a magasabb hallgató/oktató arány ennek is köszönhető.) Bár a hallgató/oktató arány fontos jelzőszám, nem szabad ugyanakkor elfeledkezni arról, hogy ez az intézmények hatékonyságának csupán az egyik mutatója, s erőteljesen szakmaspecifikus.

15. táblázat

A hallgató/oktató arány képzési szintek és fenntartók szerint*

Állami egyetemek	13,81
Egyházi egyetemek ezen belül PPKE és KRE	9,95 10,55
Állami főiskolák	22,26
Egyházi főiskolák ezen belül tanítóképző főiskolák	9,36 12,63
Alapítványi főiskolák	20,16
Átlagosan	15,28

Forrás: Oktatási évkönyv 2001-2002, 60-61. o. adatai alapján saját számítás

* valamennyi képzési formában résztvevő hallgatót számítva

Az általunk vizsgált intézményi kört részletesebben elemezve az egy oktatóra jutó hallgatók száma szerint – az intézmények által a 2000/2001-es tanévre megadott adatok alapján – számottevő eltérések rajzolódnak ki. A legtöbb intézményben 20 fő alatti ez a szám, akadnak azonban olyanok, amelyekben ennek a másfél-kétszerese. A legjobb helyzetben a Nemzetközi Üzleti Főiskola, a Mozgássérültek Pető András Nevelőképző és Nevelőintézete és az egyházi egyetemek hallgatói vannak, itt az egy oktatóra jutó hallgatói létszám általában nem éri el, vagy alig haladja meg a tizet. Ennek részben az lehet a magyarázata, hogy az egyetem egyúttal tudományos műhely is, s az oktatási tevékenység mellett egyfajta szellemi centrumként is szolgál az egyes felekezetek számára. Az alacsony egy oktatóra jutó hallgatói létszám azonban az erőteljes specializáció és a képzés jellegéből adódó kisebb csoportméret következménye is lehet, valamint az is szerepet játszhat benne, hogy ezekben az

intézményekben egyáltalán nincs, vagy csak minimális mértékű a nem nappali tagozatos képzés aránya.

Nem szabad ugyanakkor arról sem megfeledkezni, hogy az egyes intézmények a főállású vagy részmunkaidőben dolgozó oktatók mellett/helyett előszeretettel foglalkoztatnak *megbízásos* jelleggel *oktatókat*. A vizsgált intézményi körbe tartozó főiskolák, egyetemek ebből a szempontból – nevezetesen, hogy összességében hány oktatói státusszal bírnak, s a teljes- illetve részmunkaidőben foglalkoztatottak mellett mennyire vesznek igénybe megbízással külső munkaerőt – is igen eltérőek. Ez természetesen az intézmény képzési rendszerétől, a nappali képzésen túl is folytatott képzések (esti, levelező, távoktatás, ÁIFSZ-képzés) gyakoriságától és az oktatott tantárgyaktól is függ, így nem véletlen, hogy a megbízással foglalkoztatott oktatók aránya éppen a Gábor Dénes Főiskolán a legmagasabb, ahol a távoktatási forma, a vidéki tanulmányi és vizsgacentrumok, valamint a mentori rendszer és nem utolsósorban a nagy létszámú hallgatói tömeg szükségessé teszi a megbízásos foglalkoztatottak magas arányát (több, mint 3,5-szeres a teljes vagy részmunkaidőben foglalkoztatottak számához képest). Ugyancsak magas arány jellemzi ebből a szempontból a Nemzetközi Üzleti Főiskolát, valamint a Modern Üzleti Tudományok Főiskoláját, ahol leginkább a képzések specializációja, a szakirányok nagy száma teszi szükségessé a megbízással foglalkoztatottak nagy arányát olyan szakemberek révén, akik már meglévő, nem feltétlenül az oktatáshoz kapcsolódó állásuk mellett vállalnak oktatói feladatokat. Ráadásul mindkét intézmény kiemelt feladatának tekinti a minőségi gyakorlati képzést és ehhez kapcsolódóan a kiscsoportos specializációkat, tréningeket. Ugyancsak magas megbízott/alkalmazott arány jellemzi a 3 újonnan alakult főiskolát (a HFF esetében 1,3-szeres, a BKF esetében 3,3-szeres a ZSKF esetében 4,4-szeres volt a megbízással foglalkoztatottak száma), ezekben az intézményekben azonban feltehetően még módosulni fognak ezek az arányok, hiszen a kezdetekkor a legtöbb „régibbi” alapítványi főiskola esetében is megfigyelhető volt a külső megbízások kimagaslóan nagy aránya.

Más szempontú megközelítést jelent, ha az oktatói státuszt aszerint vizsgáljuk, hogy milyen a *nem főállásban* (részmunkaidőben, vagy megbízással) *foglalkoztatottak* aránya az összoctatói létszámhoz képest. Ekkor sokkal kisebb intézményi különbségekkel találkozunk, s bár a legmagasabb arány (GDF – 85,1%) és a legalacsonyabb (KTIF – 11,6%) között nagy a különbség, a nem állami intézmények túlnyomó többségében a nem főállású oktatók aránya az összoctatói létszám fele-kétharmada. Ez azt jelzi, hogy bár az intézmény profiljától függően, s különféle

pénzügyi vagy szervezeti megfontolások miatt a részmunkaidősök és a megbízással foglalkoztatottak aránya igencsak eltérő lehet, s az egyes intézmények munkajogilag különbözőképpen oldják meg a képzéshez kapcsolódó tanerő alkalmazását, közös vonásként értékelhető, hogy az oktatói szükségletet a főiskolák, egyetemek nem képesek kizárólag főállású dolgozókkal kielégíteni. Tegyük azonban mindjárt hozzá, hogy ez nem is feltétlenül célja egy adott intézménynek, s főként nem jelenti ez az intézmények bármifajta minősítését, hiszen a főállású oktatók kizárólagos foglalkoztatása sem gazdaságilag, sem szervezetileg nem lenne racionális.

A teljes- vagy részmunkaidőben foglalkoztatottak között szinte valamennyi intézményben azok vannak többségben, akik (egyelőre) semmilyen *tudományos fokozattal* nem rendelkeznek, kivételt ez alól az egyetemek jelentenek, ahol az oktatók fele vagy több, mint fele – karonként némileg változó mértékben – rendelkezik valamilyen tudományos fokozattal. Az alapítványi főiskolák teljes munkaidőben foglalkoztatott oktatóinak viszont egynegyede rendelkezik csak valamilyen tudományos fokozattal, s még rosszabb helyzetben vannak az egyházi fenntartás alatt lévő tanítóképző főiskolák (ld. 16. táblázat). Ezt a helyzetet az egyházak által átvett tanítóképzők vezetői is érzékelik, amint azt Bencze Lóránt, az Apor Vilmos Katolikus Főiskola főigazgatója egy interjúban elmondta: „Senki nem ment el az átvételkor, de utána igen. Egyrészt a Bokros-csomag miatt, másrészt mert minősített oktatókat kellett felvennünk” (Interjú Bencze Lóránttal, Magyar Felsőoktatás, 2002/9). Ugyanakkor az összehasonlítás nyilvánvalóan akkor tekinthető korrektnek, ha az egyházi tanítóképzőket a hasonló profillal működő állami intézményekhez hasonlítjuk, s ebből a szempontból helyzetük már nem tűnik annyira rossznak. Néhány kivételtől eltekintve a többi tanítóképzéssel (is) foglalkozó pedagógiai főiskolán is rendszerint igen magas a tudományos fokozattal nem rendelkezők aránya (az ELTE TÓFK-n és a PTE-IFK-n a legkedvezőbb: 59-59%, a Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Tanítóképző Főiskolai Karán 89%, a Miskolci Egyetem Comeinus Tanítóképző Főiskolai Karán 92%, az Eötvös József Főiskola Pedagógiai Fakultásán 86%, a SZIE Jászberényi Főiskolai Karán 90%) (Forrás: Mit kínál a magyar felsőoktatás? 2003 – vonatkozó intézményi táblázata).

16. táblázat

**A teljes munkaidőben foglalkoztatottak tudományos fokozat szerinti összetétele
2001/2002-ben**

	MTA- tagja	MTA doktora	kandidátus, PhD, Mester (DLA)	habilitált	fokozat nélküli	összesen	fokozat nélküliek aránya
<i>Állami intézmények</i>	149	738	4644	1702	7530	14763	51.01%
<i>Egyházi intézmények</i>	7	19	315	73	485	899	53.95%
Egyházi egyetemek	7	19	200	49	231	506	45.65%
Ebből: világi képzést (is) folytatók	4	19	184	39	204	450	45.33%
Egyházi főiskolák	0	0	115	24	254	393	64.63%
Ebből: világi képzést (is) folytatók	0	0	26	2	139	167	83.23%
<i>Alapítványi főiskolák</i>	0	5	98	4	320	427	74.94%
Összesen	156	762	5057	1779	8335	16089	51.81%

Forrás: Statisztikai Tájékoztató, Felsőoktatás, 2001/2002, 169-170.o., saját összesítés

Az is megfigyelhető, hogy a legtöbb, a főállású oktatókat tekintve e téren kedvezőtlen helyzetben lévő intézmény gyakran alkalmaz részmunkaidőben tudományos fokozattal rendelkezőket, s ezáltal kerül relatíve kedvezőbb helyzetbe ebből a szempontból. Az, hogy a részmunkaidősök körében kedvezőbb a tudományos fokozattal rendelkezők aránya, mint a főállásúak körében, egy-két kivételtől eltekintve valamennyi nem állami intézményben/karon megfigyelhető, s több tényezővel is magyarázható. Köszönhető ez részben annak, hogy az alapítványi és egyházi intézmények oktatói kara zömében más felsőoktatási intézmények, kutatóhelyek, államigazgatási szervek dolgozói köréből rekrutálódott, akik nem kívánván elhagyni korábbi munkahelyüket, ezt a módját választották az együttműködésnek. Másrészt azt is jelentheti, hogy az egyházi és alapítványi intézmények némelyike még mindig bizonytalan és/vagy alacsonyabb presztízsű munkahelynek számít. Harmadrészt a részmunkaidős foglalkoztatások mögött nyilvánvalóan racionális gazdasági megfontolások is érzékelhetők, mind a foglalkoztatók, mind pedig a munkavállalók részéről.

Érdekes megközelítést jelent az egyházi intézmények oktatóinak *felekezet szerinti összetétele*. Erre vonatkozóan nincsenek konkrét számadatok, de az interjúk tapasztalataiból úgy tűnik, hogy ez csak kivételes esetben minősítő tényező, az egyházi főiskolák átvétele azonban – intézményenként eltérő mértékben – valamelyest hozzájárult az oktatói garnitúra cseréjéhez.

5.3.2. *Infrastrukturális háttér*

A felmérésben szereplő egyházi intézmények (karok) közül a PPKE Jogi Karán és az ITK-n nincs saját *kollégiumi lehetőség*, az alapítványi főiskolák közül hat esetben hiányzik (GDF, BKF, NÜF, ÁVF, HFF, ZSKF). Ezek valamennyien fővárosi intézmények, s az intézményi interjúk alapján az intézményvezetés a hallgatók összetételét figyelembe véve jellemzően nem is tartja szükségesnek a változásokat e téren. Mindazonáltal a saját kollégiummal nem rendelkező intézmények közül is akadnak, amelyek megpróbálnak valamilyen szálláslehetőséget felajánlani diákjaiknak, de ez a szolgáltatás csak költségesebb szállodai elszállásolással oldható meg (ÁVF, HFF, ZSKF). A kollégiummal rendelkező intézmények közül a KRE TFK bevallása szerint lényegében teljes ellátottságot tud biztosítani a kollégiumi férőhelyet igénylő diákjainak, s az intézményi interjúk során 1999 végén még a KRE BTK-n is így vélekedtek, azóta azonban nyilvánvalóan módosult a kép, hiszen jelenleg a hallgatók 15%-a lakik csak kollégiumban, s ez jóval alacsonyabb érték a PPKE BTK-n megfigyelhetőnél (30%), jóllehet mindkét intézmény országos beiskolázású. Campus jellegű illetve internátusi forma 3 intézményt jellemez (KRE TFK, PPKE BTK, AVKF). A kollégiumi díjak valamennyi intézmény esetében elég méltányosak, lényegében sehol sem haladják meg a 10000 Ft-ot havonta, sőt ennél jóval alacsonyabb összegek is előfordulnak. Ezzel szemben a piaci elven működő szálláslehetőség egy szállóban már minimum 2-3-szor ekkora összeget jelent havonta.

A vizsgált intézmények mindegyike rendelkezik *könyvtárral* és *számítógépes hozzáférési lehetőséggel*, ezek elérhetősége azonban korántsem egyforma. A legtöbb intézményben 15-20 fő az egy könyvtári férőhelyre jutó hallgatók száma, ugyanakkor a KJF-en, a Vitéz János Katolikus Tanítóképző Főiskolán és a két egyházi egyetem jogi karán az általuk közzétett adatok szerint ennél jóval kedvezőtlenebb a helyzet, egy férőhelyre 60 vagy még több hallgató jut. Ezekben az intézményekben általában a számítógépes hozzáférési lehetőség is kedvezőtlenebb az átlagosnál, s hozzájuk csatlakozik még ebből a szempontból a KRE Bölcsészettudományi Kara is. Kiemelkedően jó számítógépes ellátottság (2-3 hallgatóra jut egy gép) jellemzi a Nemzetközi Üzleti Főiskolát, a Gábor Dénes Főiskolát és a PPKE Információs Technológiai Karát. Míg a NÜF esetében ezt a hallgatói interjúk is nagymértékben alátámasztják, a GDF esetében hallottunk elégedetlenségre utaló megjegyzéseket, mindez azonban a két hallgatói kör eltérő anyagi háttérére, otthoni géphez való hozzáférési lehetőségeire, valamint eltérő géphasználati gyakoriságára is utalhat,

ugyanakkor a GDF hallgatóinak és vizsgacentrumainak országon belüli erőteljes széttagoltsága is diszkrepanciát eredményezhet.

5.4. Finanszírozás és intézményvezetés

Az egyes felsőoktatási intézmények költségvetésének jelentős részét teszik ki az állami erőforrások, ugyanakkor mind az állami, mind a nem állami intézmények számos más bevételi forrással rendelkeznek¹⁰. Az egyes intézmények bevételeire és kiadásaira vonatkozó konkrét adatok megszerzése nyilvánvalóan nagyon nehéz, s a részletes vizsgálat nem is e dolgozat keretei közé tartozik, a felsőoktatási intézmények különböző csoportjainak eltérő mértékű állami finanszírozása, valamint az államilag finanszírozott és a költségtérítésben részt vevő hallgatók intézményenként igencsak eltérő aránya ugyanakkor előre determinálja az állami erőforrások mértékének különbözőségét. Amennyiben figyelembe vesszük, hogy egy államilag finanszírozott hallgató évente milyen összegbe kerül a költségvetés számára (természetesen szakterületenként eltérő nagyságról van szó), akkor a költségtérítéses intézményekben átlagosan szedett éves hallgatói költségtérítés nyilvánvalóan nem fedezi ennek teljes összegét. Ugyanakkor a GDF főigazgatónöjének becslése szerint a 90-es évek végén intézményükben a költségvetés kb. 25%-át tette ki az állami támogatás aránya, s más források is hasonló arányokra – 10-25% közötti állami támogatási mérték – utalnak (Szabó [2003]). Nyilvánvaló ezek után, hogy a magánintézmények más bevételi forrásokra (így pl. ingatlanbérbeadás, alapítványi támogatás, vállalkozói, önkormányzati támogatás) is rászorulnak.

A 90-es évek elején megjelenő nem állami intézmények finanszírozása a kezdetektől normatív finanszírozással történik, miközben a felsőoktatás egészét akkor még a bázisfinanszírozás jellemezte. Az állami intézmények finanszírozási feltételeinek változása következtében a 90-es évek végére a nem állami intézmények és az államiak azonos finanszírozási rendszerbe (normatív finanszírozás) kerültek (Polónyi [2002]). A Magyarországon működő nem állami felsőoktatási intézmények egyházi és alapítványi fenntartású csoportjai ugyanakkor az állam általi finanszírozásuk szempontjából jelentős különbségeket mutatnak. A Felsőoktatási Törvény előírja, hogy az intézmények pénzügyi forrásait költségvetési előirányzatként kell megter-

¹⁰ Polónyi István 1995-re vonatkozó számításai szerint a felsőoktatás finanszírozásából 42%-ot tettek ki a közösségi költségek, 58%-ot az egyéni illetve családi hozzájárulások, a munkáltatói szféra szerepe pedig lényegében 0-ra redukálódott. A hallgatók leendő munkahelyeik általi támogatása – a piaci viszonyok változása következtében – az 1980. évi 8 ezer főről 1995-ben 400 fő alá csökkent (Polónyi, 2002).

vezni, s ezek az előirányzatok lényegében 6 komponenst (hallgatói előirányzat, képzési és fenntartási előirányzat, programfinanszírozási előirányzat, kutatási előirányzat, fejlesztési előirányzat, az oktatók, hallgatók tankönyvekkel való jobb ellátásának támogatása) jelentenek.

Az egyes irányzatok a megfelelő hallgatói létszám illetve az egyes képzésekhez tartozó normatívák figyelembe vételével kerülnek kialakításra, egyes finanszírozási források azonban részben, vagy egészben pályázatok útján kerülnek az intézmények között elosztásra. A Ftv. az egyházi intézményeket lényegében az állami felsőoktatási intézményekkel egyenrangúan kezeli, amennyiben “Az egyházi jogi személyek által létesített államilag elismert felsőoktatási intézmények működéséhez ... az állam a költségvetési támogatásokat azonos mértékben, a felsőoktatási célú pályázatokon való részvétel lehetőségét ugyanazon elvek szerint biztosítja, mint az állami felsőoktatási intézményeknek” (9/H. par. 4. bek.). Finanszírozás szempontjából az egyházi felsőoktatási intézmények hittudományi és hitélettel összefüggő képzései közül az egyetemi szintűek az egyetemi szintű bölcsész szakokra, a főiskolai szintűek a főiskolai szintű bölcsész-tanár szakokra nyújtott képzési és fenntartási normatívát kapják. Az alapítványi illetve magánlétesítésű államilag elismert felsőfokú intézmények ugyanakkor – az államilag finanszírozott hallgatólétszám alapján – az ún. hallgatói előirányzatra, valamint a fenntartási és képzési normatívára jogosultak, s támogatásban részesíthetők a programfinanszírozási előirányzatból is, illetve egyes speciális tartalmú képzések esetén e célból is támogatást kaphatnak.

A normatív finanszírozás szempontjából döntő jelentőségű az államilag finanszírozott hallgatói létszám meghatározása. Ennek konkrét nagysága az illetékes egyházak, intézmények és a minisztérium közötti évenkénti egyeztetések során dől el, ugyanakkor a Ftv. 114. par-a előírja, hogy “a fenntartó egyházanként évente felvehető államilag finanszírozott hallgatói helyek aránya nem lehet kisebb, mint az 1997/98-as tanévre az adott egyház összes intézményébe felvett hallgatóknak az összes államilag finanszírozott hallgatókhoz viszonyított aránya”. Ilyen rendelkezés az alapítványi illetve magánfőiskolákra vonatkozóan nem található a törvényben. Az államilag finanszírozott felsőoktatási férőhelyek elosztása kemény alkufolyamat eredménye, amely a munkaerőpiaci helyzet és a hallgatói kereslet mellett az egyes képzések költségigényességét is számításba veszi, s szubjektív elemektől sem mentes (Semjén [2001]). Az államilag finanszírozott hallgatói létszám nagyságát a magánintézmények

nyilvánvalóan szeretnék emelni, s erre megfelelő hivatkozási alapot jelenthetnek a költségtérítéssel hallgatói létszámok (ld. pl. MF Műhely ...[1998]).

A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy az intézményirányítás rendszerint szoros összefüggést mutat az állami finanszírozás mértékével. A hazai magánfelsőoktatási szféra – legalábbis annak az államilag elismert diplomát adó szegmense – ugyanolyan akkreditálási folyamaton megy keresztül, mint az állami intézmények, s rájuk is ugyanúgy vonatkoznak a felvételi eljárással, hallgatói támogatási rendszerrel kapcsolatos szabályok. Az intézményirányítást illetően azonban már jóval nagyobb különbségeket találunk. Az egyes nem állami intézményekben a rektor illetve a főigazgató személyét illetően a fenntartó döntési lehetőségei jóval szabadabbak, mint az államiakban, amennyiben a döntést nem az intézményi tanács illetve a főiskolai tanács hozza, hanem a fenntartó, s az intézményvezetők kinevezése sem pályázat alapján történik.

A nem állami főiskolák, egyetemek is létrehozták az ún. puffer-szervezeteket, amelyek – az állami intézmények hasonló szervezeteihez hasonlóan – közvetítő, érdekvényesítő szerepet töltenek be a tárgyalások során. Így például létezik a Magán és Alapítványi Főiskolák Vezetői Kollégiuma és a Szerzetesi Hittudományi Főiskolákat Fenntartó Intézmények Konferenciája is, de az egyházi intézmények esetében maguknak a fenntartó egyházaknak a szerepe is nagyon jelentős, maga a Ftv. is több helyen megemlíti az egyházakkal való megállapodást, mint előzetes feltételt.

5.5. Felvételi rendszer és jelentkezések

A nappali tagozatos felsőoktatási férőhelyek bővülése és a 90-es években bekövetkezett demográfiai változások, azaz a mindenkor 18 évesek létszámának csökkenése a felvételi rendszer és a felvételi esélyek szempontjából kettős hatásként jelentkezik. Ennek eredményeként 1990-2000 között a felvettek arányának csaknem 20%-os növekedése figyelhető meg: míg 1990-ben a nappali tagozatra jelentkezők 36%-át vették fel főiskolára, egyetemre, addig 2000-ben 54,9%-át (Mellár [2002]). Ez annak köszönhető, hogy bár a nappali tagozatra jelentkezők száma évről-évre nőtt, a hallgatói keretszám, s ezzel a felvettek száma ennél nagyobb ütemben növekedett. A jelentkezők számának a növekedése jelzi egyrészt a nappali tagozatos képzési forma kedvező munkaerőpiaci helyzetét, másrészt a középiskolai szerkezet átalakulását (az érettségit adó középiskolák aránya megnőtt, míg 1990-ben a középfokú oktatásban résztvevő tanulók 44%-a szakmunkásképzőben tanult, addig 2001-ben már csak 24%-uk), de

egyben azt is, hogy a középiskolai éveket követően munkában vagy idegennyelvtanulással, szakmaszerzéssel eltöltött évek nem minden esetben jelentik a nappali tagozatos képzés iránti igény teljes feladását.

17. táblázat

Felsőfokú továbbtanulásra jelentkeztettek és felvettek száma (nappali tagozat)*

	1990	1998	1999	2000	2001
Nappali tagozatra jelentkezett	46 767	81 065	82 815	82 957	84 380
felvett	16 818	43 629	44 538	45 546	49 874
Felvettek a jelentkezők %-ában	36,0	53,8	53,8	54,9	59,1

* egyetemi, főiskolai alap- és kiegészítő alapképzés

Forrás: Statisztikai Tájékoztató, Felsőoktatás

Az egyes intézmények felvételi rendszerének és ponthatárainak az összehasonlítása a 2001 előtti időszakban – így az adatgyűjtés időszakában is – a felvételi pontszámítások eltérő jellege miatt nagyon nehéz volt. Bár az egységes felvételi rendszer 2003-tól vált esedékessé, hogy aztán 2005-től átadja helyét a kétszintű középiskolai érettségi eredményére épülőnek, már a 2001. évi felvételi során elkezdődtek az egységesítések, így a legutóbbi tanév adatai már alapvetően összehasonlíthatóvá teszik a ponthatárokat. (Az egyes intézmények eltérő pontozási gyakorlatát, a felvételi bizottságok szubjektivitását ugyanakkor nyilvánvalóan lehetetlen számszerűsíteni, mindazonáltal a jelenlegi rendszer kisebb szórást tesz lehetővé.) A 2001-ben megvalósításra került változtatások részben technikai jellegűek, részben a felvételi rendszer egyszerűsítését, áttekinthetőségét segítik elő. Ezek közül a legfontosabb az, hogy minden felsőoktatási intézmény kötelező módon 120 pontos rendszert alkalmaz a felvételi eredmény meghatározásakor és a felvételi eljárás során a megszerzett pontok 50%-a, majd 2003-tól 60%-a (72 pont) a felvétel jogszabályi minimuma mind az államilag finanszírozott, mind pedig a költségtérítéses képzésben. További kritérium, hogy 2003-tól maximum 11 többletpont (korábban 6 pont) kapható a felvételi eljárás során a nyelvtudásért (legfeljebb egy nyelvvizsgáért), a felsőfokú szakmai képzettségért, és a kiemelkedő sportteljesítményért.

A vizsgált nem állami intézmények többségében van valamilyen *felvételi vizsga*, jóllehet ez az egyes intézményeken belül még szakonként is lehet változó. A korábbi években előfordult, hogy ugyanaz az intézmény egyik szak esetében beépített valamilyen vizsga jellegű szűrőt a felvételi rendszerbe, más – ugyancsak nappali tagozatos – képzés esetében azonban mellőzte azt. Így járt el például a Modern Üzleti Tudományok Főiskolája, amelyik gazdálkodási szakon tartott felvételi vizsgát (matematika írásbelit), míg kereskedelmi szakon nem tette ezt. Így volt ez annak

ellenére, hogy a gazdálkodási szak a főiskolán kizárólag költségtérítés ellenében végezhető, államilag finanszírozott képzés nincs e szakterületen, igaz a felvételi keretszám a gazdálkodási szakon feleakkora, mint a kereskedelmin.

A felvételi vizsgát nem tartó intézmények is szűrik azonban valamelyest a jelentkezni vágyókat. Ennek többnyire két módja van, egyrészt a felvételnek az érettségi vizsga átlageredményéhez való kötése (rendszerint 3,5-nél vagy 4,0-es osztályzatnál magasabb), másrészt egyes szakokon a minimum középfokú nyelvvizsgálathoz való ragaszkodás. A már említetten kívül a GDF és az ÁVF sem tart felvételi vizsgát, s a felvételi rangsorolás mindkét főiskolán a középiskolából hozott pontszámok alapján történik.

A nyelvtudással kapcsolatos eltérő követelmények már a felvételi vizsga illetve a felvételi pontszámítás terén is jelentkeznek (az intézmények például a nyelvtudásért adható többletpontok teljes mellőzéséről, vagy szigorúbb kritériumok szerinti megítéléséről is dönthetnek), s a különféle szakokon tanulók számára az oklevél megszerzésének nyelvvizsgálathoz, nyelvtudáshoz köthető feltételei is eltérőek. A nem állami intézmények közül a felvételnek a nyelvvizsgálathoz való kötése azoknál az intézményeknél és azokon a szakokon fordul elő, amelyek részben vagy teljes egészében idegen nyelven képeznek (bölcseztudományok, nyelvtanári képzés, kereskedelmi, üzleti képzés, nemzetközi kapcsolatok szak). A NÜF kivételével általában elegendő a középfokú vizsgának megfelelő nyelvtudás, az említett intézménybe azonban felsőfokú nyelvvizsga vagy azzal egyenértékű külföldi nyelvvizsga szükséges. A nulladik évfolyamos képzés itt elsősorban éppen erre, a nyelvtudásban megbúvó hiányosságok kiküszöbölésére irányul.

A felvételi vizsga a legtöbb vizsgált intézményben mind szóbeli, mind írásbeli részből áll, s esetenként alkalmassági vizsga is társul hozzá. Magától értetődő a pályaalkalmassági vizsga léte a tanítóképző főiskolákon, illetve a tanárképzéssel foglalkozó intézményekben a megfelelő szakokon, ennek feltételei megfelelnek az állami intézményekben megszokottnak. Egyes képzőhelyeken azonban – az egyházi élethez szorosabban kötődő szakok esetében – a pályaalkalmasság egyúttal aktív hitéletet, a vallásos tanok elfogadását is feltételezi, ugyanakkor a világi szakok többségében az egyházi intézmények sem tesznek ilyen jellegű kitélt. Alkalmassági vizsga, pályaalkalmassági teszt, beszélgetés azonban más intézménytípusokban, más szakokon is létezik, így például az üzleti, illetve a jogász képzésben is.

A jelentkezők és felvételi létszámok 2001-2003. évi vizsgálatakor (ld. Függelék 3. táblázat) elsőként azt tapasztalhatjuk, hogy szinte valamennyi vizsgált

intézményben nőtt, vagy legalábbis stagnált a felvett hallgatók száma, ahol pedig csökkenést tapasztalunk, az elsősorban a költségtérítéses képzés körébe tartozik. Kifejezetten nagy arányú növekedés az eltelt 3 év alatt leginkább ott következett be, ahol új szak(ok) indultak, vagy egy új intézmény/kar kezdte meg működését, fejlesztette hallgatói létszámkeretét. Érzékelhetően a jelentkezések száma is leginkább ezekben az intézményekben nőtt meg jelentősen, így a 3 újonnan alakult alapítványi főiskola közül 2-ben 4,5-szeresére illetve 11,5-szeresére nőtt a jelentkezések aránya. Ugyanakkor éppen egyes alapítványi és magánintézmények esetében figyelhető meg, hogy valamelyest veszítettek korábbi népszerűségükből, hiszen a jelentkezések száma a 3 év alatt felére-harmadára csökkent (pl. ÁVF, GDF, KJF, MÜTF). Ebben nyilvánvalóan a demográfiai viszonyok is szerepet játszanak, ugyanakkor az, hogy a képzésekért fizetni kell, ugyancsak hátrányos helyzetbe hozza az adott intézményeket, különösen, ha hasonló jellegű képzést más felsőoktatási intézmények is nyújtanak. A magánfőiskolák között töretlen népszerűségnek örvend a NÜF, az egyházi intézmények közül pedig a tanítóképzésnek lényegében stagnáló, az egyetemi képzésnek – a jogi karokat leszámítva – összességében valamelyest növekvő a népszerűsége.

A jelentkezési létszámok vizsgálatakor azt is megnéztük, mennyien választották az adott intézményt, illetve annak valamelyik szakját az 1. helyen, s hogyan változtak az arányok az elmúlt 3 év alatt. Itt különbséget kell tennünk az államilag finanszírozott és a költségtérítéses helyek között, miután megfigyelhető, hogy a költségtérítéses nappali tagozatos képzést *1. helyen választók aránya* – amennyiben az adott szakon államilag finanszírozott képzés is indul – jóval alacsonyabb. Az államilag finanszírozott képzésben kedvező a Pető Intézetet (2001-ben 68,8%, 2002-ben 64,0%, 2003-ban 42,0%) és a Károli Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karát (60% körüli arányok) első helyen választók aránya. Ennek oka valószínűleg a képzések unikális jellege (a nagykőrösi főiskola hallgatói esetében például a vallásos meggyőződés, a lelkészi ajánlás felvételi kritérium). Vannak olyan intézmények, amelyeket az átlagosnál ritkábban jelölnek meg a felvételizni szándékozók az első helyen még az állami finanszírozású helyeket tekintve is. Egyik példája ennek a Károli Egyetem jogi képzése, amelyet a jelentkezőknek mintegy tizede jelöl meg az első helyen. A PPKE ugyanazon szakjára viszont az államilag finanszírozott helyekre jóval nagyobb a jelentkezési arány az első helyen, jóllehet a felvételi ponthatárok a két intézményben közel azonosak, s a jogi képzés egyéb helyszíneit összességében vizsgálva is csak kis szórás figyelhető meg (államilag

finanszírozott képzésben 2002-ben 96-104 pont). Ugyanakkor mindkét intézmény adatai elmaradnak az ELTE hasonló adataitól, ahol a jelentkezőknek mintegy kétharmada-háromnegyede első helyen jelöli meg az intézményt. (A debreceni, pécsi egyetemeken egyharmad körüli, a szegedin pedig egyötöd körüli az intézményt első helyen megjelölők aránya.) Nyilvánvalóan ennek is köszönhető az előzőekben említett alacsonyabb arány, hiszen a szak jellegéből adódóan egyik intézmény helyettesítője lehet egy másiknak, s e szak esetében a képzés egyházi jellegének is kisebb a jelentősége, mint például a pedagógusképzés esetében. A két egyházi egyetem között a jelentkezések számában meglévő különbség azonban minden bizonnyal leginkább az egyes intézmények adott szakterületen meglévő múltjával, presztízsével magyarázható, hiszen a PPKE-n jóval előbb megindult a jogi képzés, mint a KRE-n.

A költségtérítéses képzésben a Nemzetközi Üzleti Főiskolára 1. helyen jelentkezők aránya kiemelkedően magas, igaz ez a főiskola államilag finanszírozott képzést egyáltalán nem indít. Értelemszerűen ott, ahol mind állami finanszírozású, mind költségtérítéses képzésre mód van, s az esetszámok is kellően magasak, az államilag finanszírozott képzésre 1. helyen jelentkezők aránya jóval magasabb, mint a költségtérítéses helyeket elsőként megpályázóké. Az egyes intézményekbe való bejutás esélye azonban nagy mértékben függ a választott szaktól és az intézmény felvételi rendszerétől. Általánosságban elmondható, hogy az alapítványi és magánfőiskolákra valamivel könnyebb volt bekerülniük azoknak, akik költségtérítést vállaltak, kivétel ez alól a MÜTF, ahol 2001-ben különösen, 2002-ben pedig kisebb mértékben ennek a fordítottja volt megfigyelhető. Itt azonban a bekerüléshez szükséges pontszámok alsó határát is tanulmányozva jól látható, hogy míg az intézmények egy része költségtérítésesek esetében megelégedett a minimálisan szükséges 60 ponttal vagy ahhoz közeli értékkel, a Modern Üzleti Tudományok Főiskolája a költségtérítéses képzés esetében is mindkét évben 84 illetve 86 pontban minimalta azt. (Az állami finanszírozású képzésben 94 illetve 99 pont volt kereskedelmi szakon a felvételi ponthatár.)

Ha csupán az 1. helyre jelentkezők adatait vizsgáljuk, a legnagyobb *túljelentkezés* az államilag finanszírozott képzésen belül a jogászképzésben és a bölcsész szakcsoportban (ezen belül is a nyelvi képzésben), valamint egyes alapítványi főiskolák gazdálkodási, üzleti szakjain figyelhető meg. A költségtérítéses képzés esetében ugyanakkor ugyanezen intézmények/szakcsoportok esetében jóval kisebb a jelentkezési arány, túljelentkezéstről pedig csupán néhány egyetemi szak esetében beszélhetünk. Ez a tendencia ugyanakkor nem csak a nem állami felsőoktatási

intézményekre jellemző sajátosság, a 2003. évi országos jelentkezési adatokat vizsgálva lényegében ugyanerre az eredményre juthatunk. (ld. Felsőoktatási jelentkezések 2003, www.felvi.hu) A nem állami intézmények körében ugyanakkor magasabb a költségtérítéses hallgatók aránya, de megfigyelhető, hogy ott, ahol alternatívaként államilag finanszírozott képzés is kínálkozik, a jelöltek első helyen gyakrabban jelölik meg azt, s – bár adataink csak az utóbbi 3 évre vonatkoznak – úgy tűnik, hogy ez az évek során egyre inkább így van. Ehhez nyilvánvalóan hozzájárul a képzési kínálat növekedése, valamint a középiskolából kikerülő frissen végzettek létszámának csökkenése (A középiskolában bármely tagozaton érettségizettek létszáma 1998-ban érte el csúcspontját, nappali tagozaton pedig 1999-ben érte el a maximumot 73 956 fővel. 2001-ben az érettségizettek száma 70 441 volt, amelyet a nem nappali tagozaton végzettek 18,5 ezer fővel emelnek.) Ennek köszönhetően idén mintegy 4000 fővel kevesebben jelentkeztek felsőfokú képzésre, mint az előző évben (ld. Kik jelentkeztek az idén?, www.felvi.hu).

Az egyes intézmények igen eltérő arányszámokat mutatnak a hallgatók *lemorzsolódását* illetően (10-50%). Általános tendenciaként megfigyelhető, hogy a magasabb lemorzsolódási arány a felvételi vizsgát nem tartó intézményeket – így elsősorban az alapítványi főiskolákat – jellemzi inkább, ami igazolja azt, hogy a felvételi vizsga elmaradása nem a szelekció teljes hiányát, hanem annak későbbre tolását jelenti. A feltételezés, miszerint „pénzért bárki kaphat diplomát” ezáltal erősen megkérdőjeleződik, amit a hallgatói interjúk tapasztalatai és a kérdőíves adatfelvétel eredményei is alátámasztanak.

5.6. Az egyes intézmények költségtérítési és hallgatói támogatási rendszere

Egy 1999-es számítás szerint a hallgatók speciális, felsőoktatással összefüggő kiadásai (tandíj és költségtérítés nélkül) évi 135 ezer Ft-ot, megélhetési költségei évi 300 ezer Ft-ot tesznek ki. Ezek a kiadások az explicit költségeket jelentik, nem számítva azokat az implicit költségeket (becslés szerint 415 ezer Ft/év), amelyek a felsőoktatási tanulmányok idején jelentkező jövedelem-kiesésből keletkeznek (Kassai [1999]). Ennek részbeni fedezésére szolgál az a kompenzációs rendszer, amely a nem állami felsőoktatásban tanulókat is érinti.

5.6.1. Költségtérítés és más fizetendő díjak

A nem állami fenntartású intézményekben fizetendő díjak közül a *költségtérítés* összege az egyik legjelentősebb kiadás, ez azonban nem érinti a vizsgált intézmények és az ott tanuló hallgatók egészét. Költségtérítést ugyanis azok a hallgatók fizetnek, akiket nem állami finanszírozású keretbe vettek fel akár alapítványi, akár egyházi vagy állami intézménybe. (A költségtérítés természetesen nem azonos a tandíjjal, bár interjúink tapasztalata alapján 1999-2000-ben maguk a hallgatók is sok esetben ezt a szót használták.) A díj mértéke intézményenként és sok esetben még szakonként is változó. Általánosságban elmondható, hogy mértéke tanévről-tanévre nagyjából az inflációnak megfelelően nő, míg pl. 2000-ben a nappali tagozatos képzésben 82-150 ezer Ft-ot tett ki félévente, addig a 2002/2003 tanévben nappali tagozaton általában 120-250 ezer Ft/félév közötti értéket mutatott.¹¹ Alacsonyabb díjak figyelhetők meg az egyházi tanítóképző intézményekben (itt például a második vagy további műveltségterületi képzésben részt vevők hallgatók is fizethetnek ilyet). A másik irányban képez kivételt a NÜF, amely ennél jóval magasabb összeget kér hallgatóitól (2003-ban 400 000 Ft). (Az alapítványi főiskolák sajátossága, amit a kérdőíves adatok értelmezésekor is figyelembe kell vennünk, hogy az adatfelvétel időszakában (1999/2000-ben) az államilag finanszírozott keretszámra felvett hallgatók is fizettek költségtérítést, csupán a tandíj mindenkor féléves mértékével csökkentett összeget.) A költségtérítés tényleges összege ugyanakkor néhány intézmény esetében alacsonyabb is lehet a meghirdetettnél. Létezik ugyanis mentesség és kedvezmény is, így például a NÜF esetében valamennyi kiváló eredménnyel érettségizett díjmentességet kap az első tanévben, s a továbbiakban is mód van arra, hogy az évfolyamok legjobb hallgatói díjmentességben részesüljenek. Erre természetesen más főiskolák esetében is van lehetőség, amint arra is, hogy államilag finanszírozott keretbe kerülhessenek át. Ugyancsak kedvezményt jelent a kifizetett összeg után járó SZJA-kedvezmény.

A hallgatók által fizetendő díjak egyes intézmények esetében tartalmazzák a *tankönyv- illetve jegyzetcsomagok árát* is (pl. GDF), de a legtöbb intézményben további kiadást jelent a tankönyvek beszerzése, amelynek ára akár több tízezer forint is lehet. Igaz, az intézmények általában nyújtanak valamekkora támogatást (az államilag finanszírozott) hallgatóknak a jegyzetek, tankönyvek megvásárlásához, van, ahol

¹¹ A költségtérítéses hallgatókat védi az a kormányrendelet, amely úgy korlátozza a költségtérítési díj emelésének mértékét a tanulmányok során, hogy a második és további évfolyamokon a költségtérítési díj legfeljebb az előző tanévben megállapított díjnak a KSH által az előző évre vonatkozóan közzétett fogyasztói árindexszel növelt összege lehet.

százalékos mértékben, máshol egységes összegben határozva meg annak mértékét. Az egyéb – a beiratkozással, regisztrációval összefüggő – költségek, valamint a különféle pótdíjak, (ismételt) vizsgadíjak, különjárás díjak – amelyek nagyságrendje esetenként néhány száz forinttól 5-10 ezer Ft-ig is terjedhet – a hallgatói költségeknek olyan része, amely az állami felsőoktatási intézményekben is előfordul.

5.6.2. A hallgatóknak nyújtható támogatások

Az egyházi intézmények államilag finanszírozott képzésében, valamint a Mozsássérültek Nevelőképző Intézetében a hallgatói támogatások rendszere megegyezik az állami intézményekben szokásos támogatások rendszerével, míg a többi alapítványi és magánfőiskola esetében sok az egyedi vonás (ld. Függelék). Itt is megkülönböztetésre kerülnek az államilag finanszírozott és a költségtérítéses hallgatók, az utóbbi csoporthoz tartozók rendszerint kevesebb jogcímen kaphatnak támogatást, többnyire tanulmányi ösztöndíj, a költségtérítés egy részének elengedése, illetve kollégiumhasználat révén.

Tanulmányi ösztöndíj – vagy a hagyományos értelemben vett módon, vagy a költségtérítés egy részének/egészének elengedésével – a Heller Farkas Főiskola kivételével elvileg valamennyi általunk vizsgált felsőoktatási intézményben kapható, a NÜF-ben csak költségtérítés-mérséklés formájában. Egyes intézményekben mód van kiemelt tanulmányi ösztöndíj igénylésére is, s természetesen a Köztársasági Ösztöndíj is megilleti az arra jogosultakat. A tanulmányi ösztöndíj mértéke mindezek függvényében változó, többnyire az évfolyam- vagy a csoportátlag függvényében alakul. A legtöbb intézmény esetében 3,51 a minimális tanulmányi eredmény, amely fölött tanulmányi ösztöndíj kapható, de akad olyan intézmény is, amelyik 4,00-es vagy afölötti átlageredményt tekint kritériumnak. A tanulmányi ösztöndíj mértéke egyes intézményekben (pl. ÁVF, MÜTF) kiemelkedő tanulmányi eredmények esetén az államiakét meghaladó mértékű is lehet. A költségtérítés mérséklése is különböző fokú lehet: a NÜF esetében pl. évfolyamonként a legjobbak – amennyiben teljesítményük meghalad egy bizonyos szintet – a következő tanévben ingyen tanulhatnak a főiskolán. A 2001/2002-es tanévre vonatkozó adatok ugyanakkor azt mutatják, hogy míg az egyházi intézményekben a hallgatók 42,35%-a (hasonlóan az állami intézményekben tanulók átlagos 49%-os arányához) részesül tanulmányi ösztöndíjban, addig az alapítványi főiskolák hallgatóinak a 14,34%-a.

A tanulmányi ösztöndíj feltételrendszerének kidolgozását csakúgy, mint a pénzbeli szociális támogatások rendszerét a legtöbb intézményben a HÖK alakítja ki,

de legalábbis döntő szerepe van a rendelkezésre álló keret felosztásában. *Pénzbeli szociális támogatás* a NÜF kivételével valamennyi intézményben van, s a felsőoktatási intézményekben egyéb szakmai, tudományos és közéleti ösztöndíjak is pályázhatók. A pénzbeli szociális támogatás az alapítványi főiskolák esetében sok esetben nem rendszeres juttatást, hanem egyszeri segítséget jelent. A pénzbeli szociális támogatásban részesülők aránya az alapítványi intézményekben mindössze 2,37% volt 2001/2002-ben, az egyházi intézményekben pedig a 29,01%-os mérték valamelyest meghaladja az állami intézmények átlagát (27,11%).

Korábban már láttuk, hogy az intézmények nem mindegyike rendelkezik kollégiummal, vagy ha igen, akkor sem feltétlenül annyi férőhellyel, amennyire szükség lenne. Ezért van nagy jelentősége a *lakhatási támogatásnak*, amelyre a legtöbb intézményben – legfőképpen az államilag finanszírozott hallgatók számára – lehetőség van. Jóllehet a lakhatási támogatás korántsem fedezi egy albérllet árát – különösen Budapesten –, mindenképpen segítséget jelenthet a kollégiumokból kiszoruló, de erre az ellátásra egyébként jogosult hallgatók számára.

6. Összegzés

Az előzőekben vázolt intézményi sajátosságok jól érzékeltetik, hogy a nem állami felsőoktatási intézmények nemcsak az állami felsőoktatás egészéhez képest mutatnak nagyfokú eltéréseket, hanem csoportjukon belül is erőteljesen differenciáltak. Az egyházi felsőoktatás – programjai, finanszírozási, hallgatói támogatási módja tekintetében – közelebb áll ugyan az állami intézményekhez, fenntartója viszont az egyház. A magánfőiskolák közül a Mozgássérültek Pető András Nevelőképző és Nevelőintézete a legtöbb jellemzőjét tekintve a többi alapítványi intézményhez képest ugyancsak az állami intézményekhez hasonló vonásokkal rendelkezik, de a többi főiskola is sok szállal kötődik az állami felsőoktatás egészéhez – elegendő utalnunk az államilag finanszírozott hallgatók és az őket megillető támogatások jelenlétére –, bár programjaikat, képzési módjukat tekintve gyakran unikálisak, s felvételi rendszerüket, hallgatói támogatási rendszerüket illetően is sok sajátosságot hordoznak. A két fő csoport (egyházi intézmények, illetve alapítványi és magánfőiskolák) célkitűzéseit tekintve is számos különbség érzékelhető.¹²

¹² Az egyházi egyetemek és főiskolák eltérő célkitűzése szemléletesen érzékeltethető például a Károli Gáspár Református Egyetem illetve a Zsámbéki (ma Apor Vilmos) Katolikus Tanítóképző Főiskola küldetésnyilatkozatának első mondatával, amelyben az előbbi a tudományos igényű egyetemes programot, az utóbbi a keresztény szellemiségű tanítók képzését tekinti fő küldetésének.

Az egyházi intézmények csoportján belül nemcsak a funkciót, hanem az intézmények „előéletét”, meg- illetve átalakulásuk körülményeit tekintve is jelentős az eltérés, nem beszélve az egyes intézmények szellemiségéről, vallási háttéréről és diszciplináris jellemzőiről. Az ebbe a körbe tartozó intézmények képzési módjukat tekintve is erőteljesen differenciáltak, amely nemcsak szintbeli (egyetemi-főiskolai képzés) eltérést jelent, hanem finanszírozás szerintit is: míg egyetemi szinten – különösen a jogi képzésben – jelentős pl. a nappali tagozatos költségtérítéses hallgatók aránya, addig a főiskolákon csak elvétve találunk ilyen hallgatót, s amennyiben az első évfolyamon mégis, a felsőbb évfolyamokon már egyre kevésbé.

Az alapítványi és magánfőiskolák csoportja – bár számtalan közös vonást mutat – ugyancsak nem egységes. Egyrészt differenciál az intézmény múltja, hiszen akad olyan, amelyik már a 90-es éveket megelőzően is tevékenykedett valamilyen formában, s akad olyan, amelyik pár éve alakult. Egyeseknek a megfelelő törvény hiányában éveket kellett várniuk a tényleges főiskolai működés megkezdésére, mások a törvényi engedélyezést követően alakultak. Az alapítványi főiskolák némelyikénél igen jelentős volt a regionális érdek is, lévén hogy az adott városban, régióban nem volt jelentősebb felsőoktatási intézmény. Egyes intézményeknél ugyanakkor a nemzetközi jelleg is megjelenik, akár az anyaintézmény tanterveinek átvétele, a diplomák nemzetközi elismertethetősége révén, akár a határon túli képzések kiterjesztésével. A képzési mód is erőteljesen differenciál: az alapítványi és magánfőiskolák közül a GDF a nappali és a távoktatás ötvözésével speciális képzési formát nyújt nappali tagozatos hallgatóinak. S bár a hallgatók lemorzsolódási aránya valamennyi intézmény esetében meglehetősen magas, az előzetes felvételi léte vagy nem-léte e tekintetben is nagy különbséget feltételez. Mindazonáltal közös vonásként említhető ezen intézmények költségtérítéses rendszere, a főiskolai szintű képzés, amelyben többnyire a szakmai gyakorlatnak és a magas szintű nyelvtudásnak is kiemelt szerepe van, a diszciplinák viszonylagos homogenitása, valamint a piacképes szakmák kínálata egy alapvetően szűk, specializált körben.¹³

¹³ A „piacképesség” nyilvánvalóan egy összetett fogalom, amely több dimenzió együttes értékelését (foglalkoztatottság, munkaerőpiaci illeszkedés, kereseti viszonyok) teszi szükségessé. (Egyes felsőoktatási tudományterületek, szakcsoportok piacképességére vonatkozóan lásd pl. Galasi-Tímár-Varga [2000].)

V. FEJEZET

A NEM ÁLLAMI FELSŐOKTATÁSI INTÉZMÉNYEK HALLGATÓI

1. A hallgatói létszám alakulása a vizsgált intézményekben

Míg az 1998/99-es tanévig a legtöbb vizsgált intézmény nappali tagozatos hallgatóinak a létszáma számottevően növekedett, azt követően ez a tendencia már kevésbé erőteljes. Kivételt képez ez alól az alapítványi intézmények csoportja, ahol a 3 új főiskola megjelenésével 2001-ben ugrásszerű létszámnövekedés következett be. Bár ezeken kívül is akadnak olyan intézmények, ahol a hallgatói létszám növekedése figyelhető meg, de – főként a régebben alapított intézményekben, illetve az egyházak számára átadott főiskolákon – a létszámemelkedés megállt. A létszámnövekedés erőteljesebb ütemének a fennmaradása azokban az intézményekben szembetűnő, amelyek felmenő rendszerben még nem érték el végleges hallgatói létszámukat, illetve amelyek az utóbbi években újabb, nagyobb létszámú szako(ka)t indítottak (ld. Függelék 9. táblázat).

A felsőoktatás egészét tekintve több, mint 50%-os a *női hallgatók* aránya (2001/2002-ben nappali tagozaton 53,84% volt), a vizsgált intézményi szegmensben pedig a nők még erőteljesebben felülreprezentáltak. Ez leginkább a nem állami felsőoktatási szféra szakstruktúrájával van összefüggésben, miután a női hallgatók aránya nagymértékben függ a képzések jellegétől, az intézményben kínált szakok összetételétől. Ily módon nem meglepő, hogy a túlnyomórészt pedagógiai vagy azzal rokon szakterületet oktató főiskolák, egyetemek (konduktorképzés, bölcsészképzés) kiemelkedően nagy számú női hallgatót vonzanak (2001/2002-ben 81-88%). Ennél alacsonyabb női hallgató arány jellemzi a bölcsészképzést (kb. a hallgatók kétharmada nő), a jogi képzést, valamint a gazdasági, üzleti jellegű szakterületeket (általában valamivel 50% feletti az arányuk), míg a legalacsonyabb értékek a GDF-en, az informatikai szakirányokban figyelhetők meg (22%).

18. táblázat

A vizsgált intézményekben tanuló nappali tagozatos hallgatók száma és megoszlása néhány jellemző szerint (2001/2002 tanév)

	Összes hallgató	Női hallgatók aránya	Állami finanszírozásúak aránya	Kollégiumi ellátásban részesülők aránya
MPANNI	224	95,09%	83,93%	22,77%
ÁVF	967	76,53%	27,20%	0,52%
KJF	2335	66,94%	45,48%	17,92%
NÜF	908	39,54%	0,00%	0,00%
MÜTF	1971	56,93%	64,49%	19,38%
GDF	2353	22,40%	59,07%	0,00%
BKF	191	65,45%	25,65%	0,00%
HFF	199	63,82%	0,00%	0,00%
ZSKF	230	66,52%	0,00%	0,00%
<i>Alapítványi intézmények</i>	<i>9378</i>	<i>52,56%</i>	<i>45,03%</i>	<i>8,94%</i>
PPKE	3869	60,95%	81,29%	20,53%
BTK	2063	66,02%	88,51%	30,04%
JÁK	1723	57,52%	71,85%	9,89%
ITK	83	6,02%	97,59%	4,82%
KRE	1804	65,96%	71,67%	18,82%
BTK	1113	69,63%	77,81%	14,89%
ÁJK	575	56,52%	55,65%	11,83%
TFK	116	77,59%	92,24%	92,24%
KTIF	1010	80,69%	94,36%	38,42%
VTIF	602	84,72%	87,71%	47,34%
AVKF	539	88,31%	91,28%	38,96%
WJLF	414	73,67%	86,23%	10,87%
<i>Világi képzést folytató egyházi intézmények</i>	<i>7824</i>	<i>68,37%</i>	<i>81,94%</i>	<i>25,74%</i>
A vizsgált nem állami intézmények összesen	17202	59,75%	61,82%	16,82%
Állami intézmények összesen	163510	53,31%	89,22%	25,39%

Forrás: Statisztikai tájékoztató, Felsőoktatás, OM, a megfelelő létszám adatok figyelembevételével saját számítás

Az egyes intézmények abban a tekintetben is különböznek egymástól, hogy a nappali tagozatos képzésben milyen a *költségtérítéses* és az *állami finanszírozású* hallgatók aránya. Bár költségtérítéses képzés igénybevételére elvileg valamennyi intézményben csaknem minden szakon van lehetőség, a gyakorlatban ezeket a felvételi tájékoztatóban meghirdetett helyeket mégsem mindig töltik be. Az is gyakori, hogy a korábban költségtérítéses helyre felvett hallgatók a későbbiekben – más hallgatók helyén – állami finanszírozásúként folytatják tanulmányaikat. A legalacsonyabb költségtérítéses hallgatói aránnyal (sok esetben évfolyamonként csupán néhány fővel) az egyházi intézmények közül is a tanítóképző főiskolák rendelkeznek, ugyanakkor az alapítványi intézményekben is – ha nem is mindenhol és nem is minden szakon – sokan tanulnak államilag finanszírozott hallgatóként. Az előzőek alátámasztásaként például a 2002-ben felvételt nyertek esetében a KRE BTK-n a 272 főből mindössze 27 fő nyert felvételt költségtérítéses képzésre, az Apor Vilmos Főiskolán pedig a 224

főből 20-an, a KRE Tanítóképző Karán mindössze 7-en, míg a jogi képzésben, különösen a Károli Egyetem jogi képzésében igen jelentős (47%) a költségtérítéses képzésre felvettek aránya. Az alapítványi és magánintézmények közül a 2002-es évben nappali tagozaton felvetteket tekintve a „régiek” közül csupán a Nemzetközi Üzleti Főiskola nem hirdetett államilag finanszírozott helyeket (emellett még a ZSKF és a HFF sem indított ilyen képzést), a többiben pedig – a GDF, a MÜTF és a már említett, sajátos helyzetben lévő Pető Intézet kivételével – a költségtérítésesek aránya meghaladja az államilag finanszírozott első évre bekerülőkéét. Mindezek eredményeképpen megállapítható, hogy az alapítványi főiskolák csoportja a hallgatók finanszírozási módja szerint sokkal erőteljesebben tagolt, mint az egyháziaké, s a Mozgássérültek Pető András Nevelőképző és Nevelőintézete kivételével az államilag finanszírozott hallgatók aránya meg sem közelíti az egyházi illetve állami intézmények hasonló arányszámait.

A már ismertett intézményi sajátosságok számos olyan jellegzetességet hordoznak, amelyek előrevetítik a vizsgált intézményi körben tanulók heterogenitását. Számos vizsgálat eredménye mutatja, hogy a felsőoktatásban nappali tagozaton tanulók nem tekinthetők egységes hallgatói csoportnak, s feltételezésünk szerint még inkább igaz ez a nem állami fenntartású intézmények hallgatóira, akik bizonyos szempontból hasonlóak, más szempontból gyökeresen eltérnek az állami intézményekben tanuló kortársaiktól. Mindez véleményünk szerint leginkább az egyes intézmények eltérő felsőoktatási szerepvállalásával, sajátos célkitűzésével van összefüggésben. A hallgatók heterogenitására vonatkozó hipotézisünket az eddig leírtak alapján és a korábban végzett hallgatói vizsgálatok eredményeit figyelembe véve további 7 alhipotézissel kívánjuk kiegészíteni:

1. A kulturális tőke szerepe – az állami felsőoktatás intézményeihez hasonlóan – ebben a körben is erőteljes, ugyanakkor az összehasonlítást nem általában az állami felsőoktatásban résztvevő hallgatókkal érdemes elvégezni, hanem a hasonló szakterületen tanulókkal. Valószínűleg igen nagy különbségek vannak az egyes nem állami intézmények hallgatói között is, ami részben az eltérő szakmastruktúrának és a korábbi iskolai karriernek tudható be.
2. A nem állami intézmények és különösképpen a magánfőiskolák hallgatóinak családi hátterét illetően a szülői iskolázottság mutatója mellett az anyagi tőkének is igen jelentős szerepe van. Nem szabad ugyanakkor elfeledkezni arról, hogy a költségtérítés mértékét illetően jelentős különbségek vannak az egyes intézmények

között, s a legtöbb intézmény a költségtérítés részleges vagy teljes mértékű elengedésével, alapítványi ösztöndíj lehetőséggel is támogatja a hallgatók egy részét.

3. Az intézményekre alapvetően Budapest-centrikusság jellemző, ugyanakkor egyes esetekben feltételezhető a regionális szerepvállalás is. Ennek megfelelően azt várjuk, hogy az egyes intézményekben eltérő mértékű a fővárosi és a vidéki hallgatók aránya, ami részben a regionális és piaci hatásokra, részben a kollégiumi ellátás körülményeire vezethető vissza.
4. A magánfelsőoktatás igénybevételéhez vezető út némely esetben sikertelen felvételik sorozatát jelentheti, ugyanakkor a hallgatók között nagy számban vannak, akik nem csupán azért választják ezt a képzést, mert nem látnak jobb alternatívát, hanem a pályaválasztás során az első helyen jelölik meg azt. A tudatos piacszemléletű intézményválasztási motivációk nagyobb súlyát várjuk a magánfőiskolákon, mint az egyházi intézmények esetében.
5. A magánfelsőoktatási intézményekbe felvettek középiskolai háttere nem rosszabb az állami felsőoktatási intézményekbe felvetteknél, nyelvi ismereteik – a képzések jellegénél és a felvételi előkövetelménynél fogva – esetleg még meg is haladhatják a korosztályi átlagot. Ugyanakkor nagymértékben valószínűsíthető, hogy e tekintetben erőteljes különbség mutatkozik az egyes intézmények között.
6. Az alapítványi főiskolákra járó hallgatók – összehasonlítva az állami és az egyházi felsőoktatásban résztvevő hallgatókkal – nagyobb arányban végeznek rendszeres, munkaviszony jellegű munkát, vagy dolgoznak saját, illetve családi vállalkozásokban már a képzés ideje alatt is. Különösen a magasabb évfolyamokon tanulók, szakmai gyakorlatukat már elkezdők esetében várunk magasabb arányszámokat, valamint egyes speciális képzési formákban résztvevőknél.
7. A magánfőiskolára járó hallgatók egyéni költségvetésében kisebb a tanulmányi ösztöndíj, a szociális támogatás szerepe, s nagyobb a munkavégzése, vállalkozása, míg az egyházi felsőoktatásban résztvevők e tekintetben közelebb állnak az állami intézményekben tanulókhoz.

2. A kérdezettek összetétele

A 2000 tavaszán végzett hallgatói kérdőíves vizsgálatban résztvevők kiválasztása az intézményektől beszerzett legfrissebb létszámadatok alapján 3 előre megadott szempont szerint (intézmény, évfolyam, nem) történt. Valamennyi intézményben egy kérdezőbiztos dolgozott, ezáltal elkerülhetővé vált ugyanazon hallgató többszöri megkérdezése. (A kérdezőbiztosok ellenőrzése egyrészt a helyszínen történt, másrészt utólagos ellenőrzésre adott módot az a kérdés, amelyet a kérdőív végén egy jövőbeni interjú elkészítése céljából az elérhetőségükről intéztünk a hallgatókhoz.) Az így kialakított minta ugyanakkor a véletlenszerű, listás mintavételhez képest nagyobb mintahibát eredményezhet. A minta tesztelése során magam is észleltem, hogy egyes intézményekben (3 helyen) a statisztikai tájékoztatóban közölnél magasabb a kollégisták aránya, s ez azokban az intézményekben volt leginkább érzékelhető, amelyeknél a kollégium az intézmény része vagy annak közvetlen közelében van. Miután a kérdezés magában az intézményben, annak a bejárata közelében történt, nyilvánvalóan naponta többször megfordulnak ott azok, akik napközben akár egy-egy óra erejéig hazaugranak a kollégiumba, vagy valamilyen szolgáltatás igénybevétele céljából visszamennek az oktatási intézménybe. Ez tehát egy kimutatható torzítás, amelyet az adatok értelmezése során figyelembe kell vennünk, s elsősorban a már említett campus jelleggel működő intézményekben, így legfőképpen a zsámbéki és az esztergomi tanítóképző főiskolákon kell számolnunk vele. Ha abból indulunk ki, hogy a kollégiumi ellátás szociális juttatás, s a hallgatók szüleinek az anyagi helyzetét tükrözi, akkor feltételezhetjük, hogy a mintánk ebből a szempontból lefelé torzít, a kevésbé jó anyagi helyzetűek valamelyest felülreprezentáltak körükben. Az adatokat az 1999. évi tényleges kollégiumi arányszámokkal súlyozva azt találtam, hogy ez a főbb társadalmi-demográfiai adatok és a szülőkre vonatkozó adatok szintjén mindössze 1-2 százalékos módosulást jelentett (pl. középiskolai végzettség, szülők végzettsége, anyagi helyzet stb.). Jelentősebb változás a hallgatók állandó lakóhelyére vonatkozó adatokban figyelhető meg, amely természetesen az érintett intézményekben a legnagyobb, az intézmények összátlagát tekintve jóval kisebb mértékű. Így végül az eredeti adatfile mellett döntöttem, figyelembe véve annak már említett torzításait.

Mindezen módszertani problémák ellenére úgy vélem, a hallgatói felmérés számos értékes és újszerű eredménnyel szolgál, amely segít ennek a hallgatói csoportnak a megismerésében, belső rétegzettségének bemutatásában. A viszonylag kis

elemszám miatt, amely különösen a nem állami felsőoktatás egyes alcsoportjainak vizsgálatakor jellemző, s hogy az adatok szintjén is érzékeltessem a minta torzító hatását, a továbbiakban az adatokat %-ban, kerekítve adom meg.¹⁴

19. táblázat

A kérdezettek összetétele (százalékos arányok, N=600)

<i>Nem:</i>	
Férfi	43
Nő	57
<i>Évfolyam:</i>	
1. évfolyam	62
3. évfolyam	38
<i>Intézmény (kar) neve:</i>	
ÁVF	7
GDF	21
KJF	18
MÜTF	13
NÜF	10
KRE-AJK	2
KRE-BTK	8
KTIF	10
VTIF	5
AVKF	6
<i>Állandó lakóhely:</i>	
Budapest	43
Megyeszékhely	20
Város	23
Község	15
<i>Tanulmányai ideje alatt hol lakik:</i>	
Szülőknél	51
Kollégiumban	28
Albérletben	9
Bérelt lakás	2
Rokon, barát, ismerős	3
Saját lakás	6

A nem állami intézményi kör hallgatószámának erőteljes növekedését az is mutatja, hogy az 1. évfolyamon tanulók aránya jóval nagyobb, mint a 3. évfolyamosoké (akik között egy intézmény esetében (ÁVF) másodévesek szerepelnek a harmadévesek szakmai gyakorlata miatt).

A kérdőív a személyi és intézményi adatokon túlmenően 8 fő témakörben kérte a hallgatók véleményét:

- középiskolai háttér
- továbbtanulási döntések, intézményválasztási motivációk
- nyelvtudás, nyelvtanulás
- a szülők (nagyszülők) iskolázottsági, foglalkozási, anyagi jellemzői
- a hallgatók anyagi jellemzői, bevételei, kiadásai, munkavégzése

¹⁴ A százalékok összege a kerekítések miatt +/-1%-kal eltérhet 100-tól.

- a költségtérítés terhei
- intézményi elégedettség
- a hallgatók jövővel kapcsolatos elképzelései

3. A hallgatói kör heterogenitásának főbb jellemzői

3.1. A hallgatók iskolázottsági, kulturális háttere

3.1.1. Középiszkolai háttér

A megkérdezettek csaknem kétharmada valamely gimnázium tanulójaként szerzett érettségi bizonyítványt, 33%-uk szakközépiszkolában, néhányan egyéb intézménytípusban vagy külföldön érettségiztek. A gimnáziumban maturálók túlnyomó többsége önkormányzati gimnázium tanulója volt, egytizedük azonban valamely egyházi gimnáziumban érettségizett. Szignifikáns különbség mutatható ki a középiszkola típusa és a felsőoktatási intézmény típusa szerint: szakközépiszkolai háttérrel gyakrabban nyertek felvételt a hallgatók valamely alapítványi főiskolára (a szakközépiszkolai végzettség mintánkban különösen a GDF-en tanulók körében ér el magas értéket), míg az egyházi gimnáziumokból jövők az egyházi felsőoktatási intézményekben tanulók között felülreprezentáltak. A NÜF hallgatói sajátos szívetet alkotnak az alapítványi főiskolák hallgatói között: az itt tanulók háromnegyede valamely gimnáziumban szerezte meg érettségi bizonyítványát.

20. táblázat

A hallgatók megoszlása a középiszkola* típusa szerint (százalékos arányok)

	alapítványi intézmények (N=419)	egyházi intézmények (N=181)	összesen (N=600)
önkormányzati gimnázium	56	61	58
egyházi gimnázium	2	18	7
szakközépiszkola	40	19	33
egyéb	2	1	2
összesen	100	100	100

* a kérdőív vegyes profilú intézmény esetén az osztály típusát vette figyelembe

Az egyetemre járókat (mind a külön végzett PPKE BTK kutatás szerint, mind pedig az eredeti vizsgálatban a KRE-n) is az átlagosnál gyakrabban jellemzi a gimnáziumi háttér, s ezzel párhuzamosan az egyházi gimnáziumot végzettek magasabb

aránya. A PPKE-ELTE összevetését lehetővé tévő vizsgálat¹⁵ adatai azonban azt is megmutatják, hogy a gimnáziumi végzettség túlsúlya nem az egyházi egyetemekre, hanem általában a tudományegyetemekre jellemző sajátosság: az érettségít adó középiskola típusa mindkét egyetem esetében döntően gimnázium, a különbség az egyházi és önkormányzati gimnáziumok eltérő arányában érhető tetten. (A PPKE-ELTE összevetését célzó vizsgálatban az ELTE esetében a hallgatók tizedéről, míg a PPKE-re járóknál ennek mintegy kétszereséről derült ki, hogy egyházi fenntartású középiskolában végzett, a mi vizsgálatunkban a PPKE-n 15% volt ez az arány.) Ennek magyarázata nyilvánvalóan a családok és gyermekeik eltérő vallásosságában keresendő, egy erre vonatkozó kérdés kapcsán azt találtuk, hogy az egyházi gimnáziumban érettségizettek 60%-a rendszeresen, legalább havonta részt vesz jelenleg is istentiszteleten, míg a többiek körében ez az arány nem éri el a 20%-ot. A vallási aktivitás természetesen mindezek eredményeképpen a jelenlegi intézmény típusa szerint is jelentős eltéréseket mutat: az egyházi intézmények hallgatóinak 36%-a jár havonta vagy gyakrabban templomba, míg az alapítványi és magánfőiskolák hallgatóinak mindössze 10%-a vallotta magáról ezt, s ez utóbbi arány nagyjából megfelel a 15-29 éves magyarországi fiatalok átlagának (Rosta [2002]). A misére járás mutatóját tekintve ugyanakkor a mi mintánkban is megfigyelhető, hogy az egyes szakterületek közül a tanítóképzésben résztvevők tekinthetők a leginkább vallásosnak, amennyiben mindössze 31%-uk jelezte, hogy az évenkéntinél ritkábban vagy soha nem vesz részt istentiszteleten. Ez az adat magasabb ugyan a Lukács Péter vezetésével az Oktatáskutató Intézetben 2002 elején a végzős pedagógushallgatók körében végzett vizsgálat tanítóképzősökre vonatkozó adatainál, ugyanakkor ott a 12%-os adat azokra vonatkozik, akik egyáltalán nem járnak istentiszteletre (Bíró [2002]). Nagy Péter Tibor írásából tudjuk, hogy ugyanebben az adatbázisban az évenkénti egy alkalomnál ritkábban istentisztelet látogatók aránya ugyancsak igen magas, s bár tanítóképző főiskolásokra vonatkozó adatokat külön nem közöl, a pedagógusképző főiskolákra járó, magukat valamely felekezethez tartozónak vallók között összesen 49%-ra tehető azoknak az aránya, akik az évenkénti 1 alkalomnál ritkábban vagy egyáltalán nem gyakorolják vallásukat (Nagy Péter Tibor [2002]).

A vallásosság mértékét adatainkon részletesebben vizsgálva megfigyelhető, hogy a tanítóképzősök 26%-a hetente, 12%-a havonta jár templomba, további 30%

¹⁵ A vizsgálat 2002. tavaszán/őszén az ELTE és a PPKE 1. és 4. éves hallgatói körében készült. A kutatást Rosta Gergely vezette, akinek ezúton is köszönetet mondok azért, hogy az adatokat rendelkezésemre bocsátotta. Az adatokból készült TDK-dolgozat: Ambróczy Áron-Katona Krisztián: Harminc kilométer, avagy mekkora a távolság az ELTE és a PPKE Bölcsészka között?

pedig évente 1-2 alkalommal vesz részt istentiszteleten, s ezzel a vallásukat valamilyen szinten gyakorlók összességében több, mint kétharmadnyian vannak, ami meghaladja a már idézett vizsgálat összes tanítóképzősre vonatkozó adatát (56% a legalább ünnepnapokon templomba járók aránya). Mintánkban ugyanakkor igen erőteljes intézményi tagoltság is megfigyelhető, amennyiben a római katolikus főiskolák hallgatóit a többiekénél intenzívebb vallásgyakorlás jellemzi.

Adataink részletesebb vizsgálata arra is rávilágít, hogy az érettségit adó középiskola típusának kiválasztása szoros összefüggésben áll a szülők iskolázottsági hátterével, hiszen a felsőfokú végzettségű apával illetve anyával rendelkező tanulók gyakrabban szereztek érettségi bizonyítványt gimnáziumokban, illetve gimnáziumi osztályokban, amely korábbi vizsgálatok (ld. pl. Róbert [2000], Andor [2002]) tapasztalatai szerint növeli az esélyét a “piacképes” egyetemekre, főiskolákra való bejutásnak. Mindkét szülő iskolai végzettségét bevonva a vizsgálódásba az is kimutatható, hogy a szülők felsőfokú végzettsége a gyermekek középiskolai továbbtanulásában egymást erősítő hatásként jelentkezik.

21. táblázat

Az érettségit adó középiskola típusa és az apa iskolai végzettsége (százalékos arányok)

	max. szakmunkásképző (N=78)	érettségi, technikum (N=244)	főiskola, egyetem (N=260)
önkormányzati gimnázium	51	56	62
egyházi gimnázium	9	5	9
szakközépiskola	40	37	27
egyéb	-	2	2
összesen	100	100	100

22. táblázat

Az érettségit adó középiskola típusa és a szülők iskolai végzettsége (százalékos arányok)

	nincs felsőfokú	egyik szülő felsőfokú	mindkettő felsőfokú, de legfel- jebb egyik végzett egyetemet	mindkettő egye- tetemet végzett
önkormányzati gimnázium	55	58	60	68
egyházi gimnázium	6	9	10	5
szakközépiskola	38	32	28	25
egyéb	1	2	2	2
összesen	100	100	100	100

Amennyiben a válaszokban előforduló érettségit adó középfokú oktatási intézményeket “felvételi rangsoruk” szerint sorba rendezzük (ld. Köznevelés 2000/21. sz.), az 1995-1999 között 70% feletti felvételi arányt felmutató legjobb 27 intézmény adja a mintába kerültek 6%-át. Adataink tehát nem jelölnek olyan nagymértékű többletet a kiemelt iskolákból származók tekintetében, mint azt pl. Gábor Kálmán elít-
kutatásai (Gábor-Dudik [2000]), ami valószínűleg részben ezen intézmények speciális

képzési kínálatával, heterogenitásával magyarázható. Ezt jól mutatja, hogy míg az „elit” intézményekből jövő hallgatók a humán és jogi képzésben jócskán felülreprezentáltak, addig a tanítóképzésben, de különösen az informatikai szakokon alig találunk ilyen intézményben végzeteket. Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt sem, hogy az általunk vizsgált felsőfokú intézmények regionális elhelyezkedés szempontjából korántsem fedik le az ország egész területét, így az egyes középiskolák előfordulási gyakorisága a mintánkban igencsak eltérő lehet. A kis elemszám ellenére adataink ugyanakkor megerősíteni látszanak a szülői ház meghatározó szerepére vonatkozó feltételezésünket, amennyiben ezúttal is azt találjuk, hogy a magasabb iskolai végzettségű, jelenleg is beosztott vagy vezető szellemi foglalkozást betöltő szülők gyermekei között nagyobb arányban találunk olyanokat, akik ezekben a majdani felvételi szempontjából jó felkészítést nyújtó középiskolákban végeztek.

A hallgatók rekrutációjának vizsgálata tehát két fontos eredményt mutat: egyfelől a nem állami intézmények esetében is megfigyelhető, hogy az egyetemi és a főiskolai továbbtanulás eltérő középiskolai végzettséget feltételez, ugyanakkor az alapítványi főiskolák némelyike ebből a szempontból inkább az egyetemi szférához közelít. Másrészt kimutatható, hogy a nem állami szféra két alcsoportja eltérő középiskolai bázist feltételez, miután az egyházi fenntartású intézményekbe az átlagosnál gyakrabban nyernek felvételt az egyházi gimnáziumokban érettségizők, akiknél a szülői ház vallásos jellegét jelenlegi vallásgyakorlásuk intenzitása is mutatja. Ezzel párhuzamosan a nem állami intézmények hallgatói körében is megfigyelhető, hogy a középiskolaválasztás (gimnázium vagy szakközépiskola) esetében a szülői iskolázottság szerepe kiemelt jelentőséggel bír. A gimnáziumok csoportján belül a felekezeti középiskolát választók körében ugyanakkor nem figyelhető meg semmilyen szignifikáns eltérés a szülők iskolázottsága, foglalkozása szempontjából (kivételet képez a nyugdíjas és egyéb inaktív édesapák gyakoribb jelenléte), ami a felekezeti középiskolák társadalmi háttérének nagyfokú heterogenitására utal (Pusztai [2002]).

3.1.2. A hallgatók nyelvismerete

Mind az elsőévesek, mind idősebb társaik kimagasló arányban beszélnek, olvasnak idegen nyelven, a kérdezettek között csak elvétve találtunk olyanokat, akik egyetlen idegen nyelvet sem ismernek.¹⁶ A nyelvismeret mértéke nem annyira a

¹⁶ A kérdőívben az angol, a német, a francia, az orosz és a spanyol nyelvre kérdeztünk közvetlenül, s további két válaszlehetőséget nyitva hagytunk a kérdezett számára. A kérdésben mind a nyelvvizsgálóval való rendelkezést (alapfokú, középfokú, felsőfokú), mind a nyelvvizsga nélküli tudást megfogalmaztuk.

magán-egyházi bontásban mutat jelentős eltérést, hanem inkább a képző intézmény tudományterülete, profilja szerint. A gazdasági szakirányokban tanulók 42%-a ismer 3 nyelvet, a humánképzésekben pedig a hallgatók egynegyede (ha a PPKE-BTK-t is bevonjuk a vizsgálódásba, akkor csaknem egyharmada), ugyanakkor az informatikusnak készülők 8%-a, a tanítóképzésben résztvevőknek pedig 15%-a sorolható ebbe a jó nyelvismeretű csoportba. Az idegen nyelvek ismeretét az érettségít adó középiskola típusa is befolyásolja: azok a hallgatók, akik egyházi vagy önkormányzati gimnáziumban érettségiztek, gyakrabban tartoznak a több nyelvet ismerők közé, mint szakközépiskolában végzett társaik.

A legmagasabb szintű ismeret az angol nyelvre jellemző, amelyet mindössze a kérdezettek egytizede nem ismer, minden második viszont valamilyen nyelvvizsgálóval is tud igazolni. A világnyelvek közül a második legnépszerűbb a német, amelynek esetében már valamivel alacsonyabb (31%) a nyelvvizsgálóval is rendelkezők részaránya. A francia, de különösképpen az orosz és a spanyol nyelv esetében még inkább jellemző az, hogy a nyelvtudást hivatalos nyelvvizsga-bizonyítvány nem támasztja alá. A nyelvismeretre vonatkozó adatokat az 1997-es állami intézményekben tanuló hallgatók adataival összevetve látható, hogy a legnagyobb eltérés az angol nyelvet ismerők arányában van, amelyet minden bizonnyal csak részben indokol a két adatfelvétel között eltelt időszak, a nem állami intézmények eltérő profilja, illetve a sikertelen felvételik időszakában felvállalt nyelvtanulás, vagy a nyelvi előkészítő rendszer szerepe játszhat benne. Amennyiben a nyelvvizsgákat a munkaerőpiaci szempontból érdemi tudást jelentő közép- és felsőfokú szintre szűkítjük le, a hallgatók 44%-a tartozik abba a csoportba, amelyik nem rendelkezik ilyen papírral, 42%-uk egy nyelvből, a többiek pedig többől is szereztek bizonyítványt. Kiugróan magas a nyelvvizsgálóval nem rendelkezők aránya a tanítóképzésben, az ide járók négyötöde nem rendelkezik közép- vagy felsőfokú papírral.

23. táblázat

A hallgatónak hány nyelvből van közép- vagy felsőfokú nyelvvizsgálója? (százalékos arányok az a legmagasabb iskolai végzettsége szerint)

	Összesen (N=600)	max. szakmunkásképző (N=78)	érettségi, technikum (N=244)	főiskola, egyetem (N=260)
nincs nyelvvizsgálója	44	76	46	32
egy nyelvből	42	20	43	47
két vagy több nyelvből	14	4	11	21
összesen	100	100	100	100

24. táblázat

A hallgatónak hány nyelvből van közép- vagy felsőfokú nyelvvizsgálója?
(százalékos arányok a képző intézmény fő szakterülete szerint)

	gazdasági, üzleti (N=183)	informatikai (N=126)	humán, bölcsész* (N=171)	tanító (N=120)
nincs nyelvvizsgálója	32	46	30	80
egy nyelvből	44	44	55	18
két vagy több nyelvből	24	10	15	2
Összesen	100	100	100	100

* ide sorolva a KJF, a KRE BTK és KRE ÁJK hallgatóit

Bár a szülők iskolai végzettsége magát a nyelvismeretet is befolyásolja, még nagyobb hatást gyakorol a nyelvvizsgáló(k) léte vagy nem léte. A legfeljebb szakmunkásképző intézetet végzett apával rendelkező hallgatók 62%-a nem rendelkezik semmilyen szintű nyelvvizsgálóval, az ebbe a körbe tartozók háromnegyede pedig a megszerzendő oklevél és a későbbi szakmai karrier szempontjából érdemi előrelépést jelentő közép- illetve felsőszintű nyelvvizsgáló papírral. Ugyanezek az arányok a felsőfokú végzettségű apával rendelkezők esetében 24, illetve 32%-osak. Az előzőeket tovább árnyalja, hogy minél magasabb iskolázottságú szülői háttérrel rendelkezik a hallgató, annál valószínűbb, hogy nem csupán egy, hanem több nyelvből is sikeres nyelvvizsgálót tett. A hallgatók családi háttérének vizsgálatakor érdemes felhívni a figyelmet a családi anyagi háttér befolyásoló hatására is, ami persze nem független a kulturális klímától: a hallgatók azon csoportjában, ahol kifejezetten alacsony az egy főre jutó jövedelem (25 ezer Ft/fő alatt), ugrásszerűen megnő azoknak az aránya, akik nem rendelkeznek semmilyen nyelvvizsgálóval (61%).

A középiskolai háttér a nyelvvizsgálók szintjén is számottevő jelentőséggel bír: a középiskolákat felvételi rangsoruk szerint csoportosítva az első 27 helyen szereplő intézmények végzettjeinek mintegy kétharmada rendelkezik közép- vagy felsőfokú nyelvvizsgáló bizonyítvánnyal. A középiskolai eredetet más összetételben vizsgálva az figyelhető meg, hogy az önkormányzati gimnáziumokban végzettek a vizsgált hallgatói csoporton belül nyelvvizsgálók terén kedvezőbb helyzetben vannak az egyházi gimnáziumokban, illetve a szakközépiskolákban végzettekhez képest.

A hallgatók egyharmada jelezte, hogy jelenleg nem tanul semmilyen idegen nyelvet, a többiek között azonban akadnak, akik több módon is igyekeznek tökéletesíteni nyelvtudásukat. A legtöbben az egyetemen, főiskolán vesznek részt nyelvoktatásban (52%), a nyelviskolai idegen nyelvi képzést a hallgatóknak jóval kisebb hányada (6%) választja, ezen belül a felsőbb évesek valamivel gyakrabban, mint első éves társaik. Ehhez vélhetően hozzájárul az, hogy egyrészt a diplomaszerezés

időpontjának közeledése számukra égetően sürgössé teszi valamilyen nyelvvizsga megszerzését, másrészt a legtöbb intézmény csak az alsóbb évfolyamokon, illetve csak bizonyos óraszámig biztosít lehetőséget diákjainak az ingyenes nyelvi képzésre. A nyelvtanulás egyéb módjaival (egyéni, magán nyelvtanár segítségével stb.) a kérdezettek több, mint egytizede él.

A jelenlegi nyelvtanulás nemcsak azokra jellemző, akiknek még nincs közép- vagy felsőfokú nyelvvizsgájuk, sőt éppen ellenkezőleg, az idegen nyelvet tanulók között valamivel magasabb arányban vannak azok, akik egy vagy több nyelvből szereztek már nyelvvizsga-bizonyítványt. Ennek részben az az oka, hogy a megkérdezett hallgatók egy része nyelvigényes szakokon, nyelvigényes képzésben tanul, s az egyetemi, főiskolai képzés keretében is tökéletesíteni kívánja már meglévő nyelvtudását, illetve szakmai elemekkel egészíti ki azt, másrészt viszont az is valószínűsíthető, hogy a nyelvtanulás egyben egy új nyelv megismerését is jelenti, hiszen a valamely világnyelvből felsőfokú vizsgával rendelkezők körében még az átlagosnál is jóval magasabb mértékben van jelen az idegen nyelv tanulása. Miután a nyelvtanulás kimagasló arányban jellemzi a gazdasági szakirányokban tanulókat, úgy tűnik, hogy az a tudatos karrierépítés egyik eleme is lehet.

Összefoglalóan elmondható, hogy a nem állami felsőoktatásban részt vevő hallgatók tanulmányaiban fontos szerepet játszik az idegen nyelv(ek) ismerete, igaz intézményenként, szakonként eltérő mértékben. Az a tény, hogy a megkérdezett hallgatók között csak elenyésző volt azoknak az aránya, akik nem ismernek, nem beszélnek idegen nyelveket, minden valószínűség szerint részben az utóbbi években e területen is sokat változó középiskolai oktatásnak, másrészt a felvételi követelményeknek, felvételi prioritásoknak köszönhető. Jóllehet a hallgatók egy jelentős részénél a nyelvtudás nem párosul nyelvvizsga bizonyítvánnyal, a diploma megszerzésének feltételei között szereplő nyelvvizsga, illetve a későbbi kedvezőbb karrierlehetőségek sok hallgatót ösztönöznek további nyelvtanulásra.

3.1.3. Pályaválasztási motivációk, a felvételi körülményei

A jelenlegi intézménybe kerülést megelőzően a megkérdezettek 39%-a már jelentkezett és sikertelen felvételi vizsgát tett valamely felsőoktatási intézménybe, s közülük minden harmadik kétszer vagy annál többször is. Gyakrabban találunk többször sikertelenül próbálkozókat a GDF-en, de különösen a bölcsész/tanárképzésben. Ennek megfelelően e két intézményi szegmensben a hallgatók átlagéletkora is magasabb az átlagosnál. Ugyanakkor a továbbtanulást nemcsak a sikertelen

felvételik gátolják, hanem más szempontok is késleltethetik. Erre enged következtetni az az adat, miszerint a megkérdezett első évesek 44%-a az érettségi évében nyert felvételt főiskolájára¹⁷, egyetemére, egynegyedük egy évvel később, a többiek pedig jellemzően az érettségit követő 2-3 évben jelentkeztek és nyertek felvételt ide.¹⁸ Az alapítványi intézményekben 39%, az egyháziakban 54% volt ez az arány, szakirányok szerint pedig az informatikai képzésben kifejezetten alacsony (15%), a gazdasági képzésben viszont magas (51%). Az okok között – a már említett sikertelen felvételik mellett – szerepelhet a felvételi elhalasztása például egy munkaviszony, külföldi tartózkodás, vagy valamely képesítés, nyelvvizsga, technikai végzettség megszerzése miatt, valamint egyes intézményekben az ún. nulladik (előkészítő) évfolyamok elterjedtsége is szerepet játszhat. A felsőbb évfolyamokon valamivel magasabb azoknak az aránya, akik – az első évfolyam kezdő évéhez képest – korábban érettségiztek, aminek több oka is lehet. Ezek között szerepel a viszonylag magas hallgatói lemorzsolódási (évhalasztási) arány, amely a felsőbb évfolyamokon tanulók körében erőteljesebben érezteti hatását. Ezen kívül nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a felsőoktatási statisztikai adatok vizsgálata során már megfigyelt jelenséget, hogy a demográfiai hatás és a felsőoktatási férőhelyek bővülése következtében a felsőoktatás egészét tekintve a nappali tagozatra újonnan belépők körében az utóbbi években valamelyest csökkent a korábban érettségizett diákok aránya.

Az egyes felsőoktatási intézmények felvételi rendszerei igencsak eltérőek, amely nemcsak a ponthatárokat, hanem a felvételihez kapcsolódó egyéb sajátosságokat is érinti. Mindez alapvető befolyást gyakorol arra, hogy az adott felsőoktatási intézmény milyen középiskolai háttérű hallgatót tudhat magáénak. Nyilvánvaló, hogy egy olyan felsőoktatási intézmény, amely széles körű hallgatói rétegek számára kíván felsőoktatási, továbbtanulási lehetőséget nyújtani, s képzési rendszeréből is eredően nem a felvételi során, hanem a későbbiekben kíván szelekciót alkalmazni, jóval nyitottabb kell, hogy legyen a potenciális hallgatók felé, s ezt az ide jelentkezők középiskolai tanulmányi eredménye is tükrözi. Ugyanakkor az egyes szakok presztízse, a

¹⁷ Számított arányszám az érettségi megszerzésének éve és a kérdéses időpontjában végzett tanulmányok évfolyama alapján.

¹⁸ Egy 1999-ben, az állami intézményekben nappali tagozaton egy évvel korábban végzettek körében készült munkaerőpiaci helyzetet feltáró felmérés adatai szerint a végzettek 60 százaléka kezdte meg felsőfokú tanulmányait az érettségi évében. (Galasi-Tímár-Varga, 2000) A két arányszám közötti különbséget a hivatalos statisztikai adatok is mutatják (ld. a 3. fejezetet), s az eltérés több okra is visszavezethető: egyrészt utalhat arra, hogy a nem állami felsőoktatási intézményekben az államiaknál nagyobb arányban tanulnak korábban sikertelenül felvételizett diákok, másrészt ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a magánfelsőoktatás egyes intézményeit választók egy része különféle kerülőutakon jut el a felsőoktatáshoz a hagyományostól eltérő hallgatói csoportot alkotva. Ezt számos interjú is (pl. a GDF-en készültek) alátámasztja.

hozzájuk kapcsolódó majdani anyagi előnyök, a későbbi elhelyezkedési lehetőségek mind-mind kihatással vannak arra, hogy kik és milyen tanulmányi eredménnyel jelentkeznek az adott intézménybe. Ebből a szempontból – az állami intézményekhez hasonlóan – hátrányos helyzetben vannak a tanító- és tanárképző főiskolák. Az informatikusi pálya piacképessége önmagában ugyan vonzó lehet a fiatalok körében, a GDF képzési és felvételi rendszere ugyanakkor eleve valószínűsíti azt, hogy a gyengébb középiskolai érettségi eredménnyel rendelkezők is sikeresen próbálkozhatnak.

25. táblázat

Az érettségi bizonyítvány eredménye a felsőoktatási intézmény képzési területe szerint

	gazdasági, üzleti (N=183)	informatikai (N=126)	humán, bölcsész (N=171)	tanító (N=120)
4,5 fölött	39	10	25	13
4,1-4,5 között	35	28	44	36
3,6-4,0 között	24	31	26	38
3,5 vagy az alatt	2	30	5	13
Összesen	100	100	100	100

A sikeres felvételi évében a hallgatók átlagosan 1,84 helyet jelöltek meg a felvételi lapon, ahol arra kértük őket, hogy a képzési forma és a finanszírozási forma szerint is differenciáljanak, s az akkori jelentkezési sorrendet emlékeztükbe idézve válaszoljanak. A hallgatók kevesebb mint fele számolt be arról, hogy ő csupán az adott intézmény adott szakát jelölte meg, csaknem egyharmadnyian két alternatívát, több mint egyötödnyien pedig ennél is többet felsoroltak. A hallgatók 52%-a jelölte meg az első helyen azt a képzési intézményt, amelyikben jelenleg is tanul, s további 29% volt azoknak az aránya, akik a második helyen (is) az adott felsőoktatási intézményt szerepeltették. Az adatokat szakterületek szerint vizsgálva azt látjuk, hogy míg a valamely gazdasági, üzleti képzést nyújtó főiskolára jelentkezők 59%-a valamely magánfőiskolát jelölte meg az első helyen, s 38%-a valamely állami intézményt, addig a humán-bölcsészképzésben résztvevők 49%-a az első helyen állami intézményben próbálkozott. A tanítóképzésbe felvételizők és az informatikai képzésben résztvevők körében ugyancsak alacsonyabb – 37, ill. 34% – a felvételi évében valamely állami intézményt első helyen megjelölők aránya.¹⁹

¹⁹ Egy-egy hallgató felvételi előtörténete azonban ennél bonyolultabb, s a korábbi felvételi kudarcok miatt feltételezhetjük, hogy az évek során sok esetben stratégiaváltozás következett be. Mivel tudjuk, hogy a hallgatók jelentős része nem az érettségi megszerzésének évében nyert felvételt a jelenlegi intézménybe, a korábbi jelentkezésekről viszont nincsenek információink, ezek a meglátások adatokkal nem igazolhatók. Az mindenestre tény és a mi adatainkkal, továbbá az interjúk tapasztalataival is igazolható, hogy a rokon szakterületre jelentkezők bölcsészettudományi/tanár/jogi képzés esetében igen nagy arányban az ELTE-t jelölték meg az 1. helyen, a gazdasági pályára készülők pedig a BKE-t vagy az állami gazdasági főiskolák valamelyikét.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a nem állami szféra intézményeit választó hallgatók egy jelentős részénél végeredményben tudatos intézményválasztásról van szó, mégha azt sok esetben felvételi kudarcok is előzik meg. Különösen a magánfenntartású gazdasági, üzleti képzés intézményeire jellemző, hogy hallgatóik – jó, sőt sok esetben kiemelkedő középiskolai tanulmányi eredmény után és korábbi felvételi kudarcok hiányában – első helyen jelölik meg azokat. Ebben a tekintetben azonban a gazdasági képzést folytató intézmények korántsem egységesek. (Megjegyzendő, hogy összhangban a felvételi statisztikákkal, a hallgatók emlékezete szerint is a magánintézményeket 1. helyen megjelölők túlnyomó többségben – természetesen a NÜF hallgatói kivételével – államilag finanszírozott képzési formákat szerepeltettek.) Az egyházi tanítóképzésre is jellemző, hogy hallgatóik több, mint fele tudatosan választja éppen ezt az intézményt, aminek részben regionális oka is van, ugyanakkor a vallásos meggyőződés szerepe sem elhanyagolható. A heti rendszerességgel templomba járó tanítóképzősök kétharmada valamilyen egyházi képzést jelölt meg a felvételi során az első helyen, s hasonló arányok figyelhetők meg az egyházi egyetemre jelentkező erősen vallásosak esetében is.

Az intézményválasztás regionális motivációit vizsgálva szinte valamennyi intézményre jellemző, hogy a hallgatók egy jelentős részénél – igaz, intézményenként eltérő mértékben – a továbbtanulás céljából kiválasztott felsőfokú intézmény székhelye és az érettségit adó középiskola székhelye megegyezik, vagy legalábbis azonos megyébe, régióba esik²⁰. Természetesen nyilvánvalóan nehéz összehasonlítani ilyen szempontból egy képzési céljait, képzési területét tekintve is univerzálisnak mondható egyetemi intézményt és egy regionális szerepkört (is) felvállaló főiskolát, s a fővárosi intézmények – márcsak az eleve sokkal népesebb potenciális merítési bázis okán is – eltérő helyzetben vannak ebből a szempontból. Ehhez járulnak még azok az intézményi körülmények (pl. kollégium, lakhatási támogatás), amelyek kedvező feltételeket teremthetnek a vidéki hallgatóknak, míg máshol ezek részleges vagy teljes hiányával kell számolnunk.

Ily módon egyáltalán nem meglepő, hogy a kollégiummal nem rendelkező fővárosi intézményekbe a hallgatók több, mint négyötöde a fővárosból vagy Pest megyéből érkezett. Az adatok szerint a két vidéki magánfőiskola (KJF, MÜTF) hiánypótló szerepet töltt ugyan be a felsőoktatás regionális tagolódását tekintve, hiszen

²⁰ Annak érdekében, hogy a regionalitást vizsgálni tudjuk, a középiskola székhelyét vettük alapul, feltételezve, hogy az nem eshet messze a szülők állandó lakóhelyétől, miután a hallgatók szüleinek lakóhelyére vonatkozóan a kérdőívben nem szerepelt konkrét megnevezés, csupán egy településtípust jelölő változó.

mindkét intézmény esetében kétharmad körüli azoknak az aránya, akik a középiskola székhelyét tekintve ugyanabból a megyéből, vagy a vele szomszédos megyékből származnak, ugyanakkor a hallgatók jelentős része nem az adott megyeszékhelyen illetve megyében végezte középiskolai tanulmányait. E főiskolák szerepe tehát nem merül ki egyértelműen csupán a helyi igények kielégítésében, hanem egy ennél jóval tágabb régió, s a fővároshoz való közelség okán a budapestiek felsőoktatással kapcsolatos bővülő keresletével is találkozunk.

Miután azonban a hallgatók jelentős része budapesti, illetve a központi régióban lakik, s az intézmények nagy része is a fővárosban, illetve annak vonzáskörzetében található, a hallgatók többsége úgy érzi, választásában alig játszott szerepet az intézmény közelsége, s ez egyaránt igaz az egyházi intézményekre és az alapítványi főiskolákra. Az egyes intézmények hallgatói között az intézményválasztási motivációk tekintetében ugyanakkor más jelentős különbségek figyelhetők meg, amelyek legfőképpen a már vizsgált intézményi sajátosságokkal, így például az eltérő képzési formával, illetve a felvételi rendszer sajátosságaival magyarázhatók. Ez utóbbi körülmény – nevezetesen a felvételi vizsga teljes hiánya – játszhat szerepet például abban, hogy a GDF hallgatói az átlagosnál gyakrabban jelölték meg azt a szempontot, hogy „ide volt a legkönnyebb bekerülni” (4,4), vagy azt, hogy „máshová nem vettek fel” (2,94). A tanítói, tanári pálya rossz anyagi megbecsültségével magyarázható, hogy az egyházi tanítóképző főiskolák hallgatóinak válaszai között a többiekénél jóval kisebb arányban szerepeltek a piacképességre, a későbbi jó keresetre vonatkozó remények, ugyanakkor egyes intézmények esetében a viszonylag könnyű diploma-szerzés lehetősége is megfogalmazódott.

Míg az osztályozásban szereplő szempontok némelyikét tekintve egyáltalán nem érzékelhető lényeges különbség az egyes intézménytípusok hallgatói körében, mások eltérő súllyal szerepelnek a magánfőiskolák és az egyházi intézmények hallgatóinak motivációs rangsorában. Ez utóbbiak közé tartozik a tanulandó szakma piacképességének a megítélése, amelyet a magán- és alapítványi főiskolák hallgatóinak 60%-a, az egyházi intézmények hallgatóinak pedig mindössze 9%-a jelölt meg nagyon fontos szempontként. Mindkét intézménytípus hallgatói számára rendkívül fontos ugyanakkor a tanulandó szakma, szakterület iránti vonzalom, a hallgatók több, mint fele nagyon fontos szempontként jelölte ezt meg. Az egyházi képzésben résztvevő hallgatók körében erősebb motiváló tényezőnek tűnik, hogy a felvételi során a kedvenc tárgyaikból kellett tudásukról számot adni, ami minden valószínűség szerint részben

magukkal a konkrét felvételi tárgyakkal, részben pedig az intézményenként eltérő felvételi rendszerrel hozható összefüggésbe.

A költségtérítés mértéke, illetve annak léte vagy nem léte a hallgatók egy része számára valóban megfontolandó alternatívát jelent. Erre utal legalábbis az a tény, hogy azok a hallgatók, akik egyáltalán nem fizetnek költségtérítést, illetve csak kisebb összegre kötelezettek (pl. mérséklés, vagy a képzési szakterület, jelleg miatt), nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a költségtérítés mértékére vonatkozó szempontnak (3,17 illetve 3,52), esetükben tehát a költségtérítés léte, illetve annak mértéke komoly ellenérvként esett latba a pályaválasztási döntés meghozatalakor.

26. táblázat

Abban, hogy a középiskola elvégzése után a jelenlegi intézményt és a tanult szakot választottad, mennyire játszott szerepet az, hogy a főiskola/egyetem közel van a lakóhelyedhez?
(átlagértékek 1-től 5-ig*)

	alapítványi és magán- főiskolák hallgatói (N=419)	egyházi intéz- mények hallgatói (N=181)	összes kérdezett (N=600)
tetszett neked a tanulandó szakma, szakterület	4,38	4,11	4,30
ez a szakma piacképes, jól lehet vele keresni	4,50	2,16	3,80
ezen az egyetemen/főiskolán jó képzést kapsz	3,89	3,48	3,77
szimpatikus volt az intézmény szellemisége, léggőre	3,14	3,50	3,24
ide volt a legkönnyebb bekerülni	3,24	3,03	3,18
szimpatikus volt az intézmény világnézeti elkötelezettsége	2,94	3,23	3,03
megfelelő volt a költségtérítés mértéke, vagy egyáltalán nem kell ilyet fizetni	2,60	3,23	2,79
ezt a főiskolát/egyetemet könnyen el lehet végezni	2,46	2,93	2,60
szüleid, tanáraid ajánlották	2,35	2,34	2,34
kedvenc tárgyaidból kellett felvételizni	1,96	2,97	2,27
a főiskola/egyetem közel van a lakóhelyedhez	2,15	2,31	2,20
máshová nem vettek fel	2,17	2,13	2,16
barátaid, ismerőseid is ide járnak	1,86	1,81	1,85

* ahol az 5-ös azt jelenti, hogy az adott szempont nagyon nagy szerepet játszott, az 1-es pedig azt, hogy egyáltalán nem játszott szerepet a döntésben

Az intézményválasztás utólagos minősítésének tekinthető az az értékelés, amelyet a kérdezettek adtak arra vonatkozóan, hogy amennyiben újra döntés előtt állnának, ismét ugyanezt a szakmát, szakterületet, s ugyanezt az intézményt választanák-e. A megkérdezettek csaknem fele biztosan ugyanezt a szakmát választaná, s további 40% is valószínűleg ugyanígy döntene. A kérdezettek egytizede ugyanakkor valószínűleg vagy biztosan más irányba venné útját, ha most kellene döntenie. A választott intézményt illetően valamivel kevésbé időtálló a kérdezettek akkori döntése, de még

így is 30%-nyian biztosan jelenlegi intézményüket választanák, s további 45% is valószínűleg ugyanígy tenne.

27. táblázat

Ha most kellene döntenie, ugyanezt választaná-e? (a válaszok százalékos aránya, N=600)

	Szakmát, szakterületet			Intézményt		
	összes hallgató	alapítványi	egyházi	összes hallgató	alapítványi	egyházi
Biztosan ugyanezt	49	54	38	30	34	20
Valószínűleg ugyanezt	40	39	40	45	43	48
Valószínűleg másikat	8	6	13	18	16	20
Biztosan másikat	3	1	8	7	6	11
Összesen	100	100	100	100	100	100

Mindezek alapján a kérdezettek egynegyedére tehető azoknak az aránya, akik teljes mértékben elégedettek akkori választásukkal, mind a tanult szakot, mind pedig a képzés konkrét helyét illetően. Mindössze 2%-nyian az abszolút csalódottak, akiknek sem a szakterület, sem a választott intézmény nem felel meg jelenlegi elképzelésüknek, a többiek pedig inkább kisebb, mint nagyobb mértékben elégedetlenek, legfőképpen a képzési helyet illetően.

A felsőbb évfolyamok hallgatói között – valószínűleg részben a felvételi óta szerzett élettapasztalatoknak, részben a konkrét intézményi tapasztalatoknak köszönhetően – magasabb azoknak az aránya, akik valamilyen mértékben elégedetlenek korábbi választásukkal. Az intézmény- és szakválasztásukkal kevésbé elégedettek között gyakrabban találtuk az egyes tanítóképző főiskolák hallgatóit (12%-uk biztosan mást választana, 18% pedig valószínűleg mást). Adataink azt mutatják, hogy a költségtérítés léte nem hogy negatív befolyást nem gyakorol az elégedettségre, hanem még kissé erősíti is azt, hiszen azok körében, akik fizetnek valamilyen pénzbeli hozzájárulást, nagyobb arányban találunk teljesen elégedetteket, s kisebb arányban teljesen elégedetleneket, mint a nem fizetők körében.

Az intézményi elégedettséget részletesebben is vizsgálva a legkedvezőbb értékelést a felsőfokú képzéshez szorosan kapcsolódó szakmai teljesítmény (a kurzusok színvonala, a szakmai képzés, a számítástechnikai képzés) kapta, amelyhez az intézmény infrastruktúrájával való elégedettség hasonló mértéke társul. A kevésbé kedvező elemek közé tartozik a nyelvoktatás színvonala, amellyel a kérdezettek egynegyede egyáltalán nem elégedett, valamint a költségtérítés és az ösztöndíjrendszer.

Az alapítványi és az egyházi intézmények hallgatói leginkább az intézmény infrastruktúráját és a modern informatikai eszközökkel kapcsolatos ismeretek oktatását ítélik meg eltérően, mindkét esetben az előbbieik javára. A költségtérítés rendszerével

kapcsolatos vélemények ugyanakkor éppen az egyházi intézményekben kedvezőbbek, ami nyilvánvalóan összefügg az ezekben az intézményekben tanulók kisebb mértékű, vagy egyáltalán nem létező költségtérítésével. (Ezt támasztja alá az is, hogy azok is az átlagosnál kedvezőbbre értékelték ezt a szempontot – 3,16 –, akik egyáltalán nem fizetnek ilyen díjat.)

28. táblázat

Egyetemen/főiskoládon Te mennyire vagy elégedett a következőkkel? (átlagértékek*)

	összesen (N=600)	alapítványi (N=419)	egyházi (N=181)
kurzusok színvonalával	3,48	3,54	3,34
szakmai gyakorlat, a gyakorlati képzés színvonalával	3,35	3,32	3,41
intézmény infrastruktúrájával	3,44	3,56	3,14
költségtérítés rendszerével	2,71	2,58	3,09
ösztöndíjrendszerrel	2,46	2,42	2,56
nyelvoktatás színvonalával	2,78	2,77	2,80
számítástechnikai oktatás színvonalával	3,33	3,44	3,07

* 1=egyáltalán nem elégedett, 5=teljes mértékben elégedett

Konkrét intézmények vagy hallgatói csoportok szintjén vizsgálódva azt találjuk, hogy a kurzusokkal, a szakmai munkával általában elégedettebbek az első évfolyam, mint a felsőbb évfolyamok hallgatói, s a kurzusok színvonalával való elégedettség a hallgató tanulmányi eredményének növekedésével párhuzamosan csökken. A szakmai gyakorlat, az intézményi infrastruktúra és a számítástechnikai oktatás színvonala valamennyi intézmény közül a NÜF hallgatói köréből kapta a legkedvezőbb értékelést, míg egyes szempontokat – így a gyakorlati képzés színvonalát, az infrastrukturális felszereltséget, a nyelvoktatás színvonalát – a GDF hallgatói értékelték kifejezetten kedvezőtlenre. A számítástechnikai oktatás színvonala és az intézményi infrastruktúra önmagában is erőteljes összefüggést mutat a hallgatók megítélésében: azok, akik az intézmény felszereltségét az átlagosnál kedvezőbbnek értékelik, jellemzően a számítástechnikai oktatás színvonalának megítélésében is kedvezőbb véleményüknek adtak hangot.

Az intézményválasztási motivációkat elemezve összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy azok igen eltérőek a nem állami intézmények két nagy csoportját, az alapítványi és magánfőiskolákat, illetve az egyházi intézményeket vizsgálva. Míg az előbbieket esetében a piacképesség, a jó keresetre vonatkozó remény a legfőbb motiváló tényezők közé tartozik, az utóbbiakban az intézmény szellemisége, világnézeti elkötelezettsége játszik az átlagosnál nagyobb szerepet (a külön elvégzett PPKE BTK vizsgálat átlagértékei e két szempont esetében 3,53 ill. 3,05 voltak). Ez utóbbit a PPKE-ELTE

összevetésére hivatott vizsgálat is megerősíti, a PPKE hallgatói az intézményválasztás szempontjai között nagyobb súllyal szerepeltették a „szellemiségre” vonatkozó szempontot, mint az ELTE hallgatói. Különösen nagy súllyal esik latba az intézményválasztáskor az intézmény szellemisége, világnézeti elkötelezettsége azoknál az egyházi fenntartású intézményekbe járó hallgatóknál, akik erősen vallásosak, körükben mindkét szempont 3,9-es átlagot ért el. Az intézményválasztás utólagos értékelése – amely persze a hallgatók egy részénél még kevés tapasztalaton nyugszik – azt mutatja, hogy a hallgatók többsége a szakterületet illetően egyértelműen, a választott intézményt tekintve azonban kevésbé elégedett. A két intézménycsoport között a hallgatói értékelésben a szakmai munkát illetően kevésbé, az infrastruktúrát illetően azonban erőteljesebbek a különbségek.

3.2. Szülői, családi háttér

A társadalmi mobilitás, a felsőoktatásban és általában az oktatásban meglévő esélyegyenlőtlenségek kérdése az utóbbi években meglehetősen nagy publicitást kapó kérdéskörre nőtte ki magát (ld. pl. Gázsó [1997], Bukodi [1997], Róbert [1997], Székelyi-Csepeli-Örkény [1998]). A társadalomkutatók és oktatásszociológusok többsége nem vitatja, hogy a hallgatók iskolai karrierjében és teljesítményében a szülői ház szerepe meghatározó jelentőségű, sokkal inkább megoszlanak a vélemények abban, hogy ez az iskolaválasztás mely szintjein és milyen mértékben érezteti hatását. Egyes vizsgálatok azonban nem csupán a kulturális tőke szerepét hangsúlyozzák, hanem az anyagi tőkéét (ld. pl. Gábor [2000]) vagy a társadalmi tőkéét is (Pusztai-Verdes [2002]). Gázsó és Laki könyvükben úgy látják, hogy hazánkban túlságosan korán kezdődött a tudásjavakhoz való hozzájutás piacosítása, s a piacképes tudás egyre inkább az egyének vagy családok által birtokolt anyagi erőforrásokkal kapcsolódik egybe (Gázsó-Laki [1999]). Akadnak, akik a felsőoktatás tömegessé válásában látják a megoldást, mások a területi és intézményi aránytalanságokra hívják fel a figyelmet, s kormányzati intézkedéseket látnak e téren szükségesnek. A vitát csak fokozza, hogy – nem lévén statisztikai nyilvántartás a hallgatók társadalmi helyzetéről, származásáról – a szakemberek kizárólag szociológiai felmérések adataira támaszkodhatnak, s ezek – a felvétel módjától, céljától, körülményeitől függően – gyakran részben ellentmondásos eredményekre vezetnek.

Az előzőek ismeretében nem véletlen, hogy a nem állami felsőoktatásban résztvevő hallgatók körében végzett vizsgálat egyik legizgalmasabb és legfigyelemreméltóbb részének a hallgatók társadalmi háttérére vonatkozó információk

tekinthetők. Részletes, megbízható és összehasonlításra alkalmas hallgatói statisztikai adatok hiányában ugyanis a vélemények jó esetben is csupán hipotéziseket fogalmazhatnak meg, sokszor pedig kifejezetten előítéletes jelleget öltenek. A magánfelsőoktatás melletti és elleni érvek majd mindegyike mögött is részben vagy teljes egészében a társadalmi igazságosság, az esélyegyenlőség kívánalma húzódik meg. Az ellenzők legtöbbször az állami felelősség csökkenésétől, a közösségi érdekek nem kellő figyelembe vételétől, a társadalmi különbségek növekedésétől, az anyagi szempontok előtérbe kerülésétől tartanak, míg a támogatók a nagyobb szabadságra, az autonómiára, a választás lehetőségére, a sokféleségre és a piaci szempontokra hívják fel a figyelmet. Még az esélyegyenlőséget illető kritikával kapcsolatban is van ellenérvük: a fizetni tudó diákok magánintézményekben való tanulmányai a közösség szintjén megtakarításokat eredményeznek, amelyet aztán más célokra lehet felhasználni. Ennek azonban egyebek mellett ellentmondani látszik az, hogy a legtöbb magánfelsőoktatási intézmény – nemcsak idehaza, hanem a világ más tájain is – részesül több-kevesebb állami támogatásban, mind intézményi szinten, mind pedig a hallgatók szintjén.

Éppen ezért fontosak a vizsgálat szempontjából a kérdőívnek azok a családi háttérre vonatkozó kérdései, amelyek segítségével a hallgatók szüleinek iskolai végzettségére, foglalkozási jellemzőire, a család anyagi helyzetére vonatkozóan is fontos információkat nyerhetünk. Bár adataink különböző módszertani megfontolások – az adatfelvételek eltérő időpontja, mintavételi különbségek, a kérdések pontos szerkezete – miatt természetesen nem vethetők össze egy az egyben korábbi felmérések eredményeivel, ugyanakkor lehetőséget nyújtanak a főbb eltérések és az ezek mögött megmutatkozó sajátosságok bemutatására.

3.2.1. A szülők iskolázottsága

Mint minden, az állami intézményekben tanuló hallgatók körében végzett vizsgálat tapasztalata, e vizsgálat eredményei is azt mutatják, hogy a hallgatók szülei között a közép- illetve felsőfokú végzettségűek aránya a meghatározó. Ez nem tekinthető újszerű eredménynek, ugyanakkor e körben a minimum érettséggel rendelkező szülők aránya valamivel magasabb, mint azt a többi vizsgálat adatai mutatják. Mindazonáltal már előzetesen fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy az adatok intézményszintű elemzése árnyaltabb képet adna, mint a nem állami szegmens vizsgált hallgatói csoportjára vetített értékek, erre azonban az alacsony esetszámok miatt csak

korlátozottan van lehetőségünk, így többnyire az intézmények fő szakmai profilja szerinti elemzésre szorítkozunk.

Az összesített adatok azt mutatják, hogy az apák túlnyomó többsége legalább érettségivel rendelkezik, s ezen belül is meghatározó az egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkező apák aránya (24 illetve 20 százalék). Az édesanyák/nevelőanyák esetében is hasonló kép rajzolódik ki, bár ezúttal valamivel magasabb a középfokú végzettségűek aránya, a felsőfokú végzettségen belül pedig jelentősebb eltolódás figyelhető meg a főiskolákon diplomát szerettek javára. (Amennyiben az adatok közé a PPKE-BTK adatait is bevonjuk, a felsőfokú végzettségű apák illetve anyák aránya 1-2 százalékkal megnő a nem állami szférában.) A diplomás szülők aránya összességében nem tér el jelentősen az állami felsőoktatási szférában talált adatoktól (ld. pl. Székelyi [1999], Szemerszki [1996]), az érettségivel rendelkező szülők arányában viszont többlet figyelhető meg a nem állami felsőoktatásban résztvevő hallgatók javára.

29. táblázat

A hallgatók szüleinek iskolai végzettsége (százalékos megoszlás, N=600)

	összesen	apa alapít- ványi	egyházi	összesen	anya alapít- ványi	egyházi
max.szakmunkásképző	13	9	22	8	6	13
középiskola	40	42	37	48	51	41
főiskola	20	20	18	27	25	32
egyetem	24	26	19	16	18	13
nincs apja/anyja, nem derül ki	3	3	4	1	1	1
összesen	100	100	100	100	100	100

30. táblázat

Az apa iskolai végzettsége az intézmény szakiránya szerint (százalékos megoszlás, N=600)

	gazdasági, üzleti (N=183)	informatikai (N=126)	humán, bölcsész (N=171)	tanító (N=120)
max.szakmunkásképző	9	11	6	30
középiskola	46	37	42	36
főiskola	15	25	22	19
egyetem	30	22	27	12
válaszhiány	1	4	3	3
összesen	100	100	100	100

Jelentős különbségek rajzolódnak ki viszont szakterületenként és intézményenként, ily módon a nem állami szféra két alcsoportja, az alapítványi és magánfőiskolák, illetve az egyházi intézmények jelentős eltéréseket mutatnak ebből a szempontból. A tanítóképző főiskolákon található a legnagyobb arányban nem érettségizett szülők gyermekei, az apák mintegy egyharmada, az anyák nem egészen

egyötöde nem szerzett legalább érettségi bizonyítványt. A felsőfokú (különösen az egyetemi) végzettségű szülők átlagosnál magasabb aránya jellemzi ugyanakkor a gazdasági és a humán szakirányokat, s amennyiben a PPKE BTK adatait is bevonjuk a vizsgálódásba, a bölcsész szakirány esetében még magasabb arányokat kapunk. Az egyes intézmények sajátosságainak részletes elemzésére a minta nem alkalmas, az azonban érzékelhető, hogy míg a tanítóképző főiskolák viszonylag homogének, a gazdasági-üzleti jellegű képzést folytatók sokkal heterogénebb jellemzőket mutatnak. Érdekes azonban figyelembe vennünk, hogy a tanítóképzésben megfigyelhető arányokat minden bizonnyal kissé „lejjebb tolja” az ott megkérdezett kollégisták magasabb aránya, hiszen az intézményi jellemzőkön túlmenően a hallgatók állandó lakóhelye is összefüggést mutat a szülői iskolázottsággal: a kisebb településekről érkező hallgatók körében 2-3-szor gyakoribb az alapfokú iskolázottságú apával rendelkező hallgatók aránya, mint a fővárosból vagy megyeszékhelyekről érkezők körében, míg a felsőfokú végzettség esetében a jelenség éppen fordított, mégha az arányok kevésbé szélsőségesek is. Az állami intézményekben végzett vizsgálatok adatai is azt mutatják, hogy a szülők iskolai végzettsége igencsak eltér a különböző intézménytípusokban és képzési szakirányokban résztvevő hallgatók esetében. Az állami felsőoktatásban résztvevő hallgatók közül az átlagosnál valamivel kedvezőbb kulturális-szellemi háttérrel rendelkeznek a budapesti intézményekben és az egyetemeken tanulók. Szakterületek szerint kiugróan nagy eltérés nem mutatkozott, de megfigyelhető volt, hogy pl. a közgazdasági vonalon tanulók körében felülreprezentáltak a felsőfokú végzettségű szülők, míg a tanár- és tanítóképzésben valamint a műszaki képzésben éppen ennek az ellenkezője volt megfigyelhető (Szemerszki [1996]).

Az apa mellett az anya iskolai végzettségét is bevonva a vizsgálódásba azt találjuk, hogy végzés után a megkérdezett hallgatók 42%-a lesz elsőgenerációs értelmiségi. Ennél magasabb arányban jellemző ez a főiskolákon tanulókra, s ezen belül is kiemelten a tanítóképzésben résztvevőkre. Ez a jelenség az állami felsőoktatás hallgatóira is jellemző volt, ahol a már idézett 1996-os vizsgálat szerint a megkérdezettek 36%-ának nem szerzett egyik szülője sem diplomát, s elsősorban itt is a tanár-, az óvó- és a tanítóképző főiskolák hallgatói voltak felülreprezentáltak. Ebben a szférában pl. a gazdasági jellegű képzésben (egyetem, főiskola együttesen) résztvevőket egy sokkal alacsonyabb (22%) elsőgenerációs arány jellemezte. Az állami gazdasági-kereskedelmi főiskolákra vonatkozóan Székelyi-Csepeli-Örkény vizsgálatukban 35%-os elsőgenerációs bejutási esélyt mértek az első évesek körében, s

32%-ot a végzősöknél (Székelyi-Csepeli-Örkény [1998]). A nem állami szférában hasonló profillal rendelkező képzésben összességében ennél kedvezőbbnek tűnik a meritési bázis, az elsőgenerációs hallgatók aránya a humán jellegű képzések kivételével meglehetősen magas (44-48%), bár az intézményenkénti eltérések – amint arra már utaltunk – igencsak jelentősek. Amennyiben a PPKE-BTK hallgatóit is bevonjuk a vizsgálódásba, érthető módon a megfelelő kategóriák (egyetemi képzés, bölcsészképzés) arányai még inkább eltolódnak, az intézmény fenntartója szerinti különbségek pedig az elsőgenerációsok arányát tekintve valamelyest kedvezőtlenebbé válnak az egyházi fenntartású intézményeire nézve.

31. táblázat

A hallgatók szüleinek iskolai végzettsége (százalékos arányok, N=600)

	nincs felsőfokú	egyik szülő felsőfokú végzettségű	mindkét szülő felsőfokú végzettségű	nem sorolható be	összesen
alapítványi	42	24	32	3	100
egyházi	42	30	25	3	100
egyetem	31	30	34	5	100
főiskola	43	25	29	2	100
gazdasági, üzleti	44	25	30	1	100
informatikai	44	20	32	5	100
bölcsész, humán	34	27	36	3	100
tanító	48	30	21	2	100
Átlagosan	42	26	30	3	100

Az előzőeknél árnyaltabb képet kapunk, ha a szülők diplomáját főiskola-egyetem bontásban is vizsgáljuk. Ezáltal a „mindkét szülő diplomás” kategória két részre oszlik: egytizednyi azoknak az aránya, akik esetében mindkét részről egyetemet végzett szülőkkel van dolgunk, s egyötödnyi azoké, akiknek a szülei diplomások ugyan, de csak egyikük, vagy egyikük sem végzett egyetemet. A kérdést ebben a dimenzióban vizsgálva feltűnő, hogy az egyetemi képzésben résztvevők körében az átlagosnál jóval magasabb azon hallgatók aránya, akiknek mindkét felmenője egyetemet végzett, szakterületenként vizsgálva a kérdést pedig a 4 szakirány közül a tanítóképzőkre járók esetében messze átlagon aluli, mindössze 2%.

A társadalmi mobilitás ennél részletesebb vizsgálatára ad módot az az adatsor, amelyik nem csupán a szülők iskolai végzettségét, hanem a nagyszülőket is figyelembe véve három generáción keresztül vizsgálja a hallgatók származási hátterét. Ebben az esetben természetesen nagyfokú adathiánnyal is számolnunk kell, hiszen a hallgatók igen nagy hányada nincs tisztában nagyszülei iskolai végzettségével.

32. táblázat

A nagyszülők iskolai végzettsége (százalékos megoszlás, N=600)

	apai nagyapa	apai nagyanya	anyai nagyapa	anyai nagyanya
0-7 osztály	7	11	7	10
8 osztály	15	23	14	21
szakmunkásképző, szakiskola	17	11	21	16
középiskola, technikum	12	14	15	15
főiskola	6	4	6	4
egyetem	9	4	8	4
nem tudja	34	33	29	29
Összesen	100	100	100	100

A kérdést ily módon megközelítve azt találjuk, hogy a hallgatók közel egynegyede (az eredeti mintában 23%, a PPKE-val együtt 26%) tekinthető harmadik generációs értelmiséginek, esetükben a szülők valamelyike mellett legalább a nagyszülők egyike diplomát szerzett. A két adat közötti különbség és a korábbi eredmények már jelzik, hogy az egyetemi hallgatók körében jóval magasabb a 3. generációsok aránya, mint a főiskolások között (csaknem kétszeres a különbség), s a gazdasági, de különösen a humán, bölcsész szakirányokat tekintve is kiemelkedő arányokat találunk (a tanító és informatikai képzéshez képest 2,5-szeres arányok). A többgenerációs értelmiségi családok aránya az említett PPKE-ELTE vizsgálatban a katolikus egyetemre hasonló arányokat mutatott (25%), ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az ELTE esetében a vizsgálat során 42%-os arányt mértek.

A hallgatók társadalmi háttérének a szülői, nagyszülői generáció iskolázottsága alapján történő vizsgálata 2 fő megállapításra ad lehetőséget.

1. A nem állami intézmények hallgatói a felsőfokú végzettségű szülők arányának tekintetében nem különböznek lényegesen az állami intézmények hallgatóitól, ugyanakkor az országos arányoknál alacsonyabb körökben a nem érettségizett szülőktől származók aránya.
2. Jelentős különbségek figyelhetők meg a főiskolai, egyetemi szint, valamint az egyes szakterületek vonatkozásában, s mindez rávetül az egyházi-alapítványi dimenziókra is.

Ez egyrészt arra enged következtetni, hogy a nem állami intézmények, s ezen belül különösen az alapítványi főiskolák a társadalom legkevésbé iskolázott rétegei számára fokozottabban zártak, mint az állami intézmények, amely összefüggésben lehet a nem állami felsőoktatásban való részvétel – intézménytípusonként eltérő – nagyobb költségeivel. Miután az iskolázottsági és jövedelmi viszonyok nagymértékben összefüggenek, jogosan feltételezhető, hogy a költségtérítés terhei bizonyos társadalmi csoportok előtt bezárják a felsőoktatás eme kapuit. Erre következtethetünk abból is,

hogy a költségtérítést nem fizetők az átlagosnál gyakrabban fordulnak elő a legalacsonyabb képzettségi kategóriákban, ott ahol az apa legfeljebb szakmunkásképző végzettséggel rendelkezik. Másrészt ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy az elsőgenerációs hallgatók aránya általában valamivel kedvezőbb az állami intézményrendszer megfelelő szakterületein megfigyeltékhez képest, ami adataink szerint elsősorban a középiskolai végzettségű szülők gyermekei számára jelenthet előrelépési lehetőséget. A főiskola-egyetem dimenzió az állami szférához hasonló aránytalanságokat mutat, az egyetemi és főiskolai hallgatók társadalmi származás szerinti összetételének különbözősége azonban nem újkeletű jelenség, Ladányi jóval korábbi adatokat vizsgálva is erre a következtetésre jutott (Ladányi [1994]). Az eddigiek alapján tehát azt feltételezhetjük, hogy a nem állami szférában a család iskolázottsági mutatója összességében az állami intézményekhez hasonló mértékben, de intézménytípusonként, szakterületenként igen eltérően érvényesül a továbbtanulási döntésekben, feltételezhető viszont, hogy az anyagi tőke hatása is számottevőnek bizonyul.

3.2.2. A szülők foglalkozási jellemzői

A hallgatók többségének jelenleg is aktív dolgozók a szülei, alacsony körükben a nyugdíjasok aránya és még elenyészőbb az egyéb inaktívaké, köztük a munkanélkülieké. A megkérdezett hallgatók igen kis arányban érkeztek fizikai foglalkozású apával rendelkező családokból (15%), annál magasabb viszont az önálló vállalkozói vagy önálló szellemi tevékenységet folytató apák aránya (38%). Az állami felsőoktatásban tanuló hallgatók körében végzett 1997-es felmérés egytizedes vállalkozói és egyharmados fizikai munkás arányával összevetve ez mindenképpen figyelemreméltó eltérést jelent, még akkor is, ha tekintetbe vesszük az eltérő kérdésfeltevést (a mi esetünkben zárt, ott nyitott kérdésről volt szó) és az abból eredő kódolási, kategorizálási különbségeket (Székelyi [1999]). A miénkhez hasonló eredményre jutott Szabó is a gazdálkodási és pedagógusképzés területéről kiválasztott állami és nem állami intézmények hallgatóinak összehasonlító vizsgálata során (Szabó [2003]).

Jóllehet az egyéni és társas vállalkozások egy része közvetlen fizikai munkavégzéssel is járhat, ugyanakkor a részletes kategorizálás alapján azt tapasztaljuk, hogy a vállalkozások egy jelentős része kizárólag vagy nagyrészt szellemi munkát foglal magában, hiszen a vállalkozói csoport tagjai között az apák esetében mindössze 3%, az anyák esetében pedig néhány fő a mezőgazdasági termelők aránya, igen magas viszont az önálló értelmiségiek illetve az alkalmazott(akk)al dolgozók részaránya, s ez

utóbbiak esetében a munka szükségszerűen adminisztratív-irányítási funkciót is jelent. Ezt erősítik meg az iskolázottságra vonatkozó adatok is: a vállalkozói csoportba soroltak 90%-a minimum érettségivel rendelkezik, s alacsony közöttük a legfeljebb szakmunkás végzettséggel rendelkezők aránya. A vállalkozói csoporton belül ugyanakkor az önfoglalkoztatók illetve a mikroállalkozások (5 fő alatti alkalmazotti létszám) tulajdonosai vannak többségben.

33. táblázat

A szülők foglalkozása, beosztása (százalékos arányok, N=600)

	apa	anya
önálló értelmiségi	10	5
vállalkozó	28	12
felső- és középszintű vezető	20	14
beosztott diplomás	6	17
nem diplomás szellemi	5	28
fizikai munkás	15	11
inaktív (nyugdíjas, munkanélküli, egyéb)	10	12
nincs apja/anyja, válaszhiány	6	2
Összesen	100	100

A gazdasági és az informatikai jellegű képzésben szignifikánsan magasabb az önálló, vállalkozói apai háttérrel rendelkezők aránya (46 illetve 44%), s a költségtérítést fizetők körében arányuk közel kétszer akkora, mint a nem fizetők körében. Mindezek ismeretében nem meglepő, hogy a vállalkozó jellegű tevékenységet folytató apák aránya felülreprezentált az alapítványi intézményekbe járók esetében, s ezen belül is különösen erősen jelentkezik ez a NÜF hallgatói körében. A vezető beosztásúak aránya kisebb eltéréseket mutat: a tanítóképzésben résztvevők kivételével a többi szakterületen közel azonos arányok figyelhetők meg. A tanítóképzés többenél nyitottabb jellegét az is mutatja, hogy az itt tanulók körében a legmagasabb a fizikai foglalkozású valamint az inaktív apával rendelkezők aránya, s a részletesebb kategorizálás szerint az is megfigyelhető, hogy a vállalkozók nagy része lényegében önfoglalkoztató vagy a mezőgazdaságban tevékenykedik.

3.2.3. A család jövedelmi, anyagi helyzete

A hallgatók családjának anyagi helyzetét két fő mutatóval, a havi nettó jövedelem, s az ebből számított egy főre jutó jövedelem mértékével, valamint a különböző vagyontárgyak birtoklásának arányával mértük. A két mutatót a későbbiekben egy összevont 3 kategóriás anyagi helyzet mutatóvá alakítottuk. Emellett

a hallgatóktól egy szubjektív becslést is kértünk a család anyagi helyzetére vonatkozóan.

Talán szükségtelen megjegyeznünk, hogy a jövedelemre vonatkozó adatok nem tekinthetők minden szempontból megbízható információknak, s e kérdések esetében rendszerint meglehetősen nagy válaszmegttagadással is kell számolnunk. Így volt ez a jelenlegi felmérés esetében is, ahol az egy főre jutó havi nettó jövedelem a kérdezettek több, mint egyharmada esetében nem volt kiszámítható. A többiek családjában 2000-ben átlagosan 50 ezer Ft-ra volt tehető az egy főre jutó havi nettó jövedelem, ami az alapítványi és magánintézményekbe járók körében több, mint kétszeresét mutatta az egyházi felsőoktatás intézményeiben megfigyeltnek (átlagosan közel 63 ezer Ft a 27,5 ezerrel szemben). Az átlagérték – összehasonlítva az 1997-es hallgatói vizsgálat eredményeivel – kiemelkedően magasnak tekinthető, hiszen ott az első évesek körében 19 ezer Ft-ot, a végzősök körében 33 ezer Ft-ot mértek, s ez még az inflációt figyelembe véve is jelentős eltérést jelent. Ez egyúttal újabb bizonyítékot jelent arra nézve is, hogy a nem állami felsőoktatás két alcsoportja a résztvevő hallgatók anyagi helyzetét tekintve igen erőteljesen különbözik egymástól.

Az egy főre jutó jövedelem mértéke több változóval is szoros kapcsolatot mutat, így a családfő iskolázottságával és foglalkozási jellemzőivel, a család lakóhelyével, valamint a családtagok/gyermek számával. A jövedelem mértékét 3 nagy csoportba rendezve jól látható, hogy az 50 ezer Ft-os átlag mögött igen nagy szórás figyelhető meg, a hallgatók felső ötödének családjában meglévő igencsak eltérő jövedelmi viszonyok következtében az átlagérték a legfelső kategória alsó határához közeli értéket ad.

34. táblázat

Az egy főre jutó jövedelem mértéke (százalékos arányok)

	összesen (N=600)	alapítványi (N=419)	egyházi (N=181)
25 ezer Ft alatt	18	8	40
25-50 ezer Ft	24	21	29
50 ezer Ft felett	20	27	5
nem derül ki	38	44	26
összesen	100	100	100
<i>átlagérték</i>	<i>49992Ft</i>	<i>62897Ft</i>	<i>27529Ft</i>

A megkérdezettek családjának vagyoni helyzetéről kapott információk azt mutatják, hogy az ún. „ritka vagyontárgyakkal” a vizsgált hallgatók családjainak közel egyharmada rendelkezett 2000-ben. Az 1996-ban az állami felsőoktatásban résztvevő hallgatók hasonló adataival összevetve a modern technikai eszközök elterjedtsége az

általunk vizsgált – kulturálisan nagyjából hasonló státuszú – családok körében jóval nagyobb, ugyanakkor itt figyelembe kell vennünk azt, hogy a 90-es évek végén 4 év időkülönbség a technikai eszközök elterjedtségében önmagában is igen nagyfokú mozgást indukál. Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy egy országos reprezentatív minta megfelelő szeletének (a potenciális felnőtt gyermekkel rendelkező szülői korban lévő 41-60 évesek) 2000. évi adatával összevetve azt találjuk, hogy a főiskolás, vagy egyetemista gyermekkel rendelkező szülők általában sokkal jobban ellátottak a vizsgált vagyontárgyakkal, mint korosztályuk egésze.

35. táblázat

Van-e a családotban, a szüleid háztartásában...? (az „igen” válaszok százalékos megoszlása, N=600*)

	átlagosan (N=600)	magán- ill. alapítványi (N=419)	egyházi (N=181)
színes TV	97 (97)	96	97 (98)
video	87 (87)	91	77 (79)
mikrohullámú sütő	82 (83)	86	72 (76)
mobiltelefon	71 (73)	79	52 (62)
számítógép	71 (72)	81	48 (57)
CD-lejátszó	70 (71)	77	54 (61)
HIFI-berendezés	69 (70)	76	53 (59)
5 évesnél idősebb gépkocsi	55 (54)	53	58 (56)
5 évesnél fiatalabb gépkocsi	43 (43)	50	26 (31)
üdülő, nyaraló, telek	42 (43)	44	38 (40)
mosogatógép	31 (32)	37	18 (25)
internet, E-mail előfizetés	27 (28)	34	8 (17)
videokamera	27 (28)	32	14 (20)

* zárójelben a PPKE-BTK adatokkal módosított érték, N=668

A táblázat jól mutatja, hogy a jövedelmi viszonyok vizsgálatakor már megfigyelt különbségeket a vagyontárgyak birtoklása is leképezi. Amennyiben az egyházi intézmények között a PPKE-BTK adatait is figyelembe vesszük, az egyházi intézmények hallgatóinak a hátránya mérséklődik ugyan, de az átlagosnál ritkább vagyontárgyak esetében a különbség továbbra is számottevő. Jóllehet a PPKE ÁJK-ra vonatkozóan nem állnak rendelkezésünkre adatok, ugyanakkor a jogászhallgatók egészének a körében végzett vizsgálatok (ld. Gábor-Dudik [2000]) alapján azt valószínűsíthetjük, hogy az ő bevonásuk a különbségek további mérséklődését jelentené.

A vagyontárgyak előfordulási arányait súlyozás nélkül összesítve azt találjuk, hogy a felsoroltak közül a kérdezettek 54%-a 5-9 tárggyal rendelkezik, s elenyésző az arányuk azoknak, akik csak 1-2 vagyontárgyat birtokolnak, ugyanakkor egyötödnyien a felsorolt 13 tárgy majd mindegyikét. Az egy főre jutó jövedelem és az anyagi

ellátottság tárgyi mutatójából képzett összevont változó szerint a megkérdezettek 21%-a sorolható a rosszabb anyagi helyzetben lévő családokból jövők közé, 38% az átlagos körülmények között élők aránya és 39% a jó körülmények között élőké. (A kérdezettek 2%-át – a jövedelmi és a vagyoni mutató együttes hiánya miatt – nem sikerült besorolnunk e kategóriák egyikébe sem.)²¹ Az alapítványi főiskolákra járók között az összevont mutató szerint is jóval nagyobb arányban találunk olyanokat, akik kedvezőbb családi anyagi háttérrel rendelkeznek.

36. táblázat

A család jövedelmi-vagyoni helyzete intézménytípus szerint
(a válaszok százalékos aránya)

	Összesen (N=600)	alapítványi intézmények (N=419)	egyházi intézmények (N=181)
rosszabb anyagi helyzet	21	10	49
átlagos anyagi helyzet	38	38	36
jobb anyagi helyzet	39	50	14
nem derül ki	2	2	1
Összesen	100	100	100

Az anyagi helyzet általunk készített összevont mutatója erősen korrelál azzal az adattal, amely a kérdezettek szubjektív véleményét tartalmazza családjuk anyagi helyzetéről. Eszerint a megkérdezett hallgatók 23%-a úgy véli, családjá gond nélkül megél jövedelméből, 47% pedig úgy gondolja, hogy beosztással jól kijönnek. Azoknak az aránya, akik nagyobb anyagi gondokról tettek említést, mindössze néhány százalék. (Az adatokból ugyanakkor arra is következtethetünk, hogy a családi jövedelemről nyilatkozni nem kívánók igen magas arányban – 84%-ban – azok közül kerülnek ki, akiknek a családjá viszonylag jó jövedelmi viszonyok között él, beosztással vagy gond nélkül kijön a pénzéből, anyagi gondokról mindössze néhányan számoltak be közülük.) Ezek az adatok az alapítványi intézmények esetében éppen úgy kedvezőbb helyzetet jeleznek, mint a konkrét jövedelmi adatok, s éppen úgy megfigyelhető, hogy a szubjektív gazdasági elégedettséget tekintve az egyházi intézményekbe járók az állami intézmények hallgatóihoz hasonlóbb arányszámokat mutatnak.

²¹ A változó képzési módja:

recode egyfo3 (0 sys=9)(1 thru 25.00=1)(25.01 thru 50.00=2)(50.01 thru hi=3).

recode tartfo3 (0=0) (1 2 3 4=1) (5 6 7 8 9=2) (10 11 12 13=3) into tartfo3.

compute anyagi3=0.

if (egyfo3=1 and tartfo3=0 or egyfo3=1 and tartfo3=1 or egyfo3=1 and tartfo3=2 or egyfo3=2 and tartfo3=1 or egyfo3=9 and tartfo3=1) anyagi3=1.

if (egyfo3=1 and tartfo3=3 or egyfo3=2 and tartfo3=2 or egyfo3=3 and tartfo3=1 or egyfo3=2 and tartfo3=0 or egyfo3=9 and tartfo3=2) anyagi3=2.

if (egyfo3=2 and tartfo3=3 or egyfo3=3 and tartfo3=0 or egyfo3=3 and tartfo3=3 or egyfo3=9 and tartfo3=3 or egyfo3=3 and tartfo3=2) anyagi3=3.

if (egyfo3=9 and tartfo3=0) anyagi3=9.

37. táblázat

A család jövedelmi helyzetének szubjektív megítélése az intézmény fenntartójának típusa szerint (a válaszok százalékos aránya)

	összesen (N=600)	alapítványi (N=419)	egyházi (N=181)
gond nélkül megélnék	23	29	10
beosztással jól kijönnek	47	47	46
megszorításokkal kijönnek	25	21	34
anyagi gondjaik vannak	4	2	8
nélkülözni kényszerülnek	1	1	2
összesen	100	100	100

Amint az várható, a szülők iskolai végzettsége erőteljes összefüggést mutat az anyagi helyzettel, mind annak az általunk számított mérőszámával, mind pedig a szubjektív mutatóval. Az általunk jó anyagi helyzetű családdal rendelkezők minősített hallgatók között pl. mindössze 6%-nyi azoknak az aránya, ahol az apa nem érettségizett. Míg az elsőgenerációs értelmiségivé váló hallgatók 29%-a tekinthető jó jövedelmi-vagyoni háttérű családokból származónak, addig az egy felsőfokú végzettségű szülővel rendelkezők 36, a két felsőfokú végzettségű szülővel rendelkezők 56%-a tartozik ebbe a csoportba.

Ugyancsak erőteljes összefüggés figyelhető meg az apa beosztása, foglalkozása szerint is: a jó anyagi körülmények között élő családokban sokkal gyakrabban találunk vállalkozó vagy vezető beosztást betöltő apákat, s kisebb arányban fizikai foglalkozásúakat, vagy jelenleg inaktívakat. A jövedelmi, anyagi viszonyokat tekintve a lakóhely is fontos differenciáló tényezőnek tekinthető, minél nagyobb településről van szó, annál valószínűbb, hogy a család anyagi helyzete kedvezőbb az átlagosnál. A szubjektív anyagi helyzet megítélése ugyanakkor kisebb mértékben függ attól, hogy a kérdezett melyik településről származik, feltehetőleg éppen a kérdés szubjektív volta és a vonatkoztatási csoport eltérő jellege miatt.

38. táblázat

A család anyagi helyzetének összevont mutatója az intézmény szakiránya szerint (százalékos arányok, N=600)

	gazdasági, üzleti (N=183)	informatikai (N=126)	humán, bölcsész (N=171)	tanító (N=120)
rosszabb anyagi helyzet	7	8	21	58
közepes anyagi helyzet	36	40	44	29
jobb anyagi helyzet	57	44	34	13
nem derül ki	0	8	1	0
összesen	100	100	100	100

val lab anyagi3 9'nem tudni' 1'rosszabb' 2'közepes' 3'jó'.

39. táblázat

A család anyagi helyzetének összevont mutatója az apa iskolai végzettsége szerint
(százalékos arányok, N=600)

	max. szakmunkásképző (N=78)	középiskola (N=244)	főiskola, egyetem (N=260)
rosszabb anyagi helyzet	47	23	12
közepes anyagi helyzet	32	43	35
jobb anyagi helyzet	19	33	51
nem derül ki	1	1	3
összesen	100	100	100

A vizsgált háttérváltozók arra mutatnak, hogy a család anyagi tőkéje eltérő befolyással bír az intézményválasztásra a nem állami szféra különböző alcsoportjait tekintve. Szerepe kimutathatóan nagyobb az alapítványi felsőoktatásban résztvevő hallgatók esetében, mint az egyházi felsőoktatás résztvevői körében. Ezt erősítik meg az apa foglalkozási adatai is, amelyek az alapítványi főiskolák esetében a vállalkozói réteg felülreprezentáltságát mutatják. A vezető beosztásúak aránya ugyanakkor a bölcsészjellegű képzésekben is kimagasló. Mindezek alapján két megállapítást tehetünk:

1. A szülői iskolázottság, foglalkozás, beosztás hatása összetett módon jelentkezik, amennyiben szerepük nem feltétlenül az alapítványi és egyházi dichotómiában érhető leginkább tetten, sokkal inkább kitüntetett szerepük van a „piacképes” vagy magasabb presztízssű szakirányok esetében.
2. A nem állami felsőoktatási intézmények hallgatóinak rekrutációja során mind a kulturális, mind pedig az anyagi-jövedelmi hatás érvényesül, ugyanakkor az anyagi hatás szerepe erősebb az alapítványi főiskolákon. Erre utalnak azok a korrelációs együtthatók, amelyek az intézménytípus és a jövedelmi, anyagi helyzet, valamint az apa beosztása között erősebb összefüggést jeleznek, mint a szülők iskolázottságával kapcsolatban. (ld. Függelék 10. táblázat) Ezt megerősíti az a logisztikus regressziós modell²² (5. modell) is, amely esetében a függő változó az alapítványi intézményben való továbbtanulás, magyarázó változóként pedig a középiskolai végzettség, az állandó lakóhely, valamint a

²² A modellben az egy főre jutó jövedelem és a tartós fogyasztási cikkek előfordulási gyakorisága folytonos változókként szerepelnek, az apa foglalkozását, beosztását a 33. táblázatban közölték szerint 7 kategóriába kódoltuk, a többi változót pedig dichotómmá tettük. A változók jelentése:

BP2: 1 – Budapesten él, 0 – vidéken él

GIMN2: 1 – gimnáziumban végzett, 0 – egyéb

GOND2: 1 – a család gond nélkül megél, 0 – egyéb

APAFELS2: 1- az apa főiskolát, egyetemet végzett, 0 – egyéb

ANAFELS2: 1- az anya főiskolát, egyetemet végzett, 0 – egyéb

NAGYSZ2: 1 – nagyszülők között van felsőfokú végzettségű, 0 – egyéb

szülők iskolai végzettségére illetve anyagi helyzetére vonatkozó változók szerepeltek.

A logisztikus regresszió általunk vizsgált modelljében az anyagi helyzetre vonatkozó változók hatásai mutatkoznak szignifikánsan erőseknek, ezek közül is leginkább az egy főre jutó jövedelem és a tárgyi ellátottság mutatója a legerősebb. Ebben a modellben (5. modell) a szülői iskolázottság és a származási háttér hatása nem szignifikáns. Amennyiben azonban ezen változók tiszta hatását külön-külön modellekben vizsgáljuk, szignifikáns hatásokat kapunk (ld. 41. táblázat). Mindez azt jelzi – amint tanulmányunkban több helyen is utaltunk rá, s a kétváltozós korrelációk is mutatják –, hogy a modellbe bevont magyarázó változók között erős korreláció van. A találatmátrix és a logisztikus regresszió illeszkedését mutató statisztikák alapján az 1. modellhez képest a teljes modell (5. modell) mindenképpen javulást eredményez. A tiszta kulturális (4. modell) és a tiszta anyagi hatásokat becslő modellek (3. modell) statisztikái pedig azt is mutatják, hogy a 3. modell jobb mutatókkal bír, mint a 4. modell. A 3. modellhez képest a teljes modell csupán alig javít az illeszkedési statisztikákon és a helyesen besorolt esetek arányán.

40. táblázat

Az egyes modellekbe bevont változók

Változók	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
GIMN2	X				X
BP2	X				X
PFOGL (kategorialis)		X			X
EGYFO			X		X
TARTFOGY			X		X
GOND2			X		X
APAFELS2				X	X
ANAFELS2				X	X
NAGYSZ2				X	X

41. táblázat

Az egyes modellekhez tartozó B, Exp(B) értékek és illeszkedési statisztikák

		1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
GIMN2	B	-0,8849***				-1,5298***
	Exp(B)	0,4127				0,2166
BP2	B	1,0917***				0,2610
	Exp(B)	2,9794				1,2982
PFOGL (kategorialis)	(1) B		0,5903 *			
	(2) B		0,4813 *			
	(3) B		0,3272			
	(4) B		-0,4171			
	(5) B		0,5458			
	(6) B		-0,5268 *			
EGYFO	B			0,0486***		0,0511***
	Exp(B)			1,0498		1,0525
TARTFOGY	B			0,1831***		0,2011**
	Exp(B)			1,2009		1,2228
GOND2	B			0,3011		0,7587
	Exp(B)			1,3514		2,1354
APAFELS2	B				0,5728 **	-0,1474
	Exp(B)				1,7732	0,8630
ANAFELS2	B				-0,2487	0,0931
	Exp(B)				0,7798	1,0976
NAGYSZ2	B				-0,2764	-0,6703
	Exp(B)				0,7585	0,5116
Constant		1,0591***	0,8404***	-2,6909***	0,7828***	-1,7843 **
-2 LL– initial		734.724	685.987	485.563	704.768	447.689
-2 LL – model		677.47	648.983	356.091	697.309	295.792
Goodness of Fit		600.586	564.997	344.931	577.189	332.302
Model Chi-Square		57.254	37.004	129.472	7.459	151.898
R ² _L		0.078	0.054	0.267	0.011	0.339
R ² _{LA}		0.072	0.051	0.254	0.002	0.299
Df		2	6	3	3	14
Helyesen besorolt esetek aránya		69.83%	71.33%	77.30%	70.02%	80.17%

***=p<0.001, **=p<0.01, *=p<0.05

3.3. A hallgatói lét költségei, a saját anyagi helyzet főbb jellemzői

3.3.1. Saját anyagi helyzet

A hallgatói bevételek mértékét vizsgálva feltűnő a magánfőiskolák hallgatóinak és az egyházi intézmények hallgatóinak az erőteljes kettéválása: az előzőek átlagosan csaknem kétszer akkora összeg fölött diszponálnak havonta, mint az utóbbiak. Különösen annak fényében érdekes ez a különbség, hogy a magánintézmények hallgatói az egyháziakénál jóval gyakrabban laknak szüleiknél, ami nyilvánvalóan csökkenti kiadásukat. Költségnövelő tényezőként jön viszont számításba az, hogy a magánintézmények hallgatói nagyobb arányban tanulnak Budapesten, mint az egyházi intézmények diákjai. Az állandó lakóhely kétirányból befolyásolja a hallgatói

összbevételek nagyságát: egyrészt a fővárosiak között az átlagosnál magasabb (12%) az önálló bevétellel nem rendelkezők aránya, másrészt az is megfigyelhető ugyanakkor, hogy azok a fővárosiak, akik rendelkeznek saját bevétellel, jellemzően magasabb összegekről számoltak be, mint a többiek (közel 41 ezer Ft).

42. táblázat

A hallgatói bevételek havi mértéke
(az egyes kategóriákba tartozó hallgatók százalékos aránya)

	Összesen (N=600)	alapítványi intézmények (N=419)	egyházi intézmények (N=181)
max. 10 000 Ft	16	10	29
10-20 000 Ft	25	20	36
20-30 000 Ft	17	19	14
30-40 000 Ft	12	13	9
40 000 Ft felett	19	24	8
nincs saját bevétele	6	8	2
nem tudja	5	6	2
összesen	100	100	100
átlagosan (Ft/hó)	33 993	39 820	21 833

A hallgatói bevételek között igen nagy szerepe van a szülői hozzájárulásnak, de a saját bevételek nagyságát a hallgatói munkavégzés is befolyásolja: a munkaviszonyszerű rendszerességgel dolgozók, illetve a saját vagy családi vállalkozásban tevékenykedők átlagosan másfélszer-kétszer olyan magas havi bevételről számoltak be, mint a többiek. A nem állami szférában tanulók (különösen az alapítványi intézmények diákjai) kisebb arányban részesülnek különféle ösztöndíjakban, intézményi vagy más támogatásokban, emiatt az állami és nem állami felsőoktatásban résztvevő hallgatók bevételszerkezete jelentős különbségeket mutat.

43. táblázat

A hallgatói bevételek szerkezete*

	összesen	Nem állami alapítványi	egyházi	Állami (1996)
szülői támogatás	58%	64%	46%	39%
tanulmányi ösztöndíj	15%	7%	33%	33%
szociális támogatás	2%	1%	3%	7%
munkából, vállalkozásból származó bevétel	19%	22%	12%	15%
egyéb bevétel (ösztöndíjak, támogatások, ingatlanbérbeadás, értékpapír stb.)	6%	6%	6%	6%
összesen	100%	100%	100%	100%

* a számítás alapját képező részletes táblázatot ld. a Függelékben

A hallgatók anyagi helyzetéről és életmódjáról a kiadási szerkezet vizsgálata is képet adhat.²³ A kiadások vizsgálatakor számos más tényező mellett erőteljes befolyásoló tényezőként kell értékelnünk a hallgatók lakóhelyét (állandó és ideiglenes), az intézmény típusát és annak infrastrukturális (pl. kollégiumi) ellátottságát. Ezen adatok ismeretében érthető meg leginkább az, hogy a nem állami intézmények hallgatóinak a kiadási szerkezetében valamivel kisebb arányt képviselnek a létfenntartással kapcsolatos kiadások, mint az állami intézmények hallgatói körében.

44. táblázat

A hallgatók kiadásainak szerkezete*

	összesen	Nem állami		Állami (1996)
		alapítványi	egyházi	
lakásfenntartás, albérlet, kollégium	13%	11%	15%	20%
étkezés, élelmiszer	22%	21%	25%	30%
Ruházkodás	13%	14%	10%	8%
tanszerek, jegyzetek, szakirodalom	8%	7%	10%	8%
közlekedés, utazás	14%	13%	16%	11%
kultúra, szórakozás	17%	18%	13%	12%
élvezeti cikkek	7%	7%	7%	6%
egyéb kiadások	6%	9%	4%	5%
Összesen	100%	100%	100%	100%

* a számítás alapját képező részletes táblázatot ld. a Függelékben

A hallgatók jövedelmi viszonyai nagymértékben befolyásolják lehetőségeiket, ugyanakkor a saját anyagi helyzet természetesen csak egy komponenst jelenthet a hallgatók szociális helyzetének vizsgálatakor. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a szülei háztartásában élő hallgató – mégha nem is rendelkezik semmilyen jelentősebb önálló bevétellel –, kedvezőbb életkörülmények között élhet, mint egy kollégiumban lakó, ugyanakkor szüleitől pénzt nem, vagy alig kapó, jellemzően saját ösztöndíjából, keresetéből gazdálkodó hallgató. A szülőktől való erőteljes anyagi függés – amint azt számos alapítványi intézményben készült hallgatói interjú megerősíti – más szempontból állíthat viszont akadályt az egyén önállósulása elé. A hallgatók anyagi helyzetének vizsgálata a pénzben kapott juttatások rendszertelenségén, esetlegességén túlmenően márcsak azért is igen problematikus, mert szinte lehetetlen számba venni és „forintosítani” azokat a természetbeni juttatásokat, amelyeket a szállás, az étkezés, a ruházkodás, a közlekedéshez való hozzájárulás (közlekedési bérlet, autóhasználat) stb. jelent. A fentiek leírásakor – éppen ezen problémák miatt – nem is az abszolút

²³ A kiadások során a rendszeres havi kiadásokat vettük figyelembe, így módon azok között nem szerepelnek a költségtérítéssel összefüggő kiadások, azokra – miután a fizetés jellemzően fél évente/évente egy összegben történik – külön kérdésben tértünk ki.

számok ismertetését tartottuk a legfontosabbnak, hanem inkább a bevételi és kiadási szerkezet bemutatását, az egyes tételek egymáshoz viszonyított arányát.

A hallgatók saját anyagi helyzetének másik dimenzióját, a vagyontárgyakkal, eszközökkel való ellátottságot elemezve (még ha nyilvánvaló is, hogy ezek nagy része nem saját bevétel eredménye, s esetenként az azok használatával járó költségek is inkább a családot terhelik) megfigyelhető, hogy a bankkártyák birtoklása a legtöbb hallgatói csoportban igen nagy arányú (77%), de korántsem ér el olyan nagy mértéket (96%), mint azt az első éves jogász és közgazdászhallgatók adatai mutatják (Gábor-Dudik [2000]). Ez nyilvánvalóan összefüggésben van azzal, hogy a hallgatók több, mint fele szüleinél él, továbbá egyes intézményekben igen alacsony a szociális vagy tanulmányi juttatásokban részesülők aránya, emiatt sokuknak egyáltalán nincs saját bevételük. A piacképességet, a későbbi munkavállalást és az életminőséget befolyásoló „tőke”, a jogosítvány a kérdezettek 74%-ának van birtokában, amely csoporton belül a férfiak, a magán- illetve alapítványi intézményekben tanulók és a harmadévesek felülreprezentáltak.

Mobiltelefonnal is az átlagosnál gyakrabban rendelkeznek a férfiak, ugyanakkor a legjelentősebbek az intézményenkénti, intézménytípusonkénti eltérések. Az összesítő táblázatban is jól látszik, hogy az alapítványi főiskolák hallgatói körében átlagosan csaknem háromszor gyakoribb a mobiltelefon használata, mint az egyházi intézményekben tanulók esetében, ugyanakkor ez még az előbbi körön belül is erőteljesen differenciált. A mobiltelefon léte mind a saját, mind pedig a szülői anyagi helyzettel erőteljes összefüggést mutat.²⁴

A személyi számítógép elterjedtsége ugyancsak a férfiak körében magasabb, ugyanakkor a tanult szakiránnyal, érdeklődési körrel is szoros összefüggést mutat. Ennek tudható be, hogy valamennyi intézmény hallgatói közül a GDF diákjai rendelkeznek legnagyobb arányban számítógéppel, az egyházi intézmények, ezen belül is a tanítóképző főiskolák hallgatói viszont erőteljes lemaradást mutatnak e téren. Bár a mobiltelefon esetében megfigyeltnél kisebb mértékben, de a számítógép esetében is megfigyelhető a jövedelmi viszonyok erőteljes befolyásoló szerepe. Az internet-hozzáférés 24%-os átlagos aránya ugyancsak nagyfokú intézményenkénti, intézménytípusonkénti eltérést mutat, sőt még a számítógép birtoklásánál is nagyobb mértékűt. Míg a magán- és alapítványi főiskolákon saját géppel rendelkezők közül minden második az internetre is rá tud kapcsolódni, addig az egyházi intézmények

hallgatóinak alig több, mint egyharmada. Az internet hozzáférés tekintetében a GDF hallgatói elveszítették korábbi kedvező pozícióikat. Az internet hozzáférés tekintetében a szülői iskolázottság és foglalkozás, s nem utolsósorban az anyagi helyzet igen erőteljes befolyásoló erővel bír: minél iskolázottabb szülőkről van szó, annál valószínűbb, hogy gyermekük rendelkezik internet hozzáféréssel, s a szellemi munkát végző szülők gyermekei is gyakrabban tartoznak ebbe a körbe. (Az otthoni számítógépes illetve internet hozzáférés vizsgálatok ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy a diákok több, mint fele szüleivel él, s így módon esetükben a számítógép használat és az internet hozzáférés egyrészt nem feltétlenül jelent kizárólagos használatot, másrészt a költségek is valószínűleg a családi kasszát terhelik.)

A megkérdezettek 17%-a rendelkezik saját autóval, amely érték egyértelműen jóval magasabb a férfi hallgatók körében, a harmadévesek körében, s a magánintézményekben tanulók esetében. A budapesti lakóhely és a szülőkkal való együttlakás, illetve a saját, önálló lakás ugyancsak megnöveli az esélyét a saját autó használatának, ugyanakkor a szülői iskolázottság kevésbé, a családi és a saját anyagi helyzet annál nagyobb befolyást gyakorol rá. Különösképpen az figyelhető meg, hogy a legfelső jövedelmi/bevételi kategóriába tartozók esetében ugrásszerűen megnő a saját autó előfordulási aránya.

A saját lakás előfordulási aránya duplája a felsőbb évesek körében, mint az első évesek esetében, s az ilyennel rendelkezők túlnyomó többsége tanulmányai során ebben a lakásban is lakik. Ez arra utal, hogy – miután a saját lakással rendelkezők túlnyomó többsége 24 év alatti, s életkoruknál fogva valószínűleg jelentős vagy kizárólagos szülői hozzájárulással jutottak lakásukhoz – a szülők sok esetben a lakhatási problémák megoldásaként, a magas albérleti díjak kiküszöbölésére vásároltak ilyen gyermekeknek. Miután családi beruházásról van szó, a hallgatói lakástulajdon a szülői jövedelmi és vagyoni helyzettel mutat szoros összefüggést: minél jobb anyagi helyzetű családból származik a hallgató, s minél magasabb az egy főre jutó jövedelem a családban, annál valószínűbb, hogy képesek voltak egy önálló lakásba való befektetésre.

²⁴ Valószínűsíthetjük, hogy a mobiltelefon elterjedtsége a felmérés óta ennél nagyobb mértékű, ezt tükrözik azok az adatok is, amelyeket egy évvel később a PPKE-n rögzítettünk, itt a hallgatók 78%-a számolt be erről, az anyagi háttér azonban itt is erőteljesen differenciál.

45. táblázat

Van-e a tulajdonodban, rendelkez-e az alábbiakkal?
(az „igen” válaszok százalékos arányok, N=600)

	összesen (N=600)	alapítványi intézmények (N=419)	egyházi intézmények (N=181)
saját autó	17	21	6
saját lakás	14	15	11
mobiltelefon	53	64	28
bankkártya	77	77	78
jogosítvány	74	85	50
személyi számítógép	51	62	23
internet hozzáférés	24	30	8

A megkérdezett hallgatók átlagosan csaknem 11 ezer Ft-tal magasabbra becsülik azt az összeget, amely szerintük a hallgatói létfenntartáshoz szükséges, mint amennyivel jelenleg rendelkeznek. A válaszokban a jelenlegi anyagi helyzet is visszatükröződik, hiszen minél kedvezőbb anyagi helyzetben van valaki, annál erőteljesebb elvárásokat fogalmaz meg: Az alapítványi főiskolák és az egyházi intézmények hallgatói közötti különbség az átlagértékek szintjén is egyértelmű, ugyanakkor a részletesebb elemzés alapján az is látható, hogy az egyházi intézményekben tanulók válaszai sokkal homogénebbek, míg a magán- és alapítványi főiskolák hallgatói ezzel szemben válaszaikban sokkal differenciáltabbak, s ez legfőképpen az intézmények szintjén jelentkezik.

A tényleges és a várákosoknak megfelelő összeg közötti különbség ellenére a hallgatók többsége saját anyagi helyzetét jónak ítéli, mindazonáltal a kisebb gondokról, megszorításokról beszámoló aránya a saját körülmények megítélésakor kissé magasabb volt, mint a szülői háttér hasonló jellegű értékelése során.

46. táblázat

A hallgatók saját jövedelmi helyzetének szubjektív megítélése az intézmény fenntartójának típusa szerint (a válaszok százalékos aránya)

	összesen (N=600)	alapítványi (N=419)	egyházi (N=181)
gond nélkül megél	16	19	9
beosztással jól kijön	42	42	43
megszorításokkal kijön	35	33	39
anyagi gondjai vannak	5	4	6
nélkülözni kényszerül	1	1	3
nem tudja	1	1	-
összesen	100	100	100

Míg az egyházi intézményekben a válaszok inkább a megszorítások és a kisebb anyagi gondok irányába mutatnak, addig az alapítványi intézmények hallgatói valamivel gyakrabban számoltak be arról, hogy gond nélkül meg tudnak élni.

Megfigyelhető, hogy azok, akik nem fizetnek költségtérítést, általában kedvezőtlenebbül ítélik meg saját helyzetüket ebből a szempontból, de a legerőteljesebb összefüggés ezúttal is a szülők társadalmi helyzetével és anyagi körülményeivel mutatható ki.

3.3.2. Munkavégzés

Az egyházi intézmények és a magánfőiskolák hallgatói között a legmarkánsabb különbség nem a munkavégzés létében vagy nem létében, hanem inkább annak gyakoriságában és módjában ragadható meg: az egyházi intézmények hallgatói között alacsonyabb a vállalkozói jellegű munkát végzők aránya, s magasabb a kizárólag alkalmi jelleggel vagy a szorgalmi időszakon kívül dolgozóké. Az alapítványi főiskolák csoportján belül kiemelkednek a GDF-re járó hallgatók, akik az átlagosnál gyakrabban dolgoznak rendszeresen, s magasabb közöttük a családi vállalkozásban, vagy egyéb jogviszonyban a tanítási időszakban is dolgozók aránya. (Ez bevételszerkezetükben is megmutatkozik: a munkavégzés a többiekénél jóval magasabb arányt (45%) képvisel.) A munkavállalás erőteljes anyagi motivációjára utal az a tény, hogy az egyáltalán nem dolgozók aránya alacsonyabb (28%) a családjuk anyagi helyzetét kevésbé jónak ítéelő családokból származók körében, s mindössze 22% a fizikai foglalkozású szülőkkel rendelkező hallgatók esetében. Ugyancsak ezt támasztja alá az, hogy a rendszeresen vagy gyakran munkát vállalók saját helyzetüket jellemzően kissé kedvezőtlenebbül ítélik meg, ami arra utal, hogy esetükben a munkának komoly jövedelempótló szerepe van.

47. táblázat

A hallgatók munkavégzése (százalékos arányok, N=600)

	összesen (N=600)	alapítványi (N=419)	egyházi (N=181)
munkaviszonyoszerűen (fél- vagy mellékállás)	10	11	8
gyakran vagy rendszeresen, de nem munkaviszonyban	15	15	15
szorgalmi és/vagy vizsgaidőszakban is, de csak alkalmilag	6	5	11
csak tanítási szünetekben	23	22	25
családi vállalkozásban	9	10	4
saját vállalkozásban	1	2	-
nem dolgozik	35	35	37
összesen	100	100	100

Az 1996-os, az állami intézmények hallgatóit leíró felmérés eredményei azt mutatták, hogy a hallgatók jóval nagyobb hányada, csaknem 80%-a végzett valamilyen munkát, s minden második hallgató a szorgalmi időszakban is dolgozott. A nem állami intézményekben a hallgatók ennél kisebb hányada dolgozik, s ez még akkor is így van,

ha a vállalkozói jellegű munkát is bevonjuk a szorgalmi időszakban végzett munkák közé. Az eltérés – a hallgatói interjúk tapasztalatait is figyelembe véve – több okkal magyarázható. A költségtérítéses képzés erőteljes terhet jelent a hallgatók számára, mind tanulmányi téren (egyes intézményekben folyamatos, szinte középiskolás jellegű tanulást feltételez a nyelvi képzés és a szakmai képzéssel járó követelmények miatt), mind pedig a versenyhelyzetet tekintve. Figyelembe véve, hogy a legtöbb intézményben a hallgatók csak kifejezetten jó tanulmányi eredmény elérésekor kaphatnak tanulmányi ösztöndíjat, illetve költségtérítés-kedvezményt, a hallgatóknak jobban megéri erre összpontosítani erőiket. Másrészt a nem kis létszámmal jelenlévő kiváló anyagi háttérrel rendelkező fiatalok nem is szorulnak rá feltétlenül anyagi helyzetük javítására, s amennyiben mégis dolgoznak, azt sok esetben szüleik vállalkozásában végzik. Ugyancsak kevésbé szorulnak rendszeres munkavégzésre azok a hallgatók, akik – az 1996-os vizsgálat 35%-os arányához képest magasabb, 51%-os arányban – szüleiknél laknak, s emiatt megélhetésük terhei egyáltalán nem, vagy csak alacsonyabb összeget jelentenek számukra.

3.3.3. A költségtérítés terhei

A megkérdezettek közel háromnegyede (74%) fizet valamilyen mértékű költségtérítést tanulmányai során, míg azonban a gazdasági és informatikai képzésben 97-98% volt az így válaszolók aránya, a humánképzésben 79%, a tanítóképzésben pedig 7%. (Az 1999/2000-es tanévben még az államilag finanszírozott hallgatók is fizettek költségtérítést, csak a tandíj mértékével csökkentett összeget.) A fizetők túlnyomó többsége 50 ezer Ft-nál nagyobb összeget fizetett félévente, ugyanakkor akadtak néhányan, akiknek ennél kisebb összeggel kellett számolniuk, részben az esetleges kedvezmények miatt, részben pedig amiatt, hogy a költségtérítés bizonyos intézményekben csupán az alapképzésen túli speciális képzési szakok felvételéhez volt szükséges. Éppen ez utóbbi jelenségnek tudható be, hogy a felmérésben szereplők között mindössze egy olyan intézmény van, amelyikből senki sem számolt be arról, hogy valamilyen mértékű költségtérítést fizet. Az is nyilvánvaló ugyanakkor, hogy még az alapítványi és magánfőiskolák hallgatói között is akadnak olyanok, akik – pl. kiváló tanulmányi eredményeik miatt – díjmentességet élveznek, s a kérdés félévében egyáltalán nem fizettek intézményi hozzájárulást tanulmányaikhoz.

Az 1999/2000-es tanév második félévében kifizetett átlagösszeg hallgatónként 121 ezer Ft volt, amely értéket jócskán megnövelt a Nemzetközi Üzleti Főiskolára járók átlagosnál jóval magasabb anyagi terhelése. Amennyiben az átlagértéket az ide

járó hallgatók adatai nélkül képezzük, 90 ezer Ft-os átlagértéket kapunk, amely jóval közelebb áll a legtöbb intézmény által költségtérítés céljából ebben a tanévben szedett összeghez. Miután a költségtérítés mértéke évről-évre változik, a konkrét szám adatok a felmérés óta nyilvánvalóan érvényüket veszítették, az arányokat tekintve azonban – a költségtérítések jelenlegi intézményenkénti összegét tanulmányozva – valószínűleg nincsenek jelentősebb elmozdulások. A hallgatók illetve szüleik terheit ugyanakkor a tanulmányok időszakában jelentősen csökkentheti az azóta bevezetésre került diákhitel lehetősége, amely a nem állami intézményekben tanulók számára is fennáll, ennek hatását tekintve azonban nincsenek információink.

48. táblázat

A költségtérítés mértéke az adott félévben azt fizetők körében
(százalékos arányok, N=442)

max. 80 ezer Ft	16
81-90 ezer Ft	16
91-100 ezer Ft	41
101-110 ezer Ft	9
111-120 ezer Ft	5
120 ezer Ft felett	13
összesen	100
Átlag (ezer Ft)	121,2

A hallgatók díjfizetéssel kapcsolatos terhei Magyarországon alapvetően a szülőket terhelik, amire – az életkori jellemzőkön túlmenően – már abból is következtethetünk, hogy mintánkban elenyészően alacsony (mindössze 8 fő) azoknak a száma, akik banki hitelt vettek fel tanulmányaik elvégzéséhez. Az erre vonatkozó kérdés adatai szerint a költségtérítéssel kapcsolatos terheket 74%-ban kizárólag a szülők viselik, s további 13% esetében is jelentős a szülői részvétel aránya. A kérdezettek 8%-a számolt be arról, hogy a díjfizetést kizárólag saját erőből oldja meg, a többieket támogatják valamilyen mértékben a szüleik, vagy más, külső forrásból oldják meg a díjfizetést. Megfigyelhető, hogy azok körében, akik a díjfizetést kizárólag saját erőből oldják meg, az átlagnál magasabb a rosszabb szociális környezetből származók aránya, akiknek családjában alacsonyabb az egy főre jutó jövedelem, s akiknek a szülei alacsonyabb iskolázottságúak. Az így válaszoló hallgatók közül igen sokan a GDF-re járnak, s féléves tanulmányaikkal kapcsolatos költségeik jellemzően nem magasabbak 90 ezer Ft-nál, sokan munkaviszonyszerűen dolgoznak közülük, életkorukat tekintve jellemzően 25 év feletti. Ugyancsak gyakoribb a nagyobb saját hozzájárulás az egyházi intézményekben, ahol viszont a költségtérítéssel kapcsolatos terhek jóval alacsonyabbak.

49. táblázat

A költségtérítés mekkora részét fizeti a hallgató és mekkora részét fizetik a szülei?
(százalékos arányok a költségtérítést fizetők körében, N=442)

kizárólag a hallgató fizeti	8
kizárólag a szülők fizetik	74
többségét a kérdezett fizeti	2
többségét a szülők fizetik	8
kb. fele-fele arányban fizetik	5
más állja a költségeket	3
összesen	100

50. táblázat

A költségtérítés mekkora terhet jelent számodra, illetve szüleid számára?
(százalékos arányok a költségtérítést fizetők körében)

	alapítványi (N=408)	egyházi (N=34)	összesen (N=442)
jelentéktelen	4	21	6
kicsi	16	21	16
közepes	53	35	51
nagy	24	18	23
elviselhetetlenül nagy	2	0	2
nem válaszolt	1	6	1
összesen	100	100	100

A hallgatók bevételeinek és kiadásszerkezetének vizsgálata arra mutat, hogy a nappali tagozatos hallgatók jövedelmi helyzete igen erőteljesen függ családjuktól. Ez nyilvánvalóan az állami szférában tanuló hallgatók esetében is így van, s – figyelembe véve a megélhetéshez és a tanuláshoz szükséges havi összeg nagyságát – ezen a 2000-ben bevezetésre került hallgatói hitelrendszer sem tudott érdemben változtatni. A nem állami szférában tanulókat, s ezen belül különösen az alapítványi főiskolák hallgatóit azonban a költségtérítés összege miatt a szüleiktől való még erőteljesebb anyagi függés jellemzi. Ezt a bemutatott adatokon túl számos interjú tapasztalatai is alátámasztják, amennyiben gyermekeik elmondása szerint a tanulás, mint a jövőbe való tudatos befektetés gyakran szerepel a szülők motivációi között.

3.4. Tanulmányi előmenetel és további tervek

A magánfelsőoktatást érő bírálatok között gyakran szerepelnek a minőségre vonatkozó elemek. Az oktatói és hallgatói teljesítmény mérése intézményenként különböző, ugyanakkor – pl. a programok előzetes akkreditációja révén – számos közös vonást is tartalmaz. A minőségbiztosítás szempontjából igen értékesek azok a hallgatói vélemények, amelyek azt mutatják, hogy a költségtérítést fizetők különösen gondosan ügyelnek arra, hogy diplomájuknak valóban értéke legyen a munkaerő-

piacon, s hogy a felsőoktatásban egyre erőteljesebben megnyilvánuló versenyhelyzetben kialakulóban lévő presztízstüket intézményük ne veszítse el. Az alapítványi intézmények hallgatói közül különösen a gazdasági képzésben résztvevő diákok mutatkoztak nagyon szigorúnak, kétharmaduk úgy érevelt, hogy a rossz tanulmányi eredményeket felmutatóknak – még ha költségtérítést fizetnek is – nincs helyük a felsőoktatásban.

51. táblázat

Te melyik állítással értesz inkább egyet? (a válaszok százalékos megoszlása)

	összesen	alapítványi (N=419)	egyházi (N=181)	fizet költségtérítést (N=442)	nem fizet költségtérítést (N=158)
Ha valaki rosszul tanul, azt ki kell buktatni a felsőoktatási intézményből.	43	45	40	44	39
Ha valaki egyszer bejutott egy felsőoktatási intézménybe, akkor, ha bukások, félévismérlések árán is, de meg kell szereznie az oklevelet.	53	53	54	51	57
Nem tudja/nem válaszolt	4	2	6	5	4
Összesen	100	100	100	100	100

52. táblázat

És melyik állítással értesz inkább egyet? (a válaszok százalékos megoszlása)

	összesen	alapítványi (N=419)	egyházi (N=181)	fizet költségtérítést (N=442)	nem fizet költségtérítést (N=158)
A költségtérítéses képzésben résztvevő hallgatók kifizetik oktatási költségeiket, így addig maradhatnak az oktatási intézményben, míg meg nem szerzik oklevelüket.	37	36	40	35	44
A rosszul tanuló hallgatókat, még ha költségtérítést fizetnek is, ki kell buktatni a felsőoktatási intézményből.	58	59	54	59	53
Nem tudja/nem válaszolt	5	5	6	6	4
Összesen	100	100	100	100	100

A válaszok értelemszerűen igen szoros összefüggést mutatnak a kérdezettek tanulmányi eredményeivel is: minél jobb eredményeket elérő hallgatóról van szó, annál valószínűbb, hogy szigorúbban ítéli meg mindkét kérdést. Az egyes szakterületek közül a tanítóképzésben résztvevők tűnnek a legkevésbé szigorúnak, 67%-uk egyetért azzal, hogy ha valaki egyszer bejutott a felsőoktatásba, akkor diplomát is kell szereznie. Ugyanakkor a költségtérítéses képzésben résztvevőkkel kapcsolatban már nem ilyen engedékenyek, hiszen róluk 43% mondta azt, hogy – miután kifizetik oktatási költségeiket – addig maradhatnak egy adott intézményben, ameddig akarnak.

A tanulmányokkal együtt járó költségek ellenére a kérdezetteknek egy elenyésző része (mindössze 2%) véli úgy, hogy a főiskolát/egyetemet anyagi okok miatt biztosan vagy valószínűleg félbe kell majd szakítania, s az eddigi évhalasztások, megszakítások okai között sem az anyagiak, hanem inkább a tanulmányiak a jellemzőek. Mindez azt mutatja – s ezt a hallgatói interjúk is alátámasztják –, hogy a felsőfokú intézménybe való jelentkezés egy előzetesen komolyan mérlegelt családi döntés, amelynek keretében a családok hosszú távú döntést hoznak.

A diplomaszerezés utáni időre vonatkozó tervek a hallgatók több, mint egynegyede számára még meglehetősen képlékenyek (ők 3 vagy több alternatívát is megfogalmaztak), s elsősorban a gazdasági, üzleti jellegű és a bölcsész/humán képzésben résztvevők esetében figyelhető meg, hogy az átlagosnál több alternatívát is fontolgatnak. A tanult szakirányok, azok eltérő hasznosíthatósága mellett a kedvezőbb szülői iskolázottsági háttér, a jobb anyagi helyzet, a biztosabb nyelvtudás ugyancsak jobb alapot nyújt arra, hogy a hallgató több elképzelést megfogalmazzon. Ugyancsak befolyásoló e tekintetben a tanulmányi eredmény, amelynek kedvezőbb alakulása előrevetíti a többes alternatívát.

A leggyakoribb alternatívának a továbbtanulás illetve a hazai munkavállalás mutatkozik, az előbbit különösen a főiskolára járók (56%, szemben az egyetemisták 41%-os arányával), ezen belül is egyes tanítóképző intézmények hallgatói hangsúlyozták. A szülői kulturális háttér e tekintetben is befolyásoló tényező, csakúgy, mint a hallgatók saját korábbi tanulmányi eredményei.

A munkavállalás, mint lehetőség az átlagosnál gyakrabban fogalmazódott meg az alacsonyabb státuszú családokból érkezők esetében, s a nők is nagyobb arányban jelölték meg ezt az alternatívát (64%). Az önálló vállalkozás elképzelése 28% esetében fogalmazódott meg, az átlagosnál nagyobb arányban a férfiak és két gazdasági főiskola (ÁVF, MÜTF) hallgatói esetében. Ott, ahol az édesapa/nevelőapa is vállalkozó, gyakrabban merül ez föl alternatívaként (37%), s jellemzően nem a legjobb eredményeket elérők, hanem inkább a közepes tanulmányi átlagúak körében a legmagasabb az így válaszolók aránya. A megkérdezettek 35%-a fontolgat valamilyen külföldi továbbképzést, munkát, főként egyes magánintézmények (MÜTF, NÜF) hallgatói. Külföldi tervek gyakrabban szerepelnek ott is, ahol mindkét szülő felsőfokú végzettségű (41%), s akik átlagos vagy annál jobb anyagi körülmények között élnek. A nők, a 4-es vagy a fölötti tanulmányi eredményeket elérők ugyancsak gyakrabban számoltak be erről.

Bár a munkába állás nem minden hallgató számára jelenik meg alternatívaként a végzést közvetlenül követő években, hosszabb távon mindenképpen fontos mérőszáma lehet egy intézménynek az, hogy a hallgatók hogyan tudnak elhelyezkedni, mennyire nehéz a szakmájukban képzettségüknek megfelelő állást találni. A hallgatók elképezései és várákozásai e téren igen különbözök, legtöbbjük azonban nagyon valószínűnek (32%), vagy eléggé valószínűnek (39%) tartja, hogy el tud majd helyezkedni. Az 5-fokú skála átlagértéke 3,96, s az egyes szakterületek hallgatói közül a legjobb esélyeket saját maguk számára a gazdasági, üzleti és az informatikai képzésben résztvevők valószínűsítik, míg a bölcsészjellegű képzésben részesülők valamivel pesszimistábbak, a tanítóképzés résztvevői pedig még kedvezőtlenebb várákozással néznek a jövő elé a majdani munkavállalás szempontjából. Az elhelyezkedési esélyek latolgtatásakor a hallgatók többsége a külső körülményeket, a piaci viszonyokat, nem pedig a személyes tanulmányi sikereket/kudarcokat veszi figyelembe, amit jól mutat, hogy – a gazdasági terület kivételével – azok sem adnak maguknak nagyobb esélyt, akik kifejezetten jó tanulmányi eredménnyel büszkélkedhetnek, mint azok, akik 3-as alatti átlageredményt értek el az elmúlt időszakban.

53. táblázat

Mennyire tartod valószínűnek, hogy az egyetem, főiskola befejezése után képzettségednek megfelelően tudsz elhelyezkedni? (átlagértékek szakterületenként)*

gazdasági	4,23
informatikai	4,40
bölcsész	3,82
tanító	3,22
átlagosan	3,96

* 1=egyáltalán nem valószínű, 5=nagyon valószínű

4. Összegzés

A hallgatói vizsgálat és interjúk adatai többségében alátámasztják, részben pedig módosítják az előzőekben megfogalmazott alhipotéziseket.

1. A kulturális tőke szerepe a vizsgált hallgatói kör továbbtanulása szempontjából valóban erőteljes hatást mutat, s nagy különbségek vannak az egyes szakterületek között. Ugyanakkor az adatok arra is rávilágítanak, hogy a nem állami szféra hallgatói – a képzés profilját is figyelembe véve – e tekintetben nem különböznek jelentős mértékben az állami intézmények hallgatóitól.

2. A logisztikus regressziós modell megmutatta, hogy az alapítványi főiskolák hallgatóinak családi háttérét illetően az anyagi tőke erőteljesebb szerepet játszik, mint a család kulturális klímája vagy az apa foglalkozási jellemzői, noha külön-külön e két tényezőnek is szignifikáns hatása van az intézménytípus szempontjából.
3. Bár a hallgatók intézményválasztási szempontjai között az intézmény közelsége nem jelent elsődleges választási szempontot, úgy tűnik, hogy az intézmények földrajzi elhelyezkedése és infrastrukturális sajátosságai nagymértékben befolyásolják az őket választó hallgatók körét. A vidéki intézmények esetében kimutatható, hogy nem csupán helyi igényeket elégítenek ki, hanem egy tágabb régió szükségleteit is.
4. Az alapítványi főiskolák esetében az intézményválasztási motivációk között a piaci szemlélet valóban fontos szerepet játszik, ugyanakkor egyes felekezeti intézmények esetében a vallásos meggyőződés szerepe is kimutatható, bár valamivel kisebb mértékben.
5. A nem állami felsőoktatási intézményekbe felvettek középiskolai háttérük és nyelvi ismereteik alapján meglehetősen differenciáltak, a nagyon magas szintű képzésben részesülőkötől (jó középiskola, nyelvtudás, jó tanulmányi eredmények) a kevésbé jó alapokkal indulókig a hallgatók széles köre megtalálható közöttük. A különbségek leginkább szakterületenként és intézményenként jelentkeznek.
6. A nem állami felsőoktatás hallgatói körében a vártnál alacsonyabb a rendszeresen dolgozók aránya, ami részben a hallgatók leterheltségével, rendszertelen időbeosztásával magyarázható, részben pedig azzal, hogy – jobb családi anyagi körülményeik miatt – a hallgatók egy része nem szorul rá a rendszeres munkavégzésre. Az intézményi sajátosságok azonban ebben a tekintetben is számottevőek.
7. Az alapítványi és egyházi intézmények eltérő jutattási rendszere, eltérő munkavégzési szokásai és a hallgatók eltérő otthoni anyagi lehetőségei miatt a két fő csoportot nagy különbségek jellemzik bevételszerkezetükben és az önállóan felhasználható pénzösszeg nagyságát illetően.

ÖSSZEGZÉS ÉS ZÁRÓGONDOLATOK

A nemzetközi statisztikák és a hazai adatok azt mutatják, hogy a Geiger által 1986-ban létrehozott tipológia alapján a kelet-európai országok többségében, köztük Magyarországon is, a kiegészítő jellegű magánfelsőoktatás a jellemző, amely nemcsak a nem állami felsőoktatási szféra méretéből adódik, hanem belső tagoltságából, szakstrukturájából is következik. Ezekben az országokban az állami intézmények mellett létrehozott párhuzamos képzési formák (pl. a tudományos diszciplínák széles körét megjelenítő egyetemi képzés) csak minimális mértékben jelentkeznek, s felekezeti alapon szerveződnek. A magánszféra nagyobb arányú térnyerése a felekezeti oktatáson túlmenően elsősorban részben a nem hagyományos képzési formákban (nem nappali tagozatos képzés), részben pedig azokon a szakterületeken figyelhető meg, amelyek iránt a hallgatók (pontos vagy kevésbé pontos munkaerőpiaci információik alapján) a legnagyobb keresletet mutatják. **A hallgatói létszamarányok és az intézmények diszciplináris jellemzői alapján elmondható, hogy Magyarországon a 90-es években egy kiegészítő jellegű magánfelsőoktatás jött létre, amely nem versenyez az állami felsőoktatással, hanem speciális területeken kiegészíti, színesíti azt.**

Az intézményi sajátosságok vizsgálata megerősítette azt a hipotézisünket, hogy a magánfelsőoktatás Magyarországon nem egységes szektor. Az egyes intézmények többféle hiányra reagáltak, tehát funkcionálisan differenciáltak, ráadásul az intézményfejlődés eltérő szakaszában találhatók. A hazai felsőoktatáskutatási eredmények és a kutatás során részletesen elemzett intézményi sajátosságok összegzése alapján az intézményfejlődés-intézményalakulás 3 szakaszát különíthetjük el. Az első, kezdeti szakaszt az intézmények megalakulása jelenti, amikor sok esetben az állami szférából kölcsönvett oktatókkal, jellemzően egy tudományágban folytatnak oktatási tevékenységet. A második szakaszra már a saját oktatói garnitúra kiépítése, a saját profilok megtalálása, bővítése, egyfajta saját jövőkép megfogalmazása jellemző. A végzett hallgatók munkaerőpiaci tapasztalatai, a munkaadói visszajelzések elősegítik e folyamat kiteljesedését. A harmadik szakaszban szilárdulnak meg azok a magánintézmények, amelyek teljes körű alternatívát kínálnak a felsőoktatásban részt venni kívánó hallgatók számára.

Az európai országok adatai azt mutatják, hogy a nem állami képzés részaránya a legtöbb nyugat-európai országban marginális, s az államihoz hasonló elbírálás alá

esik mind pénzügyi, mind pedig irányítási szempontból. Az egyes felsőoktatási szektorok egymáshoz való hasonulásának a tendenciája világméretű jelenség, amely alól az Európai Unió országai sem kivételek. Az, hogy a Bolognai Nyilatkozat például említést sem tesz külön a magánfelsőoktatásról, jelzi, hogy ez a kérdés a fejlett demokráciákban nem igazán merül fel problémaként, az egyes országok felsőoktatási rendszerét egységesnek tekintik.²⁵ Mindazonáltal a Bolognai Nyilatkozat felsőoktatásra vonatkozó gondolatai közül a magánfelsőoktatást érintve figyelmet érdemelnek azok, amelyek az egyes országok rendszereinek az átjárhatóságát, átválthatóságát, az oktatási rendszer más elemeihez való kapcsolódásának, a társadalom és a munkaerőpiac irányába való nyitásnak a szükségességét, az „európai” tartalmú és orientációjú kurzusok, tantervek kibővítését szorgalmazzák. Mindezen célok elérésében nagy szerepük lehet azoknak a magánfenntartású intézményeknek, amelyek részben szellemiségük, szemléletük, részben a kor kihívásaira adott rugalmas válaszuk révén nemcsak követői, hanem kezdeményezői is lehetnek a felsőoktatásban zajló változásoknak.

Az Európai Felsőoktatási Térség gondolata abból a szempontból is kihívást jelent a nem állami felsőoktatási intézmények számára, hogy az abban megfogalmazott négyfokozatú képzési rendszerre való áttérés (akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzés, főiskolai, egyetemi és doktori szint) fokozott helykeresésre készíti őket. A 2010-ig megvalósítandó áttérés a felsőoktatási intézményrendszer átalakítását, a végzettségi szintek és szakképzettségek összehangolását teszi szükségessé, amely alól a nem állami felsőoktatási intézmények – egyrészt mint befogadó, másrészt mint kibocsátó intézmények – sem tudják kivonni magukat. Ez az állami és a nem állami intézmények szorosabb együttműködését éppúgy eredményezheti, mint a nem állami intézmények képzési szintjeinek bővítését, a képzési rendszer átalakítását.

A magánfelsőoktatás térnyerésének nemzetközi trendjei indokoltá teszik azt a kérdést, milyen mértékű növekedésre számíthat a felsőoktatás e szegmense a közeljövőben Magyarországon? Az adatok alapján úgy tűnik, hogy a főbb irányok már kirajzolódtak, ugyanakkor némi változás nyilvánvalóan lehetséges és szükséges. A nem állami szféra magyarországi térnyerésének két legfőbb kiváltó oka, a rendszerváltásból illetve a demográfiai viszonyokból eredő hallgatói túlereslet az eddigieknél kisebb mértékben motiválja tovább a szektor bővülését. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a kutatás kezdete óta a nem állami szférában újabb 3 intézmény kezdte meg működését, s a Felsőoktatási Törvény 2003. évi módosítása egy

²⁵ A Bolognai Nyilatkozat és a Prágai Nyilatkozat szövegét lásd a www.om.hu honlapon

újabb intézmény működését tette lehetővé, nyilvánvaló, hogy a folyamat nem állt meg, az intézményi struktúra további bővülésére számíthatunk. Ehhez járulnak még azok a képzési profil bővítéséből adódó változások, amelyek a munkaerőpiaci keresletre reagálva idéznek elő változásokat az intézményszerkezetben új karok, szakok létesítésével. Valószínűleg azonban e változások korántsem idéznek elő olyan jellegű folyamatokat, mint amilyenek a 90-es évek elejére-közepére voltak jellemzők. A demográfiai viszonyok módosulása, a potenciális hallgatói létszám csökkenése, s ezzel párhuzamosan az államilag finanszírozott felsőoktatási férőhelyek bővülése mindenképpen kihatással van erre a szférára, amennyiben a párhuzamos vagy hasonló képzési profillal működő intézmények esetében a hallgatói kereslet csökkenése irányába hathat. Ehhez járul, hogy az állami felsőoktatási intézmények is – részben a magánintézmények mintájára, részben attól függetlenül – egyre több olyan képzést indítanak, amelyek kurrens képzési területeket céloznak meg. A magánfelsőoktatási intézményeknek nyilvánvalóan immanens érdekük ezért a képzési profil bővítése, a képzési kínálat korszerűsítése, folyamatos megújítása akár a nem hagyományos képzési módozatok, mint például a munka melletti tanulás révén, akár a továbbképzések irányában.

A magánintézmények helyzetét ugyanakkor nehezíti az a körülmény is, hogy – a képzési költségekből adódó árverseny mellett – folyamatosan bizonyítaniuk kell alkalmasságukat, piacképességüket, s igaz, a korábbinál kisebb mértékben, de még mindig folyamatosan harcolniuk kell az előítéletek ellen. Talán éppen ezért is érthető gyanakvásuk, amikor külső kutatót fenntartásokkal engednek be a saját területükre, s sokkal inkább hagyatkoznak a saját maguk által gyűjtött adatok, az általuk végzett kutatások eredményeire.

Az akadémiai világ és a munkaadók elismerésének kivívása hosszabb folyamat, s bár egyes intézmények vonatkozásában már jelentkeznek a kedvező tapasztalatok (pl. a végzetek elhelyezkedése, munkaerőpiaci pozíciói terén), de a minőség megőrzése folyamatos odafigyelést és ellenőrzést igényel. Mint ahogy az egy-egy magas presztízsű intézmény esetében külföldön is szokás, az egyes intézmények nagy figyelmet fordítanak a már végzett hallgatókra (alumni) is. Karrierjük figyelemmel kísérése nemcsak a minőségbiztosítás egyik elemeként funkcionálhat, hanem különféle csatornákon keresztül nyújtható támogatásokra is lehetőséget adhat (pl. referenciák, szakmai gyakorlati helyek felkutatása, elhelyezkedési lehetőségek stb.).

A magánfelsőoktatás szerepe – a már ismeretett demográfiai viszonyok miatt – hosszú távon nem korlátozódhat a hallgatói expanzió levezetésére. Tagadhatatlan,

hogy számos országban, így a kelet-európai térségben is a továbbtanulási hajlandóság növekedése és ezzel párhuzamosan a költségvetési források szűkössége valóban nagy szerepet játszott e szféra kialakulásában és megerősödésében, a magánfelsőoktatás térnyerésének azonban a világ más részein is megfigyelhető tapasztalatok alapján más kiváltó okai is vannak. A felekezeti fenntartású intézmények sajátos céljain túlmenően az egyes intézmények küldetésnyilatkozatai is tükrözik, hogy a képzési célok milyen sokfélék. Közös azonban ezen intézményekben, hogy színesítik, gazdagítják az oktatási kínálatot, s innovatív szerepük is lehet az általuk használt tankönyvek, jegyzetek széles választéka révén illetve a külföldi szakirodalom adaptálásával. Nem mellékesek továbbá azok a költségvetési szempontok sem, amelyek – ha nem is a szféra egészét, de annak egy részét tekintve – anyagilag is előnyösek lehetnek az adófizetők számára, miáltal a képzési költségek egy része valójában azokat terheli, akik a képzés későbbi előnyeit is élvezik.

A hallgatói vizsgálat eredményei megerősítik ezt, hiszen a nem állami szféra egy jelentős részében a hallgatók (illetve szüleik) valóban befektetésnek tekintik tanulásukat, s erre hajlandók is áldozni. Nem feltétlenül jelenti ez azonban azt, hogy az ebből a szempontból legfőképpen érintett alapítványi és magánfőiskolákra csak gazdag szülők jómódú gyerekei járnak, hiszen a hallgatók társadalmi összetétele még ebben a külső szemmel homogénnek tűnő intézményi szegmensben is igen heterogén. Ugyanúgy, ahogy az sem mondható el, hogy az egyházi intézményeket választók mindannyian kifejezetten vallásosak lennének. Vannak adatok, amelyek alapján azt állíthatjuk, hogy a tudástőke felsőoktatásban meglévő szerepe és a hallgatóknak az állami szférában hagyományosan is megfigyelhető rétegzettsége mellett egyes intézményekben az anyagi tőke szerepe is nagy jelentőséggel bír, ez azonban nem a nem állami szféra egészére, csupán annak részterületeire igaz.

A hallgatói kérdőíves vizsgálat eredményei nagymértékben egybecsengenek az intézményi sajátosságok elemzése során nyert eredményekkel. A hallgatók összetétele, intézményválasztási motivációja és intézményi értékelése hűen tükrözi az egyes intézmények diszciplináris jellemzőit, valamint képzési és infrastrukturális sajátosságait. **A nem állami felsőoktatás nagyfokú tagoltsága a hallgatók heterogén jellemzői alapján is jól nyomon követhető, a különböző intézményi funkciókhoz különböző hallgatói csoportok tartoznak.** A kutatás eredményeit más vizsgálatok eredményeivel kiegészítve azt az állítást fogalmazhatjuk meg, hogy a hallgatói összetétel vonatkozásában a nem állami szférában sok tekintetben hasonló rétegződés figyelhető meg az egyes tudományterületek, szakterületek és képzési szintek

vonatkozásában, mint amilyenek az állami felsőoktatás megfelelő szegmenseire jellemzők. Az intézményválasztási motivációk között ugyan sok esetben a fenntartó kiléte, az intézmény szellemisége is szerepel, az adatok azt mutatják, hogy – kevés kivételtől eltekintve – ez egy olyan plusz szempont, amely a hallgatók többségénél nem helyettesít, sokkal inkább kiegészít más, fontosabb motivációs tényezőket. Az előzőekben részletesen bemutatott belső rétegződés azt jelenti, hogy nem igazán beszélhetünk a „nem állami felsőoktatási intézmények” hallgatóiról, mint egészről, s éppen emiatt fontosak azok a vizsgálatok, amelyek egy-egy szakterületen, a kialakult, már hagyományokkal rendelkező intézmények körében végeznek összehasonlító elemzéseket az állami és nem állami intézmények hallgatói körében.

HIVATKOZÁSOK JEGYZÉKE

- Altbach, Philip G. [1997]: Let the Buyer Pay: International Trends in Funding for Higher Education, In: International Higher Education, Fall 1997
- Altbach, Philip G. [1998]: The Anatomy of Private Higher Education, In: International Higher Education, No. 12. Summer pp. 9-10.
- Altbach, Philip G. [1999]: Private Higher Education: Themes and Variations in Comparative Perspective, Prospects, Vol. XXIX. No. 3. Sept. pp. 311-323
- Andor Mihály [2002]: Diplomás szülők gyerekei. *Educatio*, 11. évf. 2. sz. pp. 191-210.
- A „bolognai folyamat”. Európai trendek. A Bolognai Nyilatkozatból adódó strukturális változtatások megvalósíthatósága a magyar felsőoktatásban. Kutatási zárójelentés. Oktatókutató Intézet, Kézirat. 2002.
- Bakos István [2002]: A magyar tanítóképzésről és két évszázados intézményrendszeréről. *Magyar Felsőoktatás*, 9. sz. pp. 18-19.
- Bara Zoltán [2000]: A felsőoktatás finanszírozása rendszerelméleti nézőpontból. *Magyar Felsőoktatás*, 5-6. sz.. pp. 8-13.
- Bíró Zsuzsanna [2002]: Tanárok a 2002/2003-as tanévben, *Educatio*, 11. évf. 2. sz. pp. 293-312.
- Blaskó Zsuzsa [1998]: Kulturális tőke és társadalmi reprodukció, *Szociológiai Szemle* 3. sz. pp. 55-81.
- Blaskó Zsuzsa [1999]: Kulturális tőke és társadalmi mobilitás, *Szociológiai Szemle* 1. sz. pp. 69-96.
- Borbély Katalin-Henkey István-Tóthné Bükki Edit [1999]: MÜTF: az oktatás minőségbiztosítása, *Magyar Felsőoktatás*, 9. sz. pp. 25-26.
- Bourdieu, P. [1978]: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése, Gondolat, Budapest, 1978
- Bukodi Erzsébet [1998]: Nőtték-e az iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek? *Századvég, Új folyam*, 9. sz. pp. 159-166.
- Castro, C. de M.- Navarro, J. C. [1999]: Will the Invisible Hand Fix Private Higher Education? In: *Private Prometheus. Private Higher Education and Development in the 21st Century*, Ed.: Philip G. Altbach, Greenwood Press, Westport, Connecticut – London, 1999 pp. 45-63.
- Cerych, L. [1995]: Educational Reforms in Central and Eastern Europe, in: *European Journal of Education*, Vol. 30. No. 4., Dec. 1995. pp. 423-435
- Cerych, L. [1998]: Recent Developments in Czech Higher Education, In: *International Higher Education*, No. 12, Summer 1998 pp. 11-12.
- Clark, B.- Neave, G. (ed) [1992]: *The Encyclopedia of Higher Education*, Pergamon Press
- Darvas Nagy Judit-Kozma Tamás-Thun Éva [1997]: *Higher Education in Hungary*, CEPES, Bucharest

- De Graaf, P. M. [1986]: The Impact of Financial and Cultural Resources on Educational Attainment in the Netherlands, *Sociology of Education*, Vol. 59, pp. 237-246
- DiMaggio, P. [1982]: Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on the Grades of U.S. High School Students. *American Sociological Review* 47. pp. 189-201
- Drahos Péter [1992]: Magánegyetemek. *Magyarország, Educatio*, 1. évf. 2. sz. pp. 284-300
- Education at a Glance. OECD Indicators (2001 Edition), Paris, CERI
- Fedor Tibor [1993]: Az ingatlanátadás jogpolitikai kérdései In: Nagy Péter Tibor (szerk.): Oktatáspolitikai és vallásszabadság. Állam-egyház-iskola-társadalom a 20. században. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000 pp. 73-112.
- Felsőoktatási jelentkezések 2003,
http://www.felvi.hu/index.ofi?mfa_id=7&hir_id=2146
- Galasi Péter-Tímár János-Varga Júlia [2000]: Pályakezdő diplomások munkaerő-piaci helyzete, *Munkaügyi Szemle*, 12. sz. pp. 22-26.
- Gazsó Ferenc [1997]: A társadalmi folyamatok és az oktatási rendszer, *Századvég, Új Folyam* 7. sz. pp.73-107.
- Gazsó Ferenc-Laki László [1998]: Esélyek és orientációk. Fiatalok az ezredfordulón, Okker Kiadó, Budapest
- Gábor Kálmán-Dudik Éva [2000]: Középosztályosodás és a felsőoktatás tömegesedése, *Educatio*, 9. évf. 1. sz. pp. 95-114.
- Gellert, C. [1999]: Elit és tömeg a felsőoktatásban: Egy rosszul felfogott dichotómia, In: *Világosság* 40. évf. 10. szám, pp. 67-73.
- Gribo, Eduardo M. [1993]: The Transformation of Higher Education in Portugal. In: Gellert, C. (ed.): *Higher Education in Europe*. Jessica Kingsley Publishers, London
- Giesecke, Hans C. [1999] The Rise of Private Higher Education in East Central Europe, In: *Society and Economy in Central and Eastern Europe*, VOLUME XXI. No. 1. pp. 132-156.
- Halász Gábor [2001]: Az oktatási rendszer, Műszaki Könyvkiadó, 2001
- Higher Education: Issues and Options for Reform, A World Bank Study, 1993 (manuscript)
- Horváth D. Tamás [1992]: Magánhasznok közkieltségen, *Educatio*, 2. sz. pp. 250-255.
- Hrubos Ildikó [1995]: A felsőoktatási rendszerek válaszléte a változó társadalom kihívásaira, *Szociológiai Szemle* 4. sz. pp. 93-109.
- Hrubos Ildikó [1998]: A felsőoktatás intézményrendszerének átalakulása a fejlett országokban, *Európa Fórum* 8. évf. 1. szám pp. 21-34.
- Hrubos Ildikó [1999a]: A felsőoktatás dilemmái a tömegessé válás korszakában, *Educatio Füzetek*, Oktatáskutató Intézet, Bp.
- Hrubos Ildikó [1999b]: A japán felsőoktatási modell, *Educatio Füzetek* 226., Oktatáskutató Intézet, Bp.
- Hrubos Ildikó [2000]: A felsőoktatás főbb modelljei és azok módosulásai a huszadik század második felében, *Info-Társadalomtudomány* 49. sz. pp. 7-13.

- Hrubos Ildikó [2002]: Differenciálódás, diverzifikálódás és homogenizálódás a felsőoktatásban, *Educatio*, 1. sz.. pp. 96-105.
- Hrubos Ildikó (szerk.) [2002b]: Az ismeretlen szakképzés. Új Mandátum Kiadó
- Jones, D. R. [1992]: Privatisation. In: *The Encyclopedia of Higher Education*. Oxford, Pergamon Press, pp. 1445-1453
- Kassai Ákos [1999]: Tandíj helyett a hallgatói finanszírozási rendszerről. *Magyar Felsőoktatás*, 1-2. sz. pp. 16-21.
- Koncz Péter [2001]: A lengyel felsőoktatás a bolognai folyamat tükrében In.: A „bolognai folyamat”. Európai trendek. A Bolognai Nyilatkozatból adódó strukturális változtatások megvalósíthatósága a magyar felsőoktatásban. Kézirat, OI
- Kozma Tamás [1992]: A közoktatás és a felsőoktatás illeszkedése, In: *A magyar felsőoktatás fejlesztése 2000-ig. Háttér tanulmányok*, Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Budapest pp. 125-135.
- Kozma Tamás [2000]: Negyedik fokozat? In: *Info-Társadalomtudomány* 2000/49.sz. pp. 61-74.
- Ladányi Andor [1992]: A közoktatás és a felsőoktatás illeszkedése, In: *A magyar felsőoktatás fejlesztése 2000-ig. Háttér tanulmányok*, Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Budapest pp. 5-20
- Ladányi Andor [1993]: A felsőoktatás nemzetközi statisztikai összehasonlítása, *Statisztikai Szemle*, pp. 553-561
- Ladányi Andor [1996]: Felsőoktatási intézményrendszerek, *Educatio* 1996. Tél pp. 575-584.
- Ladányi Andor [1999]: A magyar felsőoktatás a 20. században. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Ladányi Andor [2002]: A magyar felsőoktatás nemzetközi összevetésben. *Magyar Felsőoktatás*, 10. sz. pp.62-64
- Ladányi Andor [2003]: Az európai felsőoktatás az 1990-es években. *Statisztikai Szemle* 1. sz. pp. 28-37.
- Ladányi János [1994]: Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban. *Educatio*, Budapest
- Levy, D. C. (Ed.) [1986]: *Private Education. Studies in Choice and Public Policy*. Yale Studies on Nonprofit Organisations, New York, Oxford University Press
- Levy, D. C. [1998]: Public Policy and Private Higher Education, In: *International Higher Education* No. 12., Summer pp. 7-9.
- Levy, D. C. [1992]: Private Institutions of Higher Education, In: *The Encyclopedia of Higher Education* Ed: Burton Clark & Guy Neave, Pergamon Press
- Levy, D. C. [1999]: When Private Higher Education Does Not Bring Organizational Diversity, In: *Private Prometheus. Private Higher Education and Development in the 21st Century*, Ed.: Philip G. Altbach, Greenwood Press, Westport, Connecticut – London, pp. 15-43.
- Lukács Péter [1995]: Nyugaton és nálunk. In: Nagy Péter Tibor (szerk.): *Oktatáspolitikai és vallásszabadság*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2000. pp. 13-19.
- Mare, R.D. [1981]: Change and Stability in Educational Stratification. *American Sociological Review*, Vol. 46. pp. 72-87.

- Meek, V. L. [1997]: Sociology of Higher Education, In: International Encyclopedia of the Sociology of Education, Ed: Lawrence J. Saha, Pergamon Press pp. 173-186.
- Mellár Tamás [2002]: A demográfiai változások hatása a felsőoktatási intézmények versenyhelyzetére II., Magyar Felsőoktatás, 3. sz. pp. 28-30.
- Mészáros Gábor [2002]: Külföldi felsőoktatási intézmények Magyarországon. Magyar Felsőoktatás, 2002/1. pp.16-18.
- MF Műhely az Oktatáskutató Intézetben – V. Finanszírozás. Magyar Felsőoktatás 1998/10. sz. pp. 10-25.
- MF Műhely az Oktatáskutató Intézetben – VI. Társadalmi mobilitás, tehetséggondozás, felsőoktatás. Magyar Felsőoktatás 1999/4. sz. pp. 8-20.
- MF Műhely a PH-ban. Az AISZF a képzésben. Tapasztalatok és tanulságok. Magyar Felsőoktatás 2001/3. pp. 11-23.
- Nagy Péter Tibor [2002]: Egyház és oktatás a rendszerváltás évtizedében. Educatio 1. sz. pp. 73-95.
- Oktatási Évkönyv 2001/2002, OM 2002
- Polónyi István-Tímár János [2001]: Tudásgyár vagy papírgyár, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Polónyi István [2000]: A felsőoktatás finanszírozásának jellemzői, Info-Társadalomtudomány 49. sz. pp. 7-13.
- Polónyi István [2002]: Az oktatás gazdaságtana, Osiris Kiadó, Budapest
- Pring, Richard [1987]: Privatization in education, In: Journal of Educational Policy, Vol. 2./No. 4. pp. 289-299
- Pusztai Gabriella [2002]: Közösségek rejtett erőforrásai. A felekezeti középiskolák társadalmi háttere napjainkban. Protestáns Szemle, 4. sz. pp. 201-217.
- Pusztai Gabriella-Verdes Emese [2002]: A társadalmi tőke hatása a felekezeti gimnazisták továbbtanulási terveire. Szociológiai Szemle 1. sz. pp. 90-106.
- Reisz, D. Róbert: [1992]: Magánegyetemek: Románia, Educatio 1992. Tél, pp. 300-309.
- Reisz, D. Róbert [2001]: A román felsőoktatás In.: A „bolognai folyamat”. Európai trendek. A Bolognai Nyilatkozatból adódó strukturális változtatások megvalósíthatósága a magyar felsőoktatásban. Kézirat, OI
- Reviews of National Policies of Education. Romania, OECD 2000
- Róbert Péter [1991]: Egyenlőten esélyek az iskolai képzésben, Szociológiai Szemle 1. sz. pp. 59-84
- Róbert Péter [1998]: Hipotézisek az oktatás és a társadalmi mobilitás összefüggéseiről, Századvég, Új folyam, 8. sz. pp.156-164.
- Róbert Péter [2000]: Bővülő felsőoktatás: ki jut be? Educatio, 9. évf. 1. sz. pp. 79-93.
- Rosta Gergely [2002]: Ifjúság és vallás, in: Szabó Andrea – Laki László – Bauer Béla (szerk.): „Ifjúság 2000” – Tanulmányok, Budapest, pp. 220-239.
- Semjén András [2001]: Az államilag finanszírozott felsőoktatási férőhelyek elosztása: Bürokratikus koordináció vagy kvázipiaci allokációs modell? In: Oktatás és munkaerőpiaci érvényesülés, Szerk: Semjén András, MTA-KTK, Bp. pp. 199-224
- Setényi János [1992a]: Privatizáció, Educatio, 1. évf. 2. sz. pp. 177-193.

Setényi János [1992b]: Magánegyetemek. Magánfelsőoktatás és privatizáció, *Educatio*, 1. évf. 2. sz. pp. 283-284.

Statisztikai téjékoztató. Felsőoktatás, 1990-től 2001-ig, OM

Sungho, H. Lee [1998]: Korean Private Higher Education Faces Economic Crisis, In: *International Higher Education*, Fall 1998, pp. 19-20.

Szabó Péter [2003]: 10 éves a hazai magán-felsőoktatás. Egy kutatás tanulságai I.-II. *Magyar Felsőoktatás* 1-2-3. sz. pp.45-48, 4-5. sz. pp. 43-48

Székelyi Mária-Csepeli György-Örkény Antal [1998]: A felsőoktatási hallgatók társadalmi háttere, élet- és tanulmányi feltételeinek alakulása 1997-ben (Összefoglalás), *Magyar Felsőoktatás* 9. sz.

Székelyi Mária [1999]: Esélyek és esélyegyenlőtlenségek a felsőoktatásban, *Magyar Felsőoktatás* 4. sz.. pp. 21-23.

Szemerszki Marianna [1996]: A hallgatók szociális helyzetének feltárására irányuló kérdőíves vizsgálat adatainak elemzése. Kézirat. Oktatókutató Intézet

Tilak, J. B. G. [1991]: The Privatisation of Higher Education, In: *Prospects*, No. 2.

Trow, M. [1974]: Problems in the Transition from Elite to Mass Higher Education. Policies for Higher Education. Paris OECD

Varga Júlia [1998]: A hallgatók támogatása , In: *Educatio* 1998. 7. évf. 1. sz. pp. 96-103.

Varga Júlia [1998b]: Oktatás-gazdaságtan, Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 1998

Yonezawa, A. [1998]: Further Privatisation in Japanese Higher Education? In: *International Higher Education*, No. 13, pp. 20-22.

Walford, G. [1988]: The Privatisation of British Higher Education, In: *European Journal of Education*, Vol. 23. Nos 1-2

Fontosabb interneten elérhető oldalak:

az egyes felsőoktatási intézmények web-oldalai, valamint

www.felvi.hu

www.eurydice.org

www.om.hu

www.cepes.ro

FÜGGELÉK

1. táblázat

A hallgatók számának a 20-24 éves korú népességhez viszonyított aránya néhány európai országban

Ausztria*	1990/91	31,4	2000/2001	54,3
Bulgária	1990/91	30,9	2000/2001	40,1
Csehország	1990/91	17,1	2000/2001	27,4
Dánia	1990/91	39,4	1999/2000	55,8
Egyesült Királyság	1990/91	27,8	2000/2001	58,0
Észtország	1990/91	24,1	2000/2001	58,7
Finnország	1990/91	47,5	2000/2001	85,2
Franciaország	1990/91	40,4	2000/2001	56,5
Görögország	1991/92	21,7	2000/2001	30,9
Hollandia	1990/91	36,6	1999/2000	52,4
Horvátország	1990/91	22,1**	2000/2001	33,9
Írország	1990/91	33,5	1998/1999	43,7
Lengyelország	1990/91	21,8	2000/2001	61,0
Magyarország	1990/91	15,5	2001/2002	44,7
Németország	1991/92	33,5	2000/2001	44,9
Norvégia	1990/91	40,7	2000/2001	69,6
Olaszország	1990/91	30,7	1999/2000	46,6
Portugália	1990/91	20,5	1997/1998	40,8
Románia	1990/91	10,4	2000/2001	31,0
Spanyolország	1990/91	37,2	1998/1999	54,9
Svájc	1990/91	27,2	2000/2001	39,1
Svédország	1990/91	36,0	2000/2001	69,3
Szlovákia	1991/92	16,6	2000/2001	28,2
Szlovénia	1990/91	22,8	2000/2001	58,9

* csak a rendes (ordentlich) hallgatók adatai

** a posztgraduális tanulmányokat folytatók nélkül

Forrás: Ladányi Andor: Az európai felsőoktatás az 1990-es években, Statisztikai Szemle 2003/1. sz. p. 29.

2. táblázat

A felsőfokú tanulmányaikat elkezdő hallgatók életkor szerinti megoszlása képzési szintenként és képzési formánként a 2001/2002-es tanévben*

	18 éves		19 éves		20 éves		21 éves		22-25 éves		26-29 éves		30 felett		ismeretlen
	főiskolai	egyetemi	főiskolai	egyetemi	főiskolai	egyetemi	főiskolai	egyetemi	főiskolai	egyetemi	főiskolai	egyetemi	főiskolai	egyetemi	
nappali tagozat	6273	22.53%	10192	36.60%	5710	20.51%	2620	9.41%	2458	8.83%	343	1.23%	246	0.88%	3
egyetemi	5957	28.64%	8562	41.17%	2833	13.62%	1263	6.07%	1710	8.22%	333	1.60%	138	0.66%	3
Összesen	12230	25.14%	18754	38.55%	8543	17.56%	3883	7.98%	4168	8.57%	676	1.39%	384	0.79%	6
esti tagozat	62	3.04%	165	8.08%	134	6.57%	164	8.04%	669	32.78%	388	19.01%	455	22.29%	4
egyetemi	0	0.00%	2	3.85%	3	5.77%	0	0.00%	17	32.69%	14	26.92%	16	30.77%	0
Összesen	62	2.96%	167	7.98%	137	6.55%	164	7.84%	686	32.78%	402	19.21%	471	22.50%	4
Levelező tagozat	428	1.84%	1014	4.35%	1693	7.27%	1849	7.94%	7028	30.17%	4910	21.08%	6365	27.33%	6
egyetemi	78	2.12%	209	5.69%	214	5.83%	230	6.26%	1353	36.85%	758	20.64%	784	21.35%	46
Összesen	506	1.88%	1223	4.54%	1907	7.07%	2079	7.71%	8381	31.08%	5668	21.02%	7149	26.51%	52
Távoktatás	273	2.62%	553	5.30%	905	8.68%	894	8.57%	3432	32.90%	2190	20.99%	2185	20.95%	0
egyetemi	28	14.29%	33	16.84%	15	7.65%	28	14.29%	45	22.96%	29	14.80%	18	9.18%	0
Összesen	301	2.83%	586	5.51%	920	8.66%	922	8.68%	3477	32.72%	2219	20.88%	2203	20.73%	0
Összes képzési forma	7036	11.06%	11924	18.75%	8442	13.27%	5527	8.69%	13587	21.36%	7831	12.31%	9251	14.54%	13
egyetemi	6063	24.53%	8806	35.62%	3065	12.40%	1521	6.15%	3125	12.64%	1134	4.59%	956	3.87%	49
Összesen	13099	14.83%	20730	23.47%	11507	13.03%	7048	7.98%	16712	18.92%	8965	10.15%	10207	11.56%	62

Forrás: Statisztikai Tájékoztató. Felsőoktatás, OM 2001/2002

* Csak a főiskolai és egyetemi szintű képzésben résztvevő újonnan belépők adatai

3. táblázat

A nem állami felsőoktatási intézmények listája

Egyházi egyetemek

Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen (DRHE)
Evangélikus Hittudományi Egyetem, Budapest (EHE)
Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest (KRE)
Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem, Budapest (ORKI-ZSE)
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest (PPKE)

Egyházi főiskolák

Adventista Teológiai Főiskola, Budapest (ATF)
Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Zsámbék (AVKF)
A Tan Kapuja Buddhista Főiskola, Budapest (TKBF)
Baptista Teológiai Akadémia, Budapest (BTA)
Egri Hittudományi Főiskola, Eger (EGHF)
Esztergomi Hittudományi Főiskola, Esztergom (ESZHF)
Győri Hittudományi Főiskola, Győr (GYHF)
Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen (KTIF)
Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa (PRTA)
Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécs (PHF)
Pünkösdi Teológiai Főiskola, Budapest (PTF)
Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest (SSZHF)
Sárospataki Református Teológiai Akadémia, Sárospatak (SRTA)
Sola Scriptura Teológiai Főiskola, Budapest (SSTF)
Szegedi Hittudományi Főiskola, Szeged (SZHF)
Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza (SZAGKHF)
Szent Bernát Hittudományi Főiskola, Zirc (SZBHF)
Szent Pál Akadémia, Budapest (SZPA)
Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola, Veszprém (VHF)
Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola, Esztergom (VTIF)
Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest (WJLF)

Magán, illetve alapítványi egyetemek

Andrássy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem, Budapest

Magán, illetve alapítványi főiskolák

Általános Vállalkozási Főiskola, Budapest (ÁVF)
Budapesti Kommunikációs Főiskola, Budapest (BKF)
Gábor Dénes Főiskola, Budapest (GDF)
Harsányi János Főiskola, Budapest (HJF)
Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája, Budapest (HFF)
Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár (KJF)
Modern Üzleti Tudományok Főiskolája, Tatabánya (MÜTF)
Mozgássérültek Pető András Nevelőképző és Nevelőintézete, Budapest (MPANNI)
Nemzetközi Üzleti Főiskola (International Business School), Budapest (NÜF)
Zsigmond Király Főiskola, Budapest (ZSKF)

A vizsgált nem állami felsőoktatási intézmények jelentkezési és felvételi statisztikái (nappali tagozat, 2001-2003)*

Intézmény	Finan- sztróza	Összes jelentkezés 2001-ben	Elso helyen jelentkezők 2001- ben (fő)	Felvettek száma 2001-ben (fő)	Az összesből 1. helyen (%)	Az összesből felvett (%)	Tűjelenkezési arány**	Összes jelentkezés 2002-ben	Elso helyen jelentkezők 2002- ben (fő)	Felvettek száma 2002-ben (fő)	Az összesből 1. helyen (%)	Az összesből felvett (%)	Tűjelenkezési arány**	Összes jelentkezés 2003-ban	Elso helyen jelentkezők 2003- ban (fő)	Az összesből 1. helyen (%)
Alapítványi és magánfőiskolák																
Általános Vállalkozási Főiskola		4873	1073	457	22.0%	9.4%	2.35	3425	764	477	22.3%	13.9%	1.60	2103	463	22.0%
		3605	944	111	26.2%	3.1%	8.50	2174	604	127	27.8%	5.8%	4.76	1403	356	25.4%
		1268	129	346	10.2%	27.3%	0.37	1251	160	350	12.8%	28.0%	0.46	700	107	15.3%
Budapesti Kommunikációs Főiskola		2853	809	176	28.4%	6.2%	4.60	2422	819	176	33.8%	7.3%	4.65	1229	404	32.9%
		2315	804	50	34.7%	2.2%	16.08	1848	803	45	43.5%	2.4%	17.84	882	354	40.1%
		538	5	126	0.9%	23.4%	0.04	574	16	131	2.8%	22.8%	0.12	347	50	14.4%
Gábor Dénes Főiskola		4972	1191	830	24.0%	16.7%	1.43	3176	751	724	23.6%	22.8%	1.04	1716	410	23.9%
		3836	1171	328	30.5%	8.6%	3.57	2522	732	440	29.0%	17.4%	1.66	1277	318	24.9%
		1136	20	502	1.8%	44.2%	0.04	654	19	284	2.9%	43.4%	0.07	439	92	21.0%
Heller Farkas Főiskola		394	162	197	41.1%	50.0%	0.82	482	188	216	39.0%	44.8%	0.87	4555	1103	24.2%
		0	0	0	0.0%	0.0%		0	0	0	0.0%	0.0%		3601	945	26.2%
		394	162	197	41.1%	50.0%	0.82	482	188	216	39.0%	44.8%	0.87	954	158	16.6%
Kodolányi János Főiskola		6607	1953	933	29.6%	14.1%	2.09	5680	1614	1012	28.4%	17.8%	1.59	2309	677	29.3%
		5020	1777	285	35.4%	5.7%	6.24	4250	1459	392	34.3%	9.2%	3.72	1344	436	32.4%
		1587	176	648	11.1%	40.8%	0.27	1430	155	620	10.8%	43.4%	0.25	965	241	25.0%
Modem Üzleti Tudományok Főiskolája		2340	633	641	27.1%	27.4%	0.99	2270	564	621	24.8%	27.4%	0.91	1073	208	19.4%
		1250	407	392	32.6%	31.4%	1.04	1329	371	376	27.9%	28.3%	0.99	634	141	22.2%
		1090	226	249	20.7%	22.8%	0.91	941	193	245	20.5%	26.0%	0.79	439	67	15.3%
Mozgássérültek Pető András NNI		164	109	56	66.5%	34.1%	1.95	171	108	58	63.2%	33.9%	1.86	284	118	41.5%
		157	108	55	68.8%	35.0%	1.96	164	105	56	64.0%	34.1%	1.88	281	118	42.0%
		7	1	1	14.3%	14.3%	1.00	7	3	2	42.9%	28.6%	1.50	3	0	0.0%

Intézmény	Finan- szirozás	Összes jelentkezés 2001-ben	Első helyen jelentkezők 2001- ben (fő)	Felvettek száma 2001-ben (fő)	Az összesből 1. helyen (%)	Az összesből felvett (%)	Tulajdonképesi arány**	Összes jelentkezés 2002-ben	Első helyen jelentkezők 2002- ben (fő)	Felvettek száma 2002-ben (fő)	Az összesből 1. helyen (%)	Az összesből felvett (%)	Tulajdonképesi arány**	Összes jelentkezés 2003-ban	Első helyen jelentkezők 2003- ban (fő)	Az összesből 1. helyen (%)
Nemzetközi Újleti Főiskola	Összesen	363	189	200	52.1%	55.1%	0.95	336	41	146	12.2%	43.5%	0.28	457	237	51.9%
	Összes állami	0	0	0			0	1	0	0	0.0%	0.0%	0	0	0	
	Kétféltéses	363	189	200	52.1%	55.1%	0.95	335	41	146	12.2%	43.6%	0.28	457	237	51.9%
Zsigmond Király Főiskola	Összesen	543	132	137	24.3%	25.2%	0.96	842	190	202	22.6%	24.0%	0.94	2493	493	19.8%
	Összes állami	0	0	0			0	0	0	0			0	1875	398	21.2%
	Kétféltéses	543	132	137	24.3%	25.2%	0.96	842	190	202	22.6%	24.0%	0.94	618	95	15.4%

Egyházi intézmények

Károli Református Egyetem – AJK	Összesen	1235	98	141	7.9%	11.4%	0.70	1564	134	153	8.6%	9.8%	0.88	1049	109	10.4%
	Állami	938	92	71	9.8%	7.6%	1.30	1151	130	81	11.3%	7.0%	1.60	782	101	12.9%
	Kétféltéses	297	6	70	2.0%	23.6%	0.09	413	4	72	1.0%	17.4%	0.06	267	8	3.0%
Károli Református Egyetem – BTK	Összesen	2587	766	261	29.6%	10.1%	2.93	3507	965	272	27.5%	7.8%	3.55	2702	716	26.5%
	Összes állami	2067	654	225	31.6%	10.9%	2.91	2829	896	245	31.7%	8.7%	3.66	2221	675	30.4%
	Kétféltéses	520	112	36	21.5%	6.9%	3.11	678	69	27	10.2%	4.0%	2.56	481	41	8.5%
Károli Református Egyetem – TFK	Összesen	54	32	34	59.3%	63.0%	0.94	45	26	25	57.8%	55.6%	1.04	43	24	55.8%
	Összes állami	48	28	32	58.3%	66.7%	0.88	33	21	18	63.6%	54.5%	1.17	33	20	60.6%
	Kétféltéses	6	4	2	66.7%	33.3%	2.00	12	5	7	41.7%	58.3%	0.71	10	4	40.0%
Pázmány Péter Katolikus Egyetem – BTK	Összesen	1809	579	459	32.0%	25.4%	1.26	2787	790	499	28.3%	17.9%	1.58	2724	827	30.4%
	Összes állami	1578	522	431	33.1%	27.3%	1.21	2427	755	453	31.1%	18.7%	1.67	2318	783	33.8%
	Kétféltéses	231	57	28	24.7%	12.1%	2.04	360	35	46	9.7%	12.8%	0.76	406	44	10.8%
Pázmány Péter Katolikus Egyetem – ITK	Összesen	289	129	83	44.6%	28.7%	1.55	229	90	82	39.3%	35.8%	1.10	347	167	48.1%
	Állami	287	128	82	44.6%	28.6%	1.56	224	89	80	39.7%	35.7%	1.11	347	167	48.1%
	Kétféltéses	2	1	1	50.0%	50.0%	1.00	5	1	2	20.0%	40.0%	0.50	0	0	
Pázmány Péter Katolikus Egyetem – AJK	Összesen	2960	1014	307	34.3%	10.4%	3.30	1905	820	323	43.0%	17.0%	2.54	1502	382	25.4%
	Állami	2236	943	250	42.2%	11.2%	3.77	1783	740	308	41.5%	17.3%	2.40	1502	382	25.4%
	Kétféltéses	724	71	57	9.8%	7.9%	1.25	122	80	15	65.6%	12.3%	5.33		4???	

Intézmény	Finan- sztróza	Összes jelentkezés 2001-ben	Első helyen jelentkezők 2001- ben (fő)	Felvettek száma 2001-ben (fő)	Az összesből 1. helyen (%)	Az összesből felvett (%)	Tulajdonképesi arány**	Összes jelentkezés 2002-ben	Első helyen jelentkezők 2002- ben (fő)	Felvettek száma 2002-ben (fő)	Az összesből 1. helyen (%)	Az összesből felvett (%)	Tulajdonképesi arány**	Összes jelentkezés 2003-ban	Első helyen jelentkezők 2003- ban (fő)	Az összesből 1. helyen (%)
Apor Vilmos Katolikus Főiskola	Összesen	407	129	166	31.7%	40.8%	0.78	651	204	224	31.3%	34.4%	0.91	570	175	30.7%
	Összes állami	370	127	159	34.3%	43.0%	0.80	590	200	204	33.9%	34.6%	0.98	503	171	34.0%
	Kétféltéses	37	2	7	5.4%	18.9%	0.29	61	4	20	6.6%	32.8%	0.20	67	4	6.0%
Kölcsy Ferenc Ref.. Tanítóképző Fői	Összesen	838	323	243	38.5%	29.0%	1.33	641	250	244	39.0%	38.1%	1.02	821	281	34.2%
	Összes állami	790	320	236	40.5%	29.9%	1.36	599	247	238	41.2%	39.7%	1.04	760	277	36.4%
	Kétféltéses	48	3	7	6.3%	14.6%	0.43	42	3	6	7.1%	14.3%	0.50	61	4	6.6%
Vitéz János Katolikus Tanítóképző Fői.	Összesen	543	175	177	32.2%	32.6%	0.99	819	231	194	28.2%	23.7%	1.19	768	217	28.3%
	Összes állami	469	151	149	32.2%	31.8%	1.01	726	228	168	31.4%	23.1%	1.36	682	213	31.2%
	Kétféltéses	74	24	28	32.4%	37.8%	0.86	93	3	26	3.2%	28.0%	0.12	86	4	4.7%
Wesley János Lelkészépző Főiskola	Összesen	144	94	75	65.3%	52.1%	1.25	296	221	87	74.7%	29.4%	2.54	250	189	75.6%
	Összes állami	139	92	74	66.2%	53.2%	1.24	275	216	82	78.5%	29.8%	2.63	229	184	80.3%
	Kétféltéses	5	2	1	40.0%	20.0%	2.00	21	5	5	23.8%	23.8%	1.00	21	5	23.8%

Forrás: www.felvi.hu, az egyes intézmények nappali tagozatos alapképzéseire vonatkozó szakonkénti adatok saját összesítése

* A táblázatban az összes jelentkezés az adott intézménybe történő jelentkezések számának a mechanikus összesítését jelenti, hiszen egy adott személy több intézménybe is beadhatta jelentkezési lapját, s többször is jelentkezhetett ugyanabba az intézménybe más-más szakra, ráadásul kétszer pályázhatott ugyanarra a szakra, egyrészt államilag finanszírozott, másrészt költségterítéses helyre. Mivel 1. helyre jelentkezni csak egyszer lehet, így ott az adatok „fő”-ben értendők.

** a felvettek aránya az 1. helyen jelentkezőkhöz képest

Kétféltéses = összes költségterítéses

5. táblázat

A magán-, illetve alapítványi főiskolák hallgatói részére nyújtható támogatások, az általuk fizetendő díjak és térítések

A) A hallgatók részére adható támogatások

I: Intézmény; **II:** Képzési forma / tagozat; **III:** Finanszírozás módja; **IV:** Minimális tanulmányi eredmény; **V:** Tanulmányi ösztöndíj Ft / félév; **VI:** Költségtérítési kedvezmény(1) (ktgtér. %-a); **VII:** Pénzbeli szociális támogatás (2); **VIII:** Szakmai, tudományos és közéleti ösztöndíj (3); **IX:** Jegyzetvásárlási támogatás (4); **X:** Diákotthon, kollégium (5); **XI:** Lakhatási támogatás (6)

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
ÁVF	A/N	áll. fin.	3,51	40 000–105.000	–	van	van	van	van	van
	A/N	ktg.	3,51	–	10–35	–	van	–	van	–
BKF	A/N	áll. fin.	3,51	15.000–60 000	–	van	van	van	–	van
	A/N	ktg.	4,00	30000–190000 (7)	15–90	–	van	–	–	–
GDF	A/N	áll. fin.	3,81	30 000–60 000	–	van	van	van	–	–
	A/N	ktg.	–	–	–	–	van	van	–	–
HFF	A/N	ktg.	–	–	–	–	van	–	–	–
KJF	A/N	áll. fin.	3,51	25 000–95 000	–	van	van	van	van	van
	A/N	ktg.	–	–	–	van	van	–	van	–
MÜTF	A/N	áll. fin.	3,51	30 000–135 000	–	van	van	van	van	van
	A/N	ktg.	–	–	–	van	–	–	van	van
NÜF	A/N	ktg.	(8)	–	0–100 (8)	–	–	–	–	–
ZSKF	A/N	ktg.	4,51	15000–30000	–	–	–	–	van	–

(1) Az adott félévre fi zetendő költségtérítés összegéhez viszonyítva

(2) Pályázat útján

(3) Megjegyzések: **ÁVF:** max. 85.000 Ft/félév; **BKF:** pályázat útján; **GDF:** pályázat útján; **KJF:** max. 100.000 Ft/félév (pályázat útján); **MÜTF:** 350.000 Ft/félév a kiosztható keretösszeg

(4) Megjegyzések: **GDF:** az F/N képzési forma kivételével a teljes tananyagcsomagot térítésmentesen kapják meg a hallgatók, az F/N tagozat hallgatói az állami finanszírozásnak megfelelő összeget kapják; **KJF:** alanyi jogon jár minden nappali tagozatos államilag fi nanszírozott hallgatónak; **MÜTF:** 5.000 Ft/fő/félév

(5) Megjegyzések: **ÁVF:** Junior Griff Szálló; **KJF:** intézményi elbírálás alapján; **MÜTF:** intézményi szabályzat szerint; **ZSKF:** Touring Hotel

(6) Pályázat útján

(7) Intézményi ösztöndíj

(8) NÜF intézményi szabályzata szerint

B) A hallgatók által fizetendő díjak és térítések

I: Intézmény; **II:** Képzési forma, tagozat; **III:** Finanszírozás módja; **IV:** Költségtérítés (Ft/félév); **V:** Külön eljárási díj (Ft/esetenként) (1); **VI:** Tárgyismétlés díja (2) (Ft/esetenként); **VII:** Egyéb díjak (3) (Ft/félév)

I	II	III	IV	V	VI	VII
ÁVF	A/N	áll. fin.	–	Van	van	van
	A/N	ktg.	160 000 (4), 170 000 (5), 190 000 (6)	Van	van	van
BKF	A/N	áll. fin.	–	van	van	van
	A/N	ktg.	150 000(13)–250 000(14)	van	van	van
GDF	A/N	áll. fin.	–	van	van	van
	A/N	ktg.	200 000	van	van	van
HFF	A/N	ktg.	180 000	van	van	van
KJF	A/N	áll. fin.	–	–	van	43 000
	A/N	ktg.	120000–155000	1000-3000	van	43 000
MÜTF	A/N	áll. fin.	–	van	van	van
	A/N	ktg.	170000–220000	van	–	van
NÜF	A/N	ktg.	0–400 000	–	–	van
ZSKF	A/N	ktg.	134 000 (7), 168 000 (8), 178 000 (9)	500–10 000	van	van

(1) (2) Megjegyzések: **ÁVF:** egységesen, a hallgatói előirányzat max. 3%-a; **BKF:** egységesen, a hallgatói előirányzat max. 3%-a; **MÜTF:** 1.000–10.000Ft; **ZSKF:** a kötelező óraszámom felül tanfolyami jellel

(3) A kredit rendszerű képzésben. Megjegyzések: **ÁVF:** az államilag fi nanszírozott kereten tanulók esetében a hallgatói előirányzat havi max. 15%-a, a költségtérítéses képzésben havi max. 25%-a; **BKF:** a mindenkori költségtérítéshez igazodó kredit értékben, nappalin 7.000 Ft/kredit, levelezőn 6.500 Ft/kredit; **GDF:** tantárgytól függő; **HFF:** tantárgytól függő; **MÜTF:** államilag fi nanszírozott hallgatók esetében 15.000 Ft/tantárgy/félév; **ZSKF:** tantárgyanként változó, szabályzat szerint

(4) Megjegyzések: **ÁVF:** nyelvoktatás kiegészítő díja, jegyzetsomag, beiratkozási díj stb; **BKF:** költségtérítéses fi nanszírozásnál és állami fi nanszírozottaknál a nyelvvizsgával rendelkező hallgatóknak 35.000 Ft/félév, beiratkozási díj egységesen 5.000 Ft/félév; **GDF:** beiratkozási díj (első beiratkozáskor), záróvizsgadíj; **KJF:** beiratkozási díj, egyéb alapképzésen felüli szolgáltatási díj, nyelvoktatás kiegészítő díja (utóbbi csak a felsőfokú szakképzés államilag finanszírozott nappali tagozatos képzésében: 35.000 Ft) ; **MÜTF:** nyelvoktatás kiegészítő díja, ECDL képzés, regisztrációs díj; **ZSKF:** jegyzetsomag

(5) **ÁVF:** vállalkozásszervező szak

(6) **ÁVF:** üzleti kommunikáció szak

(7) **ÁVF:** nemzetközi kapcsolatok szak

(8) **ZSKF:** humánerőforrás-menedzser szak

(9) **ZSKF:** művelődésszervező-kommunikáció szak

(10) **ZSKF:** nemzetközi kapcsolatok szak

(11) **ZSKF:** művelődésszervező szak

(12) keresztféléves képzés

6. táblázat

Az egyházi felsőoktatási intézményekben* tanuló államilag finanszírozott hallgatók részére nyújtható támogatások

I: Intézmény (kar); **II:** Hallgatói kategória; **III:** Tanulmányi ösztöndíj (I. évf. 2. félévétől) **a.** minimális tanulmányi eredmény **b.** Ft/félév; **IV:** Pénzbeli szociális támogatás pályázat alapján (Ft/félév); **V:** Egyéb ösztöndíj pályázat alapján (Ft/félév); **VI:** Egyéb juttatás pályázat alapján (Ft/alkalom); **VII:** Lakhatási támogatás (Ft/hónap)

I	II	III		IV	V	VI	VII
		a.	b.				
AVKF		3,51	0 – 45000	5000 – 20000	5000 – 15000	2500 – 20000	3000 – 6000
KRE-BTK	1	Csop. átl.	10 000-80 000	18 000-35 000	5 000-25 000	2 000-10 000	1 000-3 000
KRE-TFK	1	3,71	5000 – 75 000	15 000	0 – 30 000	5000 – 10 000	-
KTIF		3.51	számított	4000	kiemelt ösztöndíj	szociális támogatás	3300
MPANNI		4,00	1. félév: 6664	5000-15000	-	1175	3300
PPKE-BTK		3,61	3.500-17.000	3.000-7.000	-		
PPKE-ITK	1	3.3	50 000-125 000	15 000-40 000	137 000	5 000-15 000	3 300
PPKE-JÁK	1	I. évf. 2. félév	15.000-80.000	15.000-50.000	esetenként	---	10.000
VTIF	1	3,75	10.000-45.000	15.000-30.000		2.000-20.000	4.000-11.000
WJLF		4.00	40-95.000.-	50.000.-	50.000.-	30.000.-	3.000.-

* MPANNI is

7. táblázat

Az egyházi felsőoktatási intézményekben* tanuló államilag finanszírozott hallgatók által fizetendő díjak és térítések

Kar	HK	Egyéb díjak (Ft/esetenként)	Egyéb szolgáltatásért fizetendő díjak (Ft/esetenként)	megjegyzés
AVKF	1	1000 – 5000	5000	
AVKF	2	1000 – 5000	5000	
KRE-TFK	1	500 – 2 500	500 – 10 000	
KTIF		500-2000		különeljárási díj
MPANNI		500-2.350	500-10.000	
PPKE-BTK		1.000-11.000	-	
PPKE-ITK	1	500-3 800	--	
PPKE-JÁK	1	1.000-9.000	----	
VTIF	1	500-2000		
WJLF		20.000		

* MPANNI is

8. táblázat

**Az egyházi felsőoktatási intézményekben* költségterítéses képzésben tanulók által
fizetendő díjak és a nekik nyújtható juttatások**

I: Intézmény (kar); **II:** Képzési forma; **III:** Tagozat; **IV:** Költségterítés (Ft/félév); **V:** Egyéb díjak (Ft/esetenként); **VI:** Pályázat alapján **a.** Ösztöndíj (Ft/félév) **b.** Egyéb (Ft/félév)

I	II	III	IV	V	VI	
					a.	b.
AVKF	A	N	55000 – 85000	5000		
KRE-BTK	AK	N	125 000-195 000	5 000 első beiratkoz	-	esetenként
KTIF	A	N	70.000			
MPANNI	AK	N	325.000			
MPANNI	ADK	N	325.000			
PPKE-BTK	A	N	120.000-190.000	1.000-11.000	-	-
PPKE-ITK	AD	N	95 000	5 000-15 000		
PPKE-JÁK	A	N	165.000	1.000-9.000	----	----
VTIF	AD	NL	60.000-80.000			
WJLF	K	N	60.000.-			30.000.-

* MPANNI is

Az 5-8. táblázatok forrása: www.felvi.hu/koltsegek/koltsegek4.ofi?mfa_id=77

9. táblázat

**A vizsgálatba bevont nem állami fenntartású intézmények nappali tagozatos hallgatóinak
a létszáma, 1995-2001***

	1995/96	1996/97	1997/98	1998/99	1999/2000	2000/2001	2001/2002
MPANNI	225	224	221	241	250	232	224
ÁVF	0	133	335	479	654	965	967
KJF	1203	1339	1512	1692	1689	1800	2335
NÜF	0	0	278	638	854	1012	908
MÜTF	437	539	619	902	1309	1500	1971
GDF	3382	4487	3861	3432	2826	2173	2353
BKF							191
HFF							199
ZSKF							230
Alapítványi intézmények	5247	6722	6826	7384	7582	7682	9378
PPKE	1217	2015	2781	3293	3780	3651	3869
BTK	1018	1501	1774	1948	2074	1870	2063
JÁK	199	514	1007	1345	1706	1781	1723
ITK						86	83
KRE	345	491	680	944	1213	1446	1804
BTK	345	491	680	788	930	1013	1113
ÁJK	0	0	0	156	283	433	575
TFK	150	150	144	139	126	140	116
KTIF	825	915	910	1097	1113	1052	1010
VTIF	520	509	499	522	549	530	602
AVKF	468	503	519	584	597	582	539
WJLF	213	301	329	162	256	285	400
Vizsgált egyházi intézmények	3738	4884	5862	6741	7634	7686	8224
Vizsgált intézmények összesen	8985	11606	12688	14125	15216	15368	17602

Forrás: Statisztikai tájékoztató. Felsőoktatás, OM

* főiskolai, egyetemi szintű képzés

10. táblázat

A függő és a magyarázó változók közötti kétváltozós korrelációk

	INTTIP2	GIMN2	BP2	PFOGL	EGYFO	TARTFOGY	GOND2	APAFELS2	ANAFELS2	NAGYSZ2
INTTIP2	1.0000	-.2504***	.2000***	-.2109***	.3919***	.4000***	.2403***	.0564	.0272	-.0362
GIMN2	-.2504***	1.0000	-.1840***	-.0231	-.0001	-.0269	.0385	.1525**	.0624	.0667
BP2	.2000***	-.1840***	1.0000	-.1353	.2642***	.1211*	.0898	.0229	-.0217	.0126
PFOGL	-.2109***	-.0231	-.1353*	1.0000	-.2901***	-.4129***	-.2827***	-.3115***	-.1742***	-.2366***
EGYFO	.3919***	-.0001	.2642***	-.2901***	1.0000	.4562***	.3983***	.1319*	.0557	.1197
TARTFOGY	.4000***	-.0269	.1211*	-.4129***	.4562***	1.0000	.3647***	.3032***	.2090***	.1954***
GOND2	.2403***	.0385	.0898	-.2827***	.3983***	.3647***	1.0000	.1157*	.0891	.0514
APAFELS2	.0564	.1525**	.0229	-.3115***	.1319*	.3032***	.1157*	1.0000	.4848***	.3701***
ANAFELS2	.0272	.0624	-.0217	-.1742**	.0557	.2090***	.0891	.4848***	1.0000	.3724***
NAGYSZ2	-.0362	.0667	.0126	-.2366***	.1197*	.1954***	.0514	.3701***	.3724***	1.0000

A korreláció szignifikanciája: ***=p<0.001, **=p<0.01, *=p<0.05

11. táblázat

A hallgatói bevételek forrása

(az adott bevételtípussal rendelkezők százalékos aránya; átlagos havi mérték (Ft/hó))

	%	Ft/hó
szülőktől, eltartótól	79	19 510
tanulmányi ösztöndíj	36	7 296
rendszeres szociális támogatás	6	3 118
tanulmányi szerződés keretében kapott ösztöndíj	2	16 250
önkormányzati, egyházi, alapítványi szociális támogatás	3	11 427
munkából vagy vállalkozásból származó jövedelem	32	25 963
lakás bérbeadásból, értékpapírokból, tőzsdézésből származó jövedelem	4	22 835
egyéb forrásból származó jövedelem	7	15 122

12. táblázat

A hallgatók kiadásainak szerkezete

(az adott kiadással rendelkezők százalékos aránya; átlagos havi mérték (Ft/hó))

	a kiadással rendelkezők aránya (%)	átlagérték (Ft/hó)
étkezés, élelmiszer	77	8638 Ft
kultúra, szórakozás	85	4237 Ft
közlekedés, utazás	81	4227 Ft
tanszerek, jegyzetek, szakirodalom	66	2631 Ft
költségtérítésen felül fizetendő díjak	14	2791 Ft
intézményen kívüli tanfolyamok	19	9072 Ft
lakásfenntartás, albérlet, kollégium	40	10 176 Ft
ruházkodás	60	6283 Ft
élvezeti cikkek	53	3833 Ft
egyéb kiadások	6	8571 Ft

PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

Folyóiratcikkek:

Szemerszki Marianna [1992]: Tanárok az egyházi iskolákról. *Educatio*, 2.sz. pp. 345-348.

Szemerszki Marianna [1992]: Tandíj? *Educatio*, 2.sz. pp. 240-249.

Szemerszki Marianna [1993]: Felsőoktatás és tanárképzés. *Educatio*, 4. sz. pp. 723-727.

Szemerszki Marianna [1993]: Tanulási idő és munkavállalási esélyek. *Educatio*, 3. sz. pp. 562-564.

Szemerszki Marianna [1993]: Világneveti oktatás: Legyen, ne legyen? *Educatio*, 1. sz. pp. 146-149.

Szemerszki Marianna [1994]: A főiskolai és egyetemi tankönyvírás motivációi. *Educatio*, 4. sz. pp. 665-669.

Szemerszki Marianna [1994]: Az ifjúsági kultúra változásai. *Educatio*, 2. sz. pp. 320-326.

Szemerszki Marianna [1994]: Az új oktatási törvényről és az oktatás költségeiről. *Educatio*, 2. sz. pp. 314-319.

Szemerszki Marianna [1995]: Felmérés a SZÁMALK tanfolyamait látogatók körében. *Educatio*, 4. sz. pp. 742-745.

Szemerszki Marianna [1995]: Nemzetiségi nyelvszakon tanulók kérdőíves felmérése. *Educatio*, 3. sz. pp. 564-570.

Szemerszki Marianna [1997]: A hallgatók szociális helyzete. *Educatio*, 2. sz. pp. 375-378.

Szemerszki Marianna [1998]: Érettségi vizsgaszabályzat. *Educatio*, 1. sz. pp. 172-177.

Szemerszki Marianna [2000]: Nyelvtanulás, nyelvismeret a nem állami felsőoktatásban részt vevő hallgatók körében. *Educatio*, 4. sz. pp. 838-842.

Szemerszki Marianna [2001]: A neveléstudomány területén dolgozók véleménye a tudományos minőség mércéjéről és a kutatási infrastruktúra helyzetéről. *Educatio*, 3.sz. pp. 594-598.

Műhelytanulmányok:

Szigeti Jenő-Szemerszki Marianna-Drahos Péter [1992]: Egyházi iskolák indítása Magyarországon. Bp. Oktatókutató Intézet, 44. p.(Kutatás közben; 184.)

Szemerszki Marianna [1993]: Főiskolai és egyetemi oktatók a felsőoktatási törvény tervezetéről. Bp.: Oktatókutató Intézet, 55 p. (Kutatás közben; 193.)

Szemerszki Marianna - Imre Anna - Papházi Tibor [1994]: Tandíj a felsőoktatásban? Bp. Oktatókutató Intézet, 55 p. (Kutatás közben; 197.)

Szemerszki Marianna [1996]: A hallgatók szociális helyzetének feltárására irányuló kérdőíves vizsgálat adatainak elemzése. Kézirat. Oktatókutató Intézet